

5735

9(47.925)
Կ-67

10

ՀԱՅ ԴԱՏ

9(47,925)
Վ - 67

Ch.S.

10 ԲԱՅ ԴԱՏ

Հայ Դատի տյն դասագիրքը
կը ձօնուի

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
100 ԱՄԵԱԿԻՆ

A publication of the
**Western Prelacy of the
Armenian Apostolic Church of America**
4401 Russell Avenue
Los Angeles, California 90027
(213) 663 8273

1990 Printed in USA

Edited & Compiled by **Rubina Perroomian**
Design, Typography & Map Production by **Typografix**
Printing by **Vartco Printing**

2004

88428-42

430-98

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՕՍՔ	8
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ	
ՆԱԽԱԲԱՆ	10
1 ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ	12
ՀԱՅ ԴԱՏ	
1 Հայ ժողովուրդի Իրավիճակը 17րդ դարում	16
2 Իսրայել Օրիի Առաքելությունը	18
3 Դաիթ Բէկ եւ Ղարաբաղի Մելիքությունները	20
4 Յովսէփ Էմին եւ Հայ Ազատագրական Պայքարը	22
5 19րդ դարում Ռուս-Պարսկական եւ Ռուս-Թրքական Պատերազմները	24
2 ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ	30
ԶԱՐԹՕՆՔԸ	
1 Զարթոնքի Գաղափարներու Տարածումը ժողովուրդին Մէջ	32
2 Կովկասեան Իրավիճակ	33
3 Իրավիճակը Օսմանեան Կայսրութեան Մէջ	35
4 Չորս Եղելություններ Օսմանեան Կայսրութեան Հայ Կեանքին Մէջ	37
3 ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԶԱՐԹՕՆՔ	44
1 Հայկական Դպրոցներու Ցանցը	45
2 Հայկական Դպրոցներու Ցանցը Կովկասի Մէջ	47
3 Հայկական Դպրոցներու Ցանցը Օսմանեան Կայսրութեան Մէջ	49
4 Հայ Մտաւորականություն եւ Նոր Գաղափարներ Կովկասի Մէջ	50
5 Միախառնումները եւ Արեւմտահայ Գրողներ	54

4 ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ	62
ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ	
1 19րդ դարում Ռուս-Թրքական Վերջին Պատերազմը	65
2 Սան Ստեփանոյի Դաշնագիրը	66
3 Պերլինի Վեհաժողովը	68
5 ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	74
1 Քաղաքական Զանազան Խմբաւորումներ	76
6 ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ	84
1 Միջավայրը՝ Ուր Ծնունդ Առաւ Արմենական Կուսակցությունը	85
2 Մկրտիչ Փորթուգալեան Կեանքն ու Գործունէությունը	86
3 Արմենական Կուսակցութեան Հիմնադրություն, Նպատակ եւ Գործադաշտ	88
4 Արմենականներու Գործունէությունը	90
5 Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն	92
7 Ս. Դ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ	96
1 Հնչակեան Կուսակցութեան Կազմությունը	97
2 Հնչակեաններու Ծրագիրը	100
3 Գում Գափուի Ցույցը	102
4 Սասնոյ Ինքնապաշտպանությունը	103
5 Պապը Ալիի Ցույցը	105
6 Զէյթունի Ապստամբությունը	106
7 Հնչակեաններու Պառակտումը	108
8 ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ	114
1 Տիրող Մթնոլորտը Երկրին Մէջ	115
2 Հ.Յ.Դաշնակցութեան Առաջնահերթ Նպատակները	116
3 Կուսակցութեան Կառուցը	119
4 Կուսակցութեան Գործելակերպը	121
5 Հ.Յ.Դաշնակցությունը եւ Ա. Աշխարհամարտը	124
6 Հ.Յ.Դաշնակցությունը Հայաստանի Անկախութեան Տարիներուն	127
7 Հ.Յ.Դաշնակցությունը Սփիւքի Մէջ	129

9	ՖԵՏԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	134
1	Ֆետայական Սխրագործությունները	135
	Գրականություն Կը Ստեղծեն	
2	Ֆետայական Շարժումներուն Նախորդող Երջանը	137
3	Ֆետայական Շարժումին	139
	Պատմա-Քաղաքական Նշանակությունը	
4	Հայ Ֆետային Գերմարդկային Էակ Մը	140
5	Ֆետայական Շարժման	142
	Ազդեցությունը Յաջորդող Սերունդներուն Վրայ	
10	ՀԱԿԱԶԴԵՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՊԱՅՔԱՐԻՆ ԴԷՄ	150
1	Ծնշումները Կը Սաստկանան	151
	Արեւմտեան Հայաստանի Մէջ	
2	Երոպայի Երկերես Դիրքը	153
3	Ապստամբություններ եւ Երոպական Հակազդեցություն	155
4	Զարդերուն Յաջորդող Երջանը	158
11	ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹՈՒՐՔԵՐՈՒ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	162
1	Երիտասարդ Օսմանցիներու Պայքարը	163
2	Օսմանցի Այլախոհներու	165
	Շարժումը Կը Փոխադրուի Երոպա	
3	1908ի Յեղափոխությունը	167
4	Ատանայի Զարդերը (1909) եւ	168
	Հայութեան Յուսախաբությունը	
5	Երիտասարդ Թուրքերու Հետագայ Քաղաքականությունը	170
12	ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ	176
1	Իրավիճակը Կովկասի Մէջ	177
	Պերլինի Դաշնագրէն Ետք	
2	Ցարական Քաղաքականութեան Փոփոխութեան	178
	Գլխաւոր Պատճառները	
3	Ծնշումներ, Հալածանքներ	180
4	Եկեղեցական Կալուածներու Գրաւում	182
5	Հայ-Թաթարական Ընդհարումներ	184

ԽՕՍՔ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի Ազգային Վարչութիւնը եւ ԱՄՆ-ի Արեւմտեան Երջանի Հայ Դատի Յանձնախումբը շնորհակալութիւն կը յայտնեն **Հրազդանին (Պարգեւ Շիրինեան)**, որ յանձն առաւ դասագիրքին սրբագրութեան գործը եւ հետեւեալ ազգայիններուն, որոնք իրենց խորհուրդներով կամ յօդուածներով օգտակար հանդիսացան դասագիրքին կազմութեան գործին:

Աւետիքեան Արա
Բագրատունի Խաթուն
Եագուպեան Վիգէն
Զէյթեան Կարին
Հայրապետեան Օննիկ
Մոմնեան Կարօ
Յովսէփեան Վիգէն
Օհանեան Քարմէն
Օհաննէսեան Մարի

ՆԱԽԱԲԱՆ

Սիրելի՛ աշակերտ,
Սիրելի՛ ուսուցիչ,
Սիրելի՛ ծնողք,

Սփիւրքի տարածքին ցրուած հայ գաղութներու գոյատեւման, աշխուժացման ու զիրար շաղկապման ամենագլխաւոր կոռուանն ու գրաւականը կը կայանայ ապագայի որոշակի տեսլականի մը մէջ, ուր եւ կը համապարփակուի հայ ժողովուրդին գերագոյն նպատակը՝ անոր համախմբումը ազատ ու միացեալ հայրենիքի մէջ: Հայ Դատի պայքարը կը միտի վառ պահել այդ տեսլականը եւ իրագործել նպատակը: Այդ նամբուն վրայ անլետաձգելիօրէն անհրաժեշտ կը դառնան սերունդներու զգաստացումը, դաստիարակութիւնն ու քաղաքականացումը, որոնք կ'առաջադրեն Հայ Դատի դասաւանդման կարեւորութիւնը դպրոցներու մէջ:

Հայ Դատի ուսուցման միջոցով կարելի պիտի ըլլայ աշակերտին փոխանցել հայ ժողովուրդի արդար պահանջատիրութեան ոգին, հայոց ազատագրական պայքարի էութիւնն ու անժամանցելի կարեւորութիւնը: Հայ Դատի դասաւանդումը պիտի կարողանայ աշակերտին մէջ զարգացնել աշխարհաքաղաքական եւ պատմաքաղաքական լայն մտապատկեր մը, ուր եւ պիտի տեղադրուի Հայկական Հարցը իր քաղաքական, դիւանագիտական, ընկերային, տնտեսական եւ պատմական առնչութիւններով: Հայ Դատի դասաւանդման միջոցով՝ աշակերտը պէտք է հաղորդուի Հայ Դատի պայքարին, ամէնօրեայ հերքով ու ներշնչով յանձնառութեամբ մը, որ զինքը պիտի մղէ գործնական աշխատանքի:

Ահա այս մեկնակէտերն ու նպատակադրումները իբրեւ հիմք ծառայեցնելով եւ անոնց առաջադրանքներու ծիրին մէջ կրթադաստիարակչական մօտեցումներ եւ մեթոտներ որդեգրելով, Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի Ազգային Վարչութիւնը, համագործակցութեամբ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու Արեւմտեան Երջանի Հայ Դատի Յանձնա-

խումբին, պատրաստած է այս դասագիրքը Երկրորդական վարժարաններու 10րդ կարգի համար:

Դասանիւթերը իրենց բնոյթով ու մատուցուած եղանակով կը բացայայտեն Հայ Դատի եւ Հայոց Պատմութեան դասագրքերու տարբերութիւնը: Առ այդ, դասանիւթերը ժամանակագրական կապով զօդուած պատումներու շարք չեն ներկայացներ եւ ուսուցիչին կը մնայ պատմական մանրամասնութիւններով այդ կապը ստեղծել եւ դասանիւթերու ընկալումը դիրացնել:

Դասագիրքը պիտի կարողանայ հասնիլ սպասուած արդիւնքին, եթէ միայն ուսուցիչը ըլլայ նիւթին քաջածանօթ, հաղորդական ու քաջալերող եւ մղող ուժ աշակերտներուն համար: Ուսուցիչն է որ պիտի շեշտադրէ այն կամըջումը, որ դասագիրքը կը միտի պատմական դէպքերու եւ ներկայ իրավիճակներու միջեւ, եւ այդպէս շնչող, ապրող հարց մը դարձնելով անցեալը: Ան պիտի կրնայ դասանիւթը փոխանցել ոչ միայն առաջարկուած վարժութիւններով, այլ նաեւ զանազան միջոցներու կիրառումով՝ Հայ Դատի կենդանի աշխատանք, այցելու դասախօսներ, գիտարշաւներ, հարցազրույցներ, յանդիման ուսումնասիրութիւններ ու զեկուցումներ, եւայլն: Դասագիրքին կցուած յանդիմանները կրնան օգտակար ըլլալ ուսուցիչի միջոցառումները հարստացնելու:

Հայ Դատի այս դասագիրքը իր տեսակին մէջ առաջինն ըլլալով, բնականաբար գերծ չէ թերութիւններէ: Դասագիրքը իր ներկայ վիճակով փորձաքար մըն է, որուն պիտի գան զարնուելու ուսուցիչներու փորձարկումները, աշակերտներու հակազդեցութիւնները, ինչպէս նաեւ հետաքրքրուած համայնքին ներդրումները:

Ապագայ տպագրութիւնները պիտի ընդգրկեն առաջադրուած տրամաբանական փոփոխութիւնները, ի խնդիր քարելաւումին ու յառաջդիմութեան:

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ
Պատասխանատու Խմբագիր

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱՅ ԴԱՏ

Պիտի Սորվինք

Արդեն Հայոց Պատմության մեր դասերուն մէջ սորված ենք թէ Հայաստանի Բագրատունեաց թագաւորութեան անկումէն (11րդ դար) եւ Կիլիկիոյ Ռուբինեան թագաւորութեան կործանումէն (14րդ դար) ետք, Հայաստանը կորսնցուց իր անկախութիւնը եւ հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ ստրուկի պէս ապրեցաւ պարսկական եւ օսմանեան կայսրութիւններուն մէջ:

Այս դասանիթով պիտի սորվինք թէ ինչպէս 18րդ դարուն հայրենասէր հայ անհատներ պայքարեցան Հայաստանի ազատութեան ու հայ ժողովուրդի կեանքի բարելաւման համար, եւ ինչպէս արծարծեցին Հայկական Հարցը:

Հետագայ դասերուն մէջ պիտի սորվինք թէ ինչպէս զարգացաւ եւ ինչ փուլերէ անցաւ Հայկական Հարցը: Այն ինչ որ Հայ Դատ կը կոչենք, իր մէջ կ'առնէ պատմութիւնը հայ ժողովուրդի պայքարին, պահանջատիրութեան՝ Հայկական Հարցին:

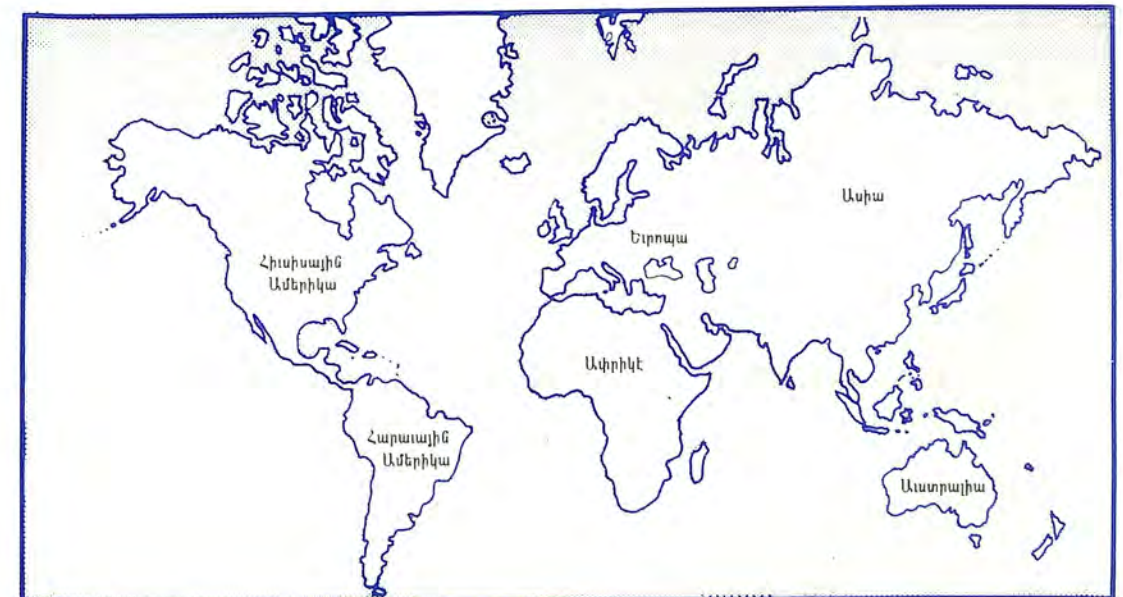
Հայ Դատը գոյութիւն ունի այսօր եւս, քանի որ հայ ժողովուրդը դեռ չէ կրցած տիրանալ իր հողերուն վրայ ազատ ապրելու իրաւունքին: Պատմական Հայաստանի մէկ մասը, դատարկուած հայերէ, դեռ եւս կը մնայ Թուրքիոյ տիրապետութեան տակ, իսկ պատմական Հայաստանի արեւելեան կողմը գոյութիւն ունի Խորհրդային Հայաստանը, որ Խորհրդային Միութեան 15 հանրապետութիւններէն մէկն է եւ ենթարկուած է Մոսկուայի կեղծոճական իշխանութեան:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- առաքելութիւն
- ինքնավարութիւն
- իշխանութիւն
- կայսրութիւն
- կղերականութիւն
- հանրապետութիւն
- պատուիրակութիւն
- պատուհաս
- տիրապետութիւն

Քարտէսին Հետեւէ

Քարտէս Թիւ 1

Թիւ 1 քարտէսը ամբողջ աշխարհը ցոյց կու տայ, իր 5 երկրամասերով: Կրնա՞ս գտնել Սեւ ծովը, Կասպից ծովը, Թուրքիան, Խորհրդային Միութիւնը: Եթէ կրցած ես գտնել, ուրեմն շրջապատած ես Հայաստանը: Գիտե՞ս թէ ուր կը գտնուի Հայաստանը աշխարհի մէջ: Տե՛ս թէ որքան պզտիկ է տարածութեամբ: Մտածա՞ծ ես արդեօք, թէ ինչպիսի ուժ կը ներշնչէ ան մեզի, եւ որքան հին պատմութիւն եւ հարուստ մշակոյթ ունի ան պարփակած այդ պզտիկ տարածութեան մէջ:

Քարտեզ Թի 2

Այժմ նայե՛ք Թի 2 քարտեսին: Ասիկա պատմական Հայաստանը ցոյց կու տայ անլի մեծ չափերով. կրնաս տեսնել, թէ անոր մէջ կը գտնուին Սեւանայ լիճը, Վանայ լիճն ու Ուրմիոյ լիճը: Ներկայիս Խորհրդային Հայաստանը կը պարունակէ միայն Սեւանայ լիճը:

Քարտեզ Թի 3

Մինչեւ 18րդ դարու վերջերը Հայաստանը բաժնուած էր Պարսկաստանի եւ օսմանեան կայսրութեան միջեւ: Թի 3 քարտեզը ցոյց կու տայ Երեւանի, Նախիջեւանի եւ Ղարաբաղի պարսկական խանութիւնները: Մեր դասանիւթը մեզի պիտի սորվեցնէ թէ 19րդ դարուն ինչ փոփոխութիւններու ենթարկուեցան պարսկական տիրապետութեան տակ գտնուող հայկական հողամասերը:

Հայ Ժողովուրդի Իրավիճակը 17րդ Դարում

17րդ դարու վերջաւորութեան, Հայաստան կը մնար բաժնուած եւ ենթակայ՝ օսմանեան եւ պարսկական կայսրութիւններուն: Ծառ յաճախ, պատմական Հայաստանի արեւելեան նահանգները կոռուսնձոր կը դառնային այս երկու պետութեանց միջեւ: Տակաւի՛ն, երկու պետութիւններն ալ իրենց հայ հպատակներուն հետ կը վարուէին իբրեւ երկրորդ կարգի քաղաքացիներ, զանոնք զրկելով մարդկային բոլոր տարրական իրաւունքներէն: Աւելի՛ն, հայ ժողովուրդը ենթակայ կը մնար իսլամ քոչուոր ցեղախումբերու յարձակումներուն ու իր ձեռքէն կը խլուէր իր հողն ու ինչքը:

1.1 Խոր Վիրապը եւ Մասիսները.

Ծարունակական ճնշումներով լեցուն դժուարին այդ ժամանակներուն, միայն Հայաստանի հարաւ-արեւելեան կողմը, Երեւանի եւ Պաքոյի միջեւ գտնուող Լեռնային Ղարաբաղ շրջանին մէջ էր, որ կարգ մը հայկական իշխանութիւններ դեռ եւս կը պահէին իրենց կիսանկախ վիճակը, անշուշտ միշտ հարկատու՝ Պարսկաստանի: Հայկական այս կիսանկախ իշխանութիւններու գլխուն կանգնած էին հայ մելիքներ, որոնք ունէին իրենց սեփական ամրոցներն ու բանակները: Հայ մելիքները իրաւունք ունէին տուրք գանձելու իրենց իշխանութեան տակ գտնուող գիւղացիներէն, պայմանաւ որ այդ տուրքին մէկ մասը փոխանցէին Պարսկաստանի կառավարութեան:

1677ին, Ղարաբաղի հինգ հայ մելիքներն ու Էջմիածնի Յակոբ

Զուղայեցի Կաթողիկոսը գաղտնի ժողով մը գումարեցին եւ որոշեցին Կաթողիկոսի գլխաւորութեամբ պատուիրակութիւն մը դրկել Եւրոպա, որպէսզի քրիստոնէայ Արեւմտաքի օժանդակութիւնը խնդրէր, հայ ժողովուրդը իսլամական լուծէն ազատագրելու համար:

1.2 Տեսարան մը Անիի ամրակներէն.

Գիտե՞ս թէ

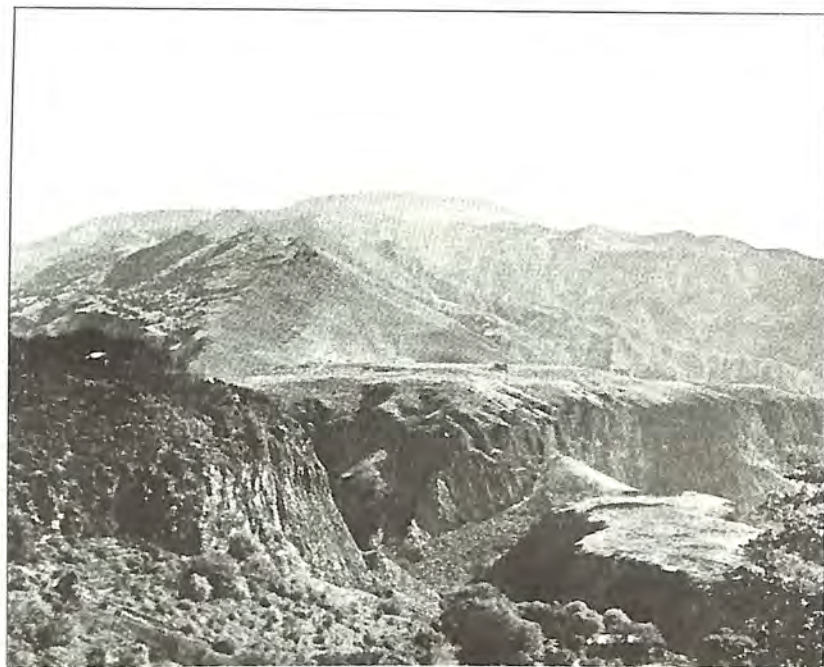
- 1- Ի՞նչ էր Հայաստանի կացութիւնը 17րդ եւ 18րդ դարերուն:
- 2- Ո՞ր պետութիւններուն մէջ բաժնուած կը մնար Հայաստանը:
- 3- Հայերը ի՞նչ միջոցներ կ'որոնէին իրենց ազատագրութեան համար:

430-98

Իսրայել Օրիի Առաքելությունը

Պատուիրակությունը ճամբայ ելալ դէպի Երոպա. սակայն, Պոլսոյ մէջ, Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսը վախճանեցաւ: Այս պատճառով, պատուիրակությունը հրաժարեցաւ իր առաքելութենէն եւ անդամները վերադարձան իրենց շրջանները,

1.3 Համայնապատկեր մը Հայաստանի լեռներէն.

բացի երիտասարդ պատուիրակ Իսրայել Օրիէն, որ որոշեց շարունակել ճամբան, երթալ Երոպա եւ անձամբ հետապնդել հայութեան դատը:

Երոպայի մէջ, Իսրայել Օրի հանդիպումներ ունեցաւ իշխանաւորներու եւ կղերականներու հետ, անոնց բացատրեց հայութեան օրհասական վիճակը եւ նոյնիսկ յաջողեցաւ կարգ մը իշխանաւորներու հետաքրքրութիւնը արթնցնել հայ ժողովուրդի դատին հանդէպ:

Հոռմի մէջ, կաթոլիկ եկեղեցւոյ Պապին հետ իր ունեցած հանդիպումի ընթացքին, Իսրայել Օրի նոյնիսկ խոստացաւ Հայաստանեայց առաքելական եւ կաթոլիկ եկեղեցիներուն միջեւ համաձայնութիւն մը գոյացնել, եթէ անշուշտ քրիստոնէայ Երոպան օժանդակէ հայերուն, ազատագրուելու համար օտարի լուծէն:

Երոպայի մէջ քանի մը տարի շարունակ հայութեան դատին ի նպաստ քարոզչական աշխատանք տանելէ ետք, Օրի վերադարձաւ իր հայրենի երկիրը՝ Ղարաբաղ, ուր իր ճամբորդութեան արդիւնքներուն մասին զեկուցում տուաւ մելիքներուն եւ Էջմիածնի նոր գահակալ՝ Նահապետ Ա. Եղեսացի Կաթողիկոսին:

Հայ կղերականությունը հիմնովին մերժեց Հայց. առաքելական եւ կաթոլիկ եկեղեցիներու միջեւ Օրիի առաջարկած համագործակցութեան միջոցառումը: Մելիքները, սակայն, հանդիպում մը եւս ունեցան Իսրայել Օրիի հետ եւ զինք Միմաս Վարդապետի հետ դարձեալ Երոպա ուղարկեցին, հայութեան դատին ի նպաստ քարոզչությունը շարունակելու համար:

Օրին շուտով հանդիպումներ ունեցաւ Լեհաստանի թագաւորին եւ Գերմանիոյ կայսեր հետ, որոնք յանձնարարագիրներ տուին իրեն եւ խորհուրդ՝ տեսակցիլ Ռուսիոյ Մեծն Պետրոս ցարին հետ, քանի որ ան անելի հետաքրքրութիւններ եւ շահեր ունէր Կովկասի մէջ:

Մոսկուայի մէջ, Օրին տեսակցեցաւ Մեծն Պետրոս ցարին հետ, երբ տեղի կ'ունենար ռուս-շուէտական երկարամեայ պատերազմը: Ցարը Օրիին խոստացաւ օժանդակել հայերուն, երբ յարմար առիթը ստեղծուէր: Ան նոյնիսկ իր բարի նպատակը ցոյց տալու համար, Իսրայել Օրին նշանակեց իր դեսպանը՝ Պարսկաստանի, որպէսզի ռուս կառավարութեան ներկայացուցիչի իր հանգամանքով, շրջանը լաւապէս ուսումնասիրելու առիթը ունենայ:

Պարսկաստանի մէջ, Օրին իր ստանձնած պարտականությունը կատարեց 1707էն մինչեւ 1711: Սակայն, վերադարձի ճամբուն վրայ մեռաւ Ատրպատականի մէջ: Այսպէս, ան չկրցաւ իր հաւաքած տեղեկութիւնները փոխանցել Մեծն Պետրոս ցարին:

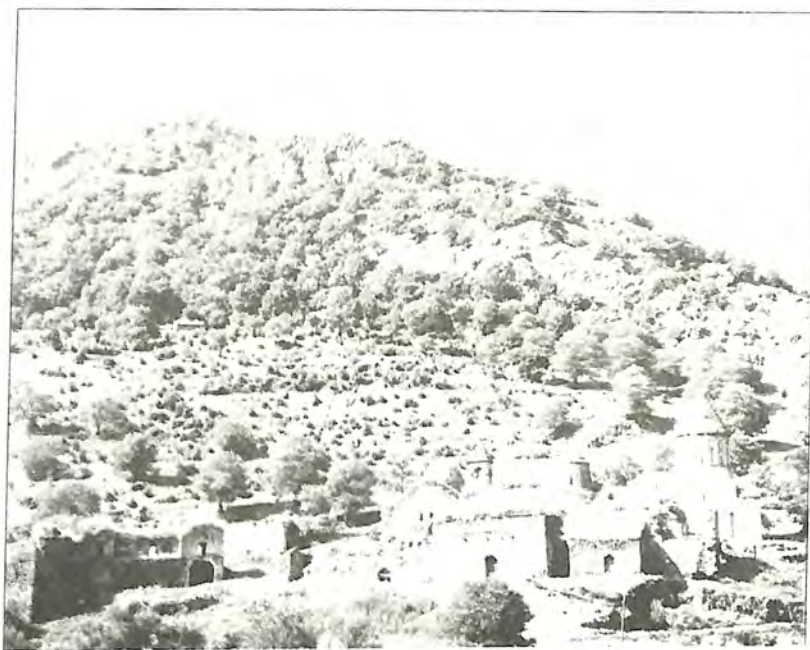
Գիտե՞ս թէ

- 1- Ո՞վ էր Իսրայել Օրի:
- 2- Ի՞նչ քանի մէջ կը կայանար Օրիի գործունէութեան կարեւորութիւնը:
- 3- Երոպայի մէջ թէ ալլուր ի՞նչ գործունէութիւն ունեցաւ Օրին:

Դաւիթ Բէկ եւ Ղարաբաղի Մելիքութիւնները

Իսրայէլ Օրիէն ետք, Ղարաբաղի եւ արեւելեան Հայաստանի հայութիւնը առանց յոյսը կտրելու, ջանաց հայ ժողովուրդի ազատագրումը հետապնդել Պարսկաստանի մէջ:

1721ին, հայ զինուորական ուժերու գլուխը անցաւ Ղարաբաղի մելիքներէն հմուտ ղեկավար Դաւիթ Բէկ, որ Մխիթար Սպարապետի եւ Աւետիք Քահանայի օժանդակութեամբ, կազմեց

1.4 Համայնապատկեր մը Արցախէն (Ղարաբաղ).

հայկական զօրախումբեր եւ առաջին հերթին հայկական Սիւնիքն ու Ղարաբաղը մաքրեց իսլամ ցեղախումբերէն, որոնք պատուհաս դարձած էին հայ գիւղացիներուն:

Տակաւի'ն, Դաւիթ Բէկ քանի-քանի անգամներ ջախջախիչ պարտութեան մատնեց իր դէմ դրկուած պարսկական բանակները: Ան կրցաւ զսպել նաեւ օսմանեան կայսրութեան յառաջապահ ուժերը, որոնք Պարսկաստանի մէջ տիրող տաղտկալի կացութենէն օգտուելով, կ'ուզէին ձեռք ձգել հայկական նոր հողամասեր:

Կարճ շրջանի մը համար, 1722-1730, Ղարաբաղը, Դաւիթ Բէկի ղեկավարութեամբ եւ անոր մահէն ետք Մխիթար Սպարապետի ջանքերով, կրցաւ պահել ամբողջովին անկախ իրավիճակ:

1.5 Աղթամար կղզին եւ Վանայ լիճը.

Նոյն միջոցին, հայերը յոյսի նոր շրջան մը ապրեցան, երբ 1722ին, Մեծն Պետրոսի բանակները սկսան յառաջանալ դէպի Կովկաս, դէպի Կասպից ծով: Սակայն ռուսական այս յառաջ-խաղացքը կանգ առաւ Մեծն Պետրոսի մահով: Ու այսպէս, չքացաւ հայութեան յոյսը՝ ռուսական հովանաւորութեամբ ինքնավար պետութիւն մը ունենալու:

Դաւիթ Բէկ մեռաւ 1727ին: Անոր յաջորդեց Մխիթար Սպարապետ, որ հակառակ հմուտ զինուորական մը ըլլալուն, դժբախտաբար չունեցաւ իր նախորդին հմայքը՝ հայկական բոլոր ուժերը ի մի բերելու համար:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչի մէջ էր Դաւիթ Բէկի կարեւորութիւնը:
- 2- Դաւիթ Բէկի ժամանակաշրջանին ի՞նչ քաղաքականութիւն կը վարէր Ռուսիան հայերուն հանդէպ:

Յովսէփ Էմին եւ Հայ Ազատագրական Պայքարը

18րդ դարու երկրորդ կէսի հայ քաղաքական մտքի գագաթնակէտն էր Յովսէփ Էմին:

Ծնած էր 1726ին Պարսկաստան: Կրթութիւնը ստացած էր Հնդկաստանի մէջ: Ան առաջիններէն եղաւ, որ ազատագրական գաղափարներ քարոզեց ժողովուրդին մէջ: Իսրայէլ Օրիին պէս ան ալ ճամբորդեց դէպի Եւրոպա, Հայ Դատին համակիրներ եւ զօրակիցներ շահելու համար:

1.6 Յովսէփ Էմին.

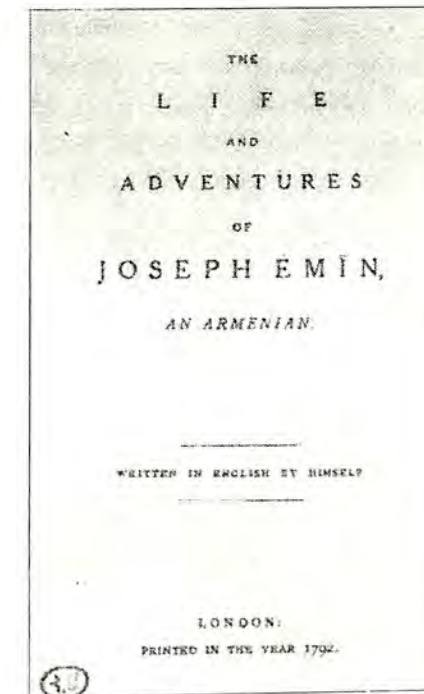
Էմինին ուղեւորութիւնը սակայն, ուրիշ կարեւոր նպատակ մըն ալ կը հետապնդէր: Էմին Եւրոպա մեկնած էր պատերազմական արուեստը սորվելու, որովհետեւ ան հաւատացած էր, որ հայ ժողովուրդը ստրուկ է, հայ ժողովուրդը կը տառապի օտար տիրապետութիւններու տակ, քանի որ չէ վարժուած կոռուելու եւ ինքզինքը պաշտպանելու: Էմին որոշած էր վերադառնալ Կովկաս եւ արեւմտեան Հայաստան, ու ազատութեան գաղափարներ քարոզելով՝ ժողովուրդը կոռի մղել, զօրախումբեր կազմակերպել եւ հայրենիքի ազատութիւնը իրականացնել:

Յովսէփ Էմին լսած ըլլալով որ հայերը, «սեւ հայերը», ինչպէս կը գրէ, ազատ կ'ապրին ու զենք կը գործածեն իրենց թշնամիներուն դէմ, որոշեց Ղարաբաղ երթալ (1766) եւ իր ստացած ռազմական գիտութեամբ՝ նոր միջոցներով ու նոր

ձեւերով կոռուղ զօրախումբեր պատրաստել: Այդ նպատակով ան հանդիպումներ ունեցաւ Ղարաբաղի մելիքներուն հետ, բայց չկրցաւ ընդհանուր ապստամբութեան իր ծրագիրը իրագործել:

Յովսէփ Էմինի ինքնակենսագրութիւնը՝ «Յովսէփ Էմինի կեանքն ու արկածները», հայ քաղաքական գրականութեան առաջին կարեւոր ստեղծագործութիւններէն կը համարուի:

Յովսէփ Էմին մեռաւ 1809ին, Կալկաթայի մէջ:

1.7 Յովսէփ Էմինի լոյս ընծայած գիրքին կողքը.

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ գործունէութիւն ունեցաւ Յովսէփ Էմին:
- 2- «Յովսէփ Էմինի կեանքն ու արկածները» աշխատութիւնը ի՞նչ կարեւորութիւն ունի:

19րդ դարու Ռուս-Պարսկական եւ Ռուս-Թրքական Պատերազմները

Ռուս-պարսկական պատերազմը վերսկսաւ 18րդ դարու վերջերուն, Կատարինէ Բ. ցարունի օրով եւ շարունակուեցաւ մինչեւ 1828:

1813ին կնքուած Գիւլիստանի դաշնագրով՝ Ղարաբաղը անցաւ Ռուսիոյ տիրապետութեան տակ, իսկ 1828ին կնքուած Թիւրքմէնչայի դաշնագրով՝ Նախիջեւանը եւ Երեւանի նահանգը Ռուսիոյ բաժին ինկան: Այսուհանդերձ, հայ ժողովուրդը մեծամասնութեամբ մնաց օսմանեան եւ պարսկական դաժան լուծին տակ:

1.8 Սեւանայ լիճը.

1828էն 1878, ռուս-թրքական մէջ ընդ մէջ պատերազմներու ընթացքին, Կարսը, Արտահանը, Ախալքալաքը եւ Էրզրումը դարձան պատերազմի դաշտեր: 1878ին կնքուած Սան Ստեֆանոյի դաշնագրով եւ Պերլինի Վեհաժողովով, Ռուսիոյ կցուեցան Կարսը եւ Արտահանը: Ռուսիոյ պարտադրուեցաւ հրաժարիլ՝ արեւմտեան Հայաստանէն իր գրաւած հողերէն:

Ռուսական իշխանութեան տակ անցած հայկական շրջաններուն մէջ, հակառակ տրուած խոստումներուն, հայ ժողովուրդին չտրուեցաւ *ինքնավարութիւն*, այլ այդ շրջաններուն հետ վարուեցան իբրեւ ռուսական հողեր: Այլ խօսքով, ինքնավարութեան յոյսը անգամ մը եւս ի դերեւ ելաւ եւ «ազատագրեալ» շրջաններու հայութիւնը այս անգամ մտաւ քրիստոնէայ Ռուսիոյ տիրապետութեան տակ:

1868ին, Ալեքսանդր Բ. ցարի օրով Կովկասը վարչական նոր բաժանումներու ենթարկուեցաւ: Այդ բաժանումներուն մէջ ստեղծուեցաւ Էլիզավէթպոլի նահանգը, ուր մաս մը Երեւանի նահանգէն եւ Ղարաբաղի հայապատկան հողերը ամբողջութեամբ, միացուեցան իսլամական դիմագիծ ունեցող Մուղանի դաշտին:

Այսպէս, վտանգուեցաւ հայկական Ղարաբաղի դիմագիծը եւ հիմքը դրուեցաւ Ղարաբաղը հայկական հողերէն անջատ պահելու քաղաքականութեան, որ շարունակուեցաւ խորհրդային շրջանին եւ վերահաստատուեցաւ 1923ին, Ստալինի օրով: Արդարեւ, հակառակ հայ ժողովուրդի տարած պայքարին, 1923ին Ղարաբաղը յայտարարուեցաւ Ինքնավար Մարզ, Խորհրդային Ատրպէյճանի *հանրապետութեան* սահմաններուն մէջ:

Տարիներ շարունակ հայ ղարաբաղցի ազերի թուրքերու բռնապետութեան տակ տառապելէ ետք, 1988ի Փետրուարին իր բողոքի ձայնը բարձրացուց եւ պահանջ ներկայացուց Ղարաբաղը (պատմական Արցախը) վերամիացնելու Խորհրդային Հայաստանին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- 1828ին Թիւրքմէնչայի դաշնագրով հայկական ո՞ր շրջանները Ռուսիոյ բաժին ինկան:
- 2- Ռուսերը վարչական ի՞նչ նոր բաժանում կատարեցին Կովկասի մէջ, 1868ին:
- 3- 1868ի վարչական բաժանումով Ղարաբաղը ի՞նչ ճակատագրի մատուցուեցաւ:
- 4- Ինչպիսի՞ իրավիճակ կ'ապրի Ղարաբաղը այսօր:

Դասանիթը Սերտենք

Ա- Վարի նախադասությունները ամբողջացուր ա., բ. եւ գ. պատասխաններէն մէկը օգտագործելով:

1- 17րդ դարու վերջաւորութեան Հայաստան կը մնար
բաժնուած _____
կայսրութիւններուն միջեւ:

- ա. օսմանեան եւ Ռուսիոյ
- բ. Ռուսիոյ եւ պարսկական
- գ. օսմանեան եւ պարսկական

2- Ղարաբաղի մելիքները _____ դրութիւն մը ունէին:

- ա. անկախ
- բ. կիսանկախ
- գ. ենթակայ

3- Իսրայէլ Օրի մաս կը կազմէր _____ ին
կազմուած պատուիրակութեան, որ Երուսալիմի
ուղղուէր Արեւմուտքի օժանդակութիւնը խնդրելու:

- ա. 1677
- բ. 1707
- գ. 1711

4- 1722ին _____ կրցաւ ստեղծել ամբողջովին
անկախ իրավիճակ Ղարաբաղի մէջ:

- ա. Իսրայէլ Օրի
- բ. Դաւիթ Բէկ
- գ. Յովսէփ Էմին

5- 1813ին կնքուած Գիլիստանի դաշնագրով _____
կ'անցնէր Ռուսիոյ տիրապետութեան տակ:

- ա. Ղարաբաղը
- բ. Երեւանը
- գ. Նախիջեւանը

Բ- Վարի գծիկներուն վրայ թիւեր դնելով ճշդէ
դէպքերու ժամանակագրական կարգը:

_____ Դաւիթ Բէկ կազմակերպեց զօրախումբ մը եւ հայկա-
կան Սիւնիքն ու Ղարաբաղը մաքրեց իսլամ ցեղախումբերէն:

_____ կնքուեցաւ Թիւրքմէնշայի դաշնագիրը եւ Երեւանի նա-
հանգն ու Նախիջեւանը անցան Ռուսիոյ:

_____ Ղարաբաղի հինգ հայ մելիքներն ու Յակոբ Զուղայեցի
Կաթողիկոսը գաղտնի ժողով մը գումարեցին:

_____ ստեղծուեցաւ Էլիզավէթպոլի նահանգը եւ Ղարաբաղի
հայապատկան հողերը անջատուեցան հայկական նահանգէն:

Գ- Սորված նոր բառերդ վարի նախադասություններուն
մէջ գործածէ:

1- Իսրայէլ Օրիի _____ ն էր Երուսալիմում
բորդել եւ երուսական պետութիւններուն մօտ հայկական
հարցը արծարծել:

- ա. կայսրութիւն
- բ. առաքելութիւն
- գ. իշխանութիւն

2- Հայ _____ ը մերժեց համագոր-
ծակցիլ կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ եւ Իսրայէլ Օրիի
ծրագիրները չիրագործուեցան:

- ա. պատուիրակութիւն
- բ. կղերականութիւն
- գ. հանրապետութիւն

3- Թիւրքմէնշայի դաշնագրէն ետք, ռուսերը հայերուն խոս-
տացան _____, սակայն այդ
խոստումը չիրագործեցին:

- ա. ինքնավարութիւն
- բ. իշխանութիւն
- գ. տիրապետութիւն

4- 17րդ դարում Ռուսիա եւ Թուրքիա մեծ պետութիւններ
էին, ունէին հսկայ տարածութիւն եւ իրենց ենթակայ
ժողովուրդներ: Անոնք _____ կը կոչուէին:

ա. ինքնավար
բ. կայսրութիւն
գ. պատուհաս

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԶԱՐԹՕՆՔԸ

Պիտի Սորվինք

Այս դասանիթով պիտի սորվինք թե՛ ինչ իրավիճակ կ'ապրեին արեւելահայերն ու արեւմտահայերը 19րդ դարու առաջին կեսին եւ թե՛ անոնց կեանքը բարելաւելու համար ի՞նչ հրովարտականեր լոյս տեսան, կամ բարենորոգումներու ի՞նչ առաջարկներ կատարուեցան:

Աւելի լաւ ապրելու, ազատ ապրելու ձգտումը հայ ժողովուրդին մէջ անշուշտ արդիւնք էր հայ մտաւորականութեան Զարթօնքին, որ մղեց հայ ժողովուրդը դէպի լուսաւորութիւն եւ ընկերային, տնտեսական եւ մշակութային յառաջդիմութիւն: Նոր իրավիճակը առաջացուց նաեւ դասակարգերու պայքար՝ արեւմտահայութեան ղեկավարման համար, հայ համայնքէն անջատուեցան հայ կաթոլիկ եւ բողոքական հատուածները եւ առանձին համայնքներ ճանչցուեցան:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- աշխարհաբար
- բարենորոգում
- գիղատնտեսութիւն
- դիւանագիտութիւն
- Զարթօնք
- լումայափոխ
- հողագործութիւն
- հրովարտակ
- քաղքենի

Քարտէսին Հետեւ

Քարտէս Թիւ 4

Այս դասանիթը կը բացատրէ հայ ժողովուրդի Զարթօնքը Կովկասի եւ օսմանեան կայսրութեան մէջ: Ուշադիր նայէ՛ Թիւ 4 քարտէսին. տե՛ս թե՛ ինչպէս են բաժնուած արեւելեան եւ արեւմտեան բաժինները Հայաստանի:

Դասանիթը կը նշէ Պոլիսը եւ Թիֆլիսը իբրեւ երկու կեդրոններ հայ մտաւորական կեանքի: Նայէ՛, որ երկուքն ալ Հայաստանի սահմաններուն մէջ չեն գտնուիր:

Զարթոնքի Գաղափարներու Տարածումը Ժողովուրդին Մէջ

Զարթոնքի շրջանը յաջորդեց՝ քաղաքական նպատակներով սկսած Հայ Դատի հետապնդման աշխատանքներուն, որոնք վերապահուած էին միայն յատուկ դասակարգի մը եւ կեդրոնացած էին *դիւանագիտական* յարաբերութիւններու վրայ:

Եւրոպայի մէջ ծնունդ առած Զարթոնքի (*Renaissance*) գաղափարները իրենց արձագանգները գտան թէ՛ արեւելահայ եւ թէ՛ արեւմտահայ մտաւորականութեան մէջ: Տնտեսական, ընկերային եւ մասնատրաբար մշակութային մարզերու մէջ,

2.1 Համապատկեր մը Վանի Այգեատանէն.

հայտնի մանաւանդ Թիֆլիսի եւ Պոլսոյ մէջ, յառաջդիմութիւն արձանագրեց: Գաւառներու մէջ, սակայն, յառաջխաղացքը եղաւ շատ դանդաղ: Պէտք էր սպասել քաղաքական-յեղափոխական կուսակցութիւններու հիմնադրութեան, որպէսզի կարելի ըլլար Զարթոնքի սերունդի ցանած սերմերը քաղել:

Գիտե՞ս թե՛.

- 1- Զարթոնքի շրջանը ի՞նչ աշխատանքներու կը յաջորդէր:
- 2- Որո՞նք ամէնէն շատ ազդուեցան Եւրոպայի մէջ ծնունդ առած Զարթոնքի գաղափարներով:

Կովկասեան Իրավիճակ

Երեւանի եւ Նախիջեւանի խանութիւնները 1828ին ցարական Ռուսիոյ կցուելէն ետք, այդ շրջաններու բնակիչ հայերը հայկական ինքնավար կառավարութիւն մը կազմելու գաղափարներ սկսան արտայայտել: Ցարական կառավարութիւնը որոշ չափով հովանաւորեց այդ գաղափարները: Նիկոլա Ա. ցարը (1825-1855), 1828ին, կովկասեան շրջանին մէջ ստեղծեց Հայկական Մարզ անունը կրող վարչական միաւորը, որ կը կառավարուէր ռուս իշխանաւորներու կողմէ, այսուհանդերձ, կը միացնէր Երեւանի եւ Նախիջեւանի հայկական նահանգները:

2.2 Հայ գեղջկուհիներ.

Սակայն, շուտով, Հայկական Մարզը դադրեցաւ ինքնուրոյն միաւոր մը ըլլալէ եւ միացուեցաւ վարչականօրէն աւելի ընդարձակ վրացական կուպերնիային (նահանգ): Զնչուեցաւ հայկական անունը եւ միայն 1849ին ստեղծուեցաւ Երեւանի կուպերնիան, որ ճանչցուեցաւ Հայկական Նահանգ անունով:

Երեւանի կուպերնիային ստեղծումը դարձեալ յոյս ընծայեց հայերուն եւ յաւելեալ ժողովրդականութիւն շնորհեց Հայկական Նահանգին վրայ իշխող ռուս փոխարքայ Վորոնցովին:

Վորոնցովի իշխանութեան օրով, վրացական կուպերնիայի

կեղրոն՝ Թիֆլիսի հայկական գաղութը, որ քաղաքի բնակչության 32 առ հարիւր համեմատութիւնը կը կազմէր, ազատ կացութեամբ կարգ մը տուրքերէ եւ զինուորական ծառայութենէ: Տակաւի՛ն. Վորոնցով հիմնականօրէն նուազեցուց արտածուած ապրանքներուն վրայ գանձուած տուրքերը եւ ազատ շուկաներ ստեղծեց եւրոպական ապրանքներուն համար: Մեծագոյն օգտուողներէն եղան՝ հայ վաճառականները, որոնք իրենց կարգին հիմը դրին ոռոս իշխանութեան հաւատարիմ հայ քաղքենի (պուրժուա) դասակարգին:

Երեւանի կուպերնիան, ուր կ'ապրէր հայութեան մեծամասնութիւնը, գիւղատնտեսութեան եւ հողագործութեան վրայ հիմնուած տնտեսութիւն մը ունէր: Հողագործները ժողովուրդին 90 առ հարիւր համեմատութիւնը կը կազմէին: Հողագործութիւնը, հակառակ գիտութեան զարգացման, դեռ եւս նախնական միջոցներով կը կատարուէր:

Հայութեան վերաբերող ցարական քաղաքականութիւնը դրսեւորող կարեւորագոյն որոշումներէն մէկը՝ 1836ին Նիկոլա Ա. ցարի հրապարակած «Պոլոժենիա» հրամանագիրն էր: «Պոլոժենիա»-ն կը նպատակադրէր Հայց. եկեղեցին ցարական իշխանութեան ենթակայ եւ ստորադաս դարձնել, իսկ հայ ժողովուրդը վերածել եկեղեցւոյ կողմէ ղեկավարուող կրօնական համայնքի մը:

Եկեղեցւոյ կողմէ բացուած դպրոցները, Կովկասի մէջ, աստիճանաբար սկսան տարածել լուսաւորութիւն: Պատրաստուեցաւ սերունդ մը, որ եւրոպական համալսարաններու մէջ ուսումը ստանալով՝ Զարթօնքի գաղափարները պիտի տարածէր Կովկասահայութեան մէջ, անոր հասկնալի արեւելահայ աշխարհաբարով:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս ստեղծուեցաւ Հայկական Մարզը Կովկասի մէջ:
- 2- Ե՞րբ ստեղծուեցաւ Հայկական Նահանգը:
- 3- Ի՞նչ տեսակ տնտեսութեան մը վրայ հիմնուած էր Երեւանի նահանգը:

3

Իրավիճակը Օսմանեան Կայսրութեան Մէջ

19րդ դարու առաջին կէսին զուգահիստոյ Թանգիմաթի (քարենորոգումներ) շրջանին, կարեւոր փոփոխութիւններ տեղի ունեցան օսմանեան կայսրութեան մէջ: Սղանը (իւնֆլէյշըն), դրամանիշերու արժեզրկումը եւ եւրոպական յանձնառութիւններն ու այդ ծիրին մէջ կատարուող եւրոպական միջամտութիւնները անքննելի գործեցին արդէն իսկ տկար տնտեսութեան մէջ:

Օսմանցիները, իբրեւ հակազդեցութիւն, քարենորոգումներու ծրագրով մը փորձեցին դարմանել կացութիւնը: Միւս կողմէ,

2.3 Թուրք գիւղացի ընտանիք մը.

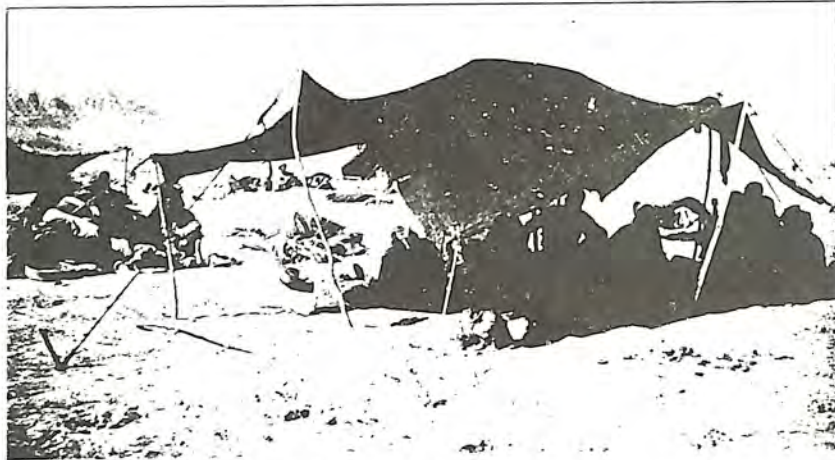
եւրոպական միջամտութեան ուղղակի արդիւնքներէն մէկը եղաւ քրիստոնեայ եւ հրեայ վաճառականական քաղքենի դասակարգերու հարստացումը եւ նոր դրամատէր դասակարգի մը առաջացումը, որուն անդամները ամուր կապեր ունէին եւրոպական զանազան երկիրներու հիւպատոսարաններուն հետ:

1839էն 1878 երկարող Թանգիմաթի շրջանի արդիւնքներէն կարելի է սեպել նաեւ թուրք համալսարանաւարտ եւ մտաւորական դասակարգի մը ծնունդը, որուն գործունէութեան մէկ երեսը թուրք

ազգայնականության թեմայով արտադրուած գրականութեամբ մը կը յատկանշուի:

Թուրք մտաւորական դասակարգի գործունէութեան մասին պիտի դասաւանդուի հետագային, առանձին:

Թանգիմաթի շրջանին լոյս տեսան բարեփոխողական հրովարտականեր՝ «Հաթըր Երիֆ» եւ «Հաթըր Հիմայուն»:

2.4 Քիւրտ ցեղախումբի վրաններ.

«Հաթըր Երիֆ»ը 1839ին, սուլթան Ապտիւլ Մեհմետի կողմէ, եւրոպական պետութիւններու ճնշումներուն տակ, կը խոստանար օսմանեան հպատակներու ապահովութիւնը՝ առանց կրօնքի եւ ցեղի խտրութեան: Իսկ «Հաթըր Հիմայուն»ը 1856ին, նոյն սուլթանին կողմէ, դարձեալ եւրոպական պետութիւններու ճնշումներուն տակ, կը խոստանար ազատութիւն եւ իրաւական հաւասարութիւն բոլոր օսմանեան հպատակներուն: Երկու հրովարտականերն ալ, սակայն, գործնականին մէջ մեծ արդիւնքներու չհասան:

Գիտէ՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ փոփոխութիւններ տեղի ունեցան օսմանեան կայսրութեան մէջ Թանգիմաթի շրջանին:
- 2- Որո՞նք էին Թանգիմաթի շրջանի երկու բարեփոխողական հրովարտակաները:

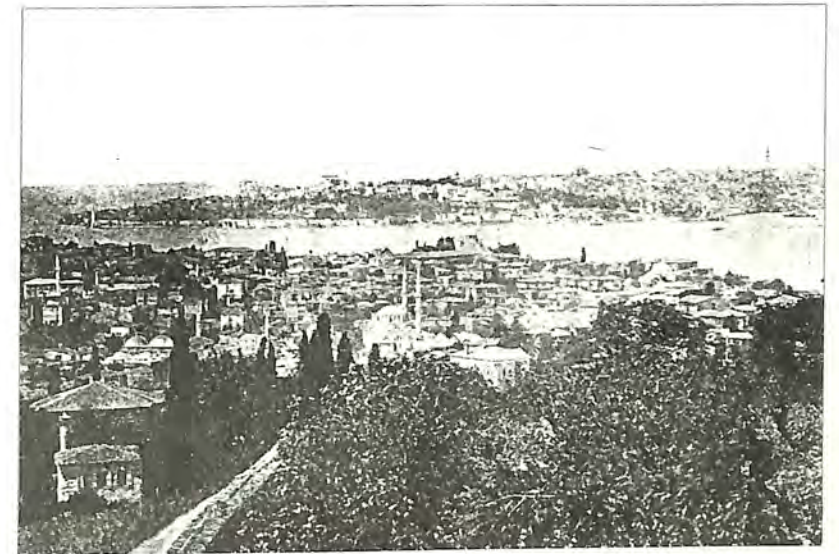
4

Չորս եղելութիւններ Օսմանեան Կայսրութեան Հայ Կեանքին Մէջ

19րդ դարու առաջին յիսնամեակին, օսմանեան կայսրութեան մէջ ապրող արեւմտահայերը չորս կարեւոր եղելութիւններու առջեւ գտնուեցան:

Առաջին հերթին, հայ կաթողիկէներ եւ աւետարանականներ, եւրոպական պաշտպան երկիրներու օժանդակութեամբ, յաջողեցան սուլթանի հրամանով առանձին «միլլէթ»ներ (համայնքներ) նկատուիլ: Այսպէս, միահամուռ եւ միական հայկական համայնքէն՝ «միլլէթ»էն, բաժնուեցաւ շօշափելի հատուած մը:

Երկրորդ եղելութիւնը ուղղակի արդիւնքն էր առաջինին՝ այն իմաստով, որ կաթողիկէ համայնքի ճանաչումը առիթ ընծայեց

2.5 Պոլսոյ համայնապատկերը.

Մխիթարեան Միաբանութեան Հայրերու առաջադրած ընկերային, մշակութային եւ գրական գաղափարներու տարածմանը, մանաւանդ հայկական հնադարեան մշակոյթի արժէքներու վերակենդանացման: Մխիթարեան Միաբանութեան գործունէութեան ծիրին մէջ կ'իյնային նաեւ հայոց պատմութեան եւ գրականութեան յատուկ հատորներու լոյս ընծայումը, բառարաններու պատրաստութիւնը, ինչպէս նաեւ եւրոպական գրական ստեղծագործութիւններէ թարգմանութիւններ:

Երրորդ եղելութիւնը ֆրանսական ազդեցութիւնն էր, որ հետզհետէ զօրացաւ, մա՛նաւանդ երբ մեծ թիւով հայ ուսանողներ

սկսան յաճախել երոպական այս երկրի համալսարանները եւ ծանօթանալ հոն տիրող ընկերային, մշակութային եւ այլ մարզերու յառաջդիմութեանց:

Հայ ուսանողները Ֆրանսայի մէջ ականատես եղան 1848ի Ֆրանսական Յեղափոխութեան եւ Երկրորդ Հանրապետութեան ստեղծման: Վերադառնալով հայրենիք, անոնք ջանացին իրենց ժողովուրդը եւս անպայման դուրս բերել դարերու ստրկութենէն եւ անոր վերադարձնել իր արժանապատուութիւնը եւ ազգային հպարտութիւնը:

Վերջապէս, չորրորդ եղելութիւն՝ 19րդ դարու սկզբնաւորութեան, պոլսահայ գաղութը հիմնական փոփոխութեանց սեմին կը գտնուէր: 18րդ դարու կէսին, Պոլսոյ 150 հազար հաշուող հայութիւնը, յաջորդ դարու կէսին հասած էր 225 հազարի, իսկ 1880ին, այդ թիւը 250 հազարի սահմաններուն մէջ էր: Հայերը կ'ապրէին քաղաքի կարգ մը շրջաններուն մէջ ամփոփուած, ինչպէս՝ Գում-Գափու, Կալաթա, Սկիւտար: Գաղութին մէջ սուր պայքար մը յառաջ եկած էր Ամիրա անունը կրող հայ հարուստ դասակարգի անդամներուն եւ աշխատաւոր, արհեստաւոր (էսնաֆ) եւ մտաւորական խաւերուն միջեւ, գաղութի ղեկավարման հարցով:

Ամիրաները թիով 200էն նուազ էին, սակայն իրենց ձեռքերուն մէջ ունէին գաղութի ղեկավարութիւնը: Անոնք մեծամասնութեամբ լումայափոխներ էին, ինչպէս նաեւ դրամ փոխ տուողներ: Ամիրայական կոչումը ժառանգական էր անոնց ընտանիքներուն մէջ: Բայց պէտք է ըսել նաեւ, որ ամիրաներու բարեսիրական ջանքերուն շնորհիւ էր որ գաղութի ընկերային, մշակութային եւ կրթական մարզերուն թափ տրուեցաւ:

Օսմանեան կայսրութեան մայրաքաղաք Պոլսոյ մէջ ապրող հայ վաճառականները, իրենց կարգին, բարձր դիրք մը գրաւեցին: Անոնց մեծ մասը գործի բերումով, կարելոր կապեր հաստատեց երոպական զանազան մայրաքաղաքներու հետ: Պոլսահայ գաղութի միջին դասակարգը կը բաղկանար արհեստաւորներէ, որոնք յաճախ կազմակերպուած էին արհեստակցական խմբաւորումներու՝ «էսնաֆ»ներու մէջ: 1850ին, մօտաւորապէս 40 հազար հայեր հաւաքուած էին 98 «էսնաֆ»ներու մէջ: Հետզհետէ, այս «էսնաֆ»ները, իրենց տնտեսական եւ ընկերային դրութեան բարգաւաճումով, սկսան կարելոր դեր խաղալ գաղութի ղեկավարման մէջ եւ ձեռով մը մրցակիցները դարձան տիրող ամիրայական դասակարգին:

Այսպէս, մինչ գաւառներու մէջ կացութիւնը դառն էր հայ գիղացիութեան համար, մայրաքաղաքի հայութիւնը կը մնար ներքին պայքարով տարուած: Գաղութի ղեկավարման առընչութեամբ պայքարի մէջ էին Պատրիարքարանն ու ամիրայական դասը, որ հետզհետէ ինքզինքը աւելի ու աւելի կը պարտադրէր:

Այս պայքարին մէջ կացութիւնը ի նպաստ «էսնաֆ»ներուն շրջուեցաւ: Ամիրաները, իբրեւ հակազդեցութիւն, սուլթանին հետ իրենց մօտիկութիւնը օգտագործեցին կառավարութեան միջոցով հայոց դպրոցները փակել տալով (1841):

Այս ամօթալի երեւոյթը վերջ գտաւ օսմանեան կառավարութեան միջամտութեամբ, 1860ին: Մէկ բան յստակ էր, որ ամիրաները հետզհետէ կորսնցուցին իրենց ուժը, մա'նաւանդ որ «էսնաֆ»ներու կողքին իրենց դէմ ելած էր իրենց իսկ հիմնած վարժարաններու շրջանաւարտներէն կազմուած մտաւորականութիւնը, որ մեծաւ մասամբ ամիրաներու ազգականները կամ անոնց միջակայն միջոցներով Երոպայի մէջ ուսանած երիտասարդներն էին:

Այս մտաւորականութեան էր վերապահուած լուսաւորութեան կանթեղը բոնելու պարտականութիւնը: Տակաւի'ն. այս մտաւորականութիւնն էր, որ մամուլով հարցադրումի ենթարկեց եկեղեցւոյ աւանդական եւ միաժամանակ տիրական դերը: Նոյն այս մտաւորականութիւնը աշխատեցաւ նախ այդ դերը նուազեցնել եւ պայքարեցաւ այդ օրերուն դեռ եւս տիրական համարուող գրաքար լեզուն փոխարինելու ժողովուրդին կողմէ հասկնալի լեզուով՝ աշխարհաբարով:

Օսմանեան կառավարութիւնն ալ ընթացք տուաւ այս նոր մտաւորականներու պահանջներուն, նկատի ունենալով, որ բարենորոգումներու ալիքը կլանած էր օսմանցի տարրը եւս եւ անոր մտաւորականութիւնը, իր կարգին, բարենորոգչական պահանջներ դրած էր սուլթանին:

Այս պայմաններուն մէջ էր, որ 1856ին՝ Խրիմի պատերազմի ւարտին, երոպական պետութիւններու ճնշումներուն տակ, գրուեցաւ օսմանեան բարենորոգումներու երկրորդ հրովարտակը՝ «Հաթթը Հիմայուն»ը: Այս բարենորոգումներուն մէջ յատուկ տեղ կը գրաւէր կայսրութեան ոչ-իսլամ տարրերու պարագան: Աւելի նշանակութիւն կը ստանային «էսնաֆ»ները եւ առիթ կը տրուէր անոնց մասնակից դառնալու իրենց համայնքներու ղեկավարման գործին:

Հայ մտաւորական տարրը բարենորոգումներու հրովարտակը յարմար առիթ նկատեց իր պահանջները իրականացնելու համար եւ այս աշխատանքին արդիւնքով էր, որ երկար բանավէճերէ եւ ընդմիջումներէ ետք, 1860ին ծնունդ առաւ Հայոց Ազգային Սահմանադրութիւնը, որ ձեռով մը սանձեց ամիրաները եւ կղերականութեան քաղաքական բացարձակ ուժը եւ աւելի լայն տեղ տուաւ մտաւորական եւ արհեստակցական խմբաւորումներուն:

Ազգային Սահմանադրության մէջ տեղ գտած լուսա-
դէմ սկզբունքները շուտով իրենց արձագանգը գտան նաեւ գա-
ւառներու մէջ, ուր առաջին հերթին զարկ տրուեցաւ
ուսումնա-կրթական մարզին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ գործունէութիւն ունեցաւ Մխիթարեան Միաբանու-
թիւնը:
- 2- Ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցաւ 1848ի Ֆրանսական Յեղա-
փոխութիւնը հայ մտաւորականներու վրայ:
- 3- Ի՞նչ էր պատճառը՝ մտաւորականներու, «Էսնաֆ»ներու,
ամիրաներու եւ եկեղեցականներու պայքարին:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- ✓ կամ X նշանով որոշէ, թէ վարի
արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ:

_____ 1- Գաւառներուն մէջ ընկերային եւ մշակութային
յառաջխաղացքը եղաւ շատ արագ:

_____ 2- 1828ին Կովկասի մէջ ստեղծուեցաւ Հայկական
Մարզ վարչական միաւորը:

_____ 3- «Պոլոժենիա»ն կը նպատակադրէր հայ եկեղեցին
ցարական իշխանութեան ենթակայ դարձնել:

_____ 4- 18րդ դարու կէսին Պոլսոյ մէջ ապրող 150
հազար հաշուող հայութիւնը յաջորդ դարուն նուազեցաւ:

_____ 5- Ամիրաներու ջանքերուն շնորհիւ էր որ պոլսահայ
մշակութային եւ կրթական կեանքին թափ տրուեցաւ:

Բ- Հետեւեալ բառերը վարի նախադասութիւններուն
մէջ տեղադրէ:

- քաղքենի
- Զարթօնք
- աշխարհաբար
- բարենորոգում
- հողագործութիւն

1- _____ը, գիւղերու մէջ, հակառակ գիտութեան
զարգացման, տակաւին նախնական միջոցներով առաջ
կը տարուէր:

2- _____ի գաղափարները արձագանգ գտան
արեւմտահայ եւ արեւելահայ մտաւորականութեան մէջ:

3- Վաճառականական _____ դասակարգերը
աւելի հարստացան եւ կապեր ստեղծեցին եւրոպական
հիւպատոսարաններու հետ:

4- Մտաւորականութիւնը կը փորձէր լուսաւորութիւն եւ նոր
գաղափարներ տարածել ժողովուրդին հասկնալի՝
_____ լեզուով:

5- Եւրոպացիներու ճնշման տակ սուլթանը խոստացաւ
_____ ներ կատարել երկրին մէջ:

Գ– Զախ սիւնակի բառերը գծով մը միացուր բառը ճշգրտօրէն
բացատրող նախադասութեան:

«Հաթըր Հիմայուն»	–1836ին Նիկոլա Ա.ի հրապարակած
«Պոլոժենիա»	հրամանագիր
«Էսնաֆ»	–հայ հարուստ դասակարգ մը Պոլսոյ մէջ
ամիրա	–1856ին լոյս տեսած օսմանեան բարե-
«միլլէթ»	նորոգումներու ծրագիր
	–օսմանեան տիրապետութեան տակ
	ապրող կրօնական փոքրամասնութիւն
	–արհեստակցական խմբաւորումներ
	օսմանեան կայսրութեան մէջ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԶԱՐԹՕՆՔ

Պիտի Սորվինք

Այս դասանիթին մեջ պիտի սորվինք թե՛ ինչ դեր ունեցան դպրոցները կրթության տարածման մեջ եւ ինչպէս կրթության տարածումով զարգացաւ հայ ժողովուրդը եւ իրացուց լաւ ապրելու, ազատ ապրելու եւ յառաջդիմելու գաղափարները: Պիտի տեսնենք, որ 5րդ դարու հայոց գրականության լեզուն՝ գրաբարը, այլեւս անհասկնալի լեզու մըն էր հայ զանգուածին համար եւ 19րդ դարու հայ մտաւորականութիւնը ժողովուրդի խօսակցական լեզուն՝ աշխարհաբարը, ընտրեց ու զարգացուց, Զարթօնքի գաղափարներն ու լուսաւորութիւնը տարածելու համար: Աշխարհաբարով ստեղծուեցաւ հարուստ գրականութիւն մը, որ հայրենասիրութիւն կը քարոզէր եւ ազատագրական պայքարը կը ջատագովէր:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- աշխարհականացում
- բեղմնատր
- գուշակ
- զուգորդով
- թմբիր
- մանկավարժութիւն
- միջամուխ
- պահպանողական

Հայկական Դպրոցների Ցանցը

Հայ ժողովուրդի Զարթօնքի շրջանի ամենէն կարեւոր ու յատկանշական իրադարձումներէն մէկը՝ 1840-1850ական թուականներուն թեմական դպրոցներու դրութեան հիմնումն էր: Արդարեւ, դպրոցներու ցանցին տարածումը, թե՛ Կովկասի եւ թե՛ օսմանեան կայսրութեան մէջ, ամենէն ազդու միջոցը եղաւ հայ մտաւորական սերունդ պատրաստելու համար: Սովորաբար, դպրոցներու կից կը հիմնուէր տպարան, ուր կը տպագրուէին դասագրքեր եւ ինքնուրոյն ու թարգմանական գեղարուեստական ստեղծագործութիւններ:

Հայ մտաւորական սերունդներ պատրաստելու մէջ, Կովկասի եւ օսմանեան կայսրութեան սահմաններէն դուրս, դեր ունեցան նաեւ յատկապէս Մոսկուայի «Լազարեան» Ծեմարանը, հիմնուած՝ 1815ին, ուրկէ մինչեւ 1848 շրջանաւարտ ելած 726 հոգիէն 126ը ստացան համալսարանական ուսում, Հնդկաստանի Մարդասիրական Ծեմարանը, հիմնուած՝ 1821ին եւ «Ս. Սանդուխտ» աղջկանց դպրոցը՝ 1846ին, ինչպէս նաեւ

3.1 Վենետիկի «Մուրատ Ռափայէլեան» վարժարանը.

Մխիթարեաններու Փատուայի «Սամուէլ Մորատեան» վարժարանը, հիմնուած՝ 1834ին եւ Վեներտիկի «Մորատ Ռափայէլեան» վարժարանը՝ 1836ին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ո՞րն էր ամենէն ազդու միջոցը հայ մտաւորական սերունդ պատրաստելու համար:
- 2- Օսմանեան կայսրութեան եւ Կովկասի սահմաններէն դուրս ի՞նչ դպրոցներ հիմնուեցան:

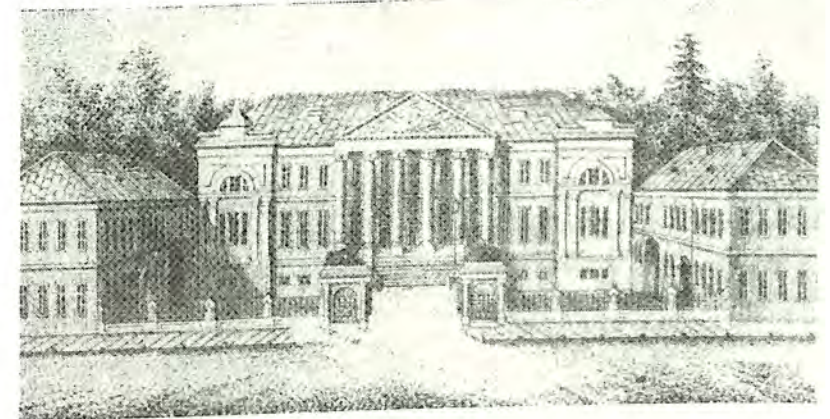
2

Հայկական Դպրոցներու Ցանցը Կովկասի Մէջ

Անդրկովկասի առաջին դպրոցները հաստատուած էին ցարական կառավարութեան կողմէ, Թիֆլիսի մէջ, 1802ին եւ 1816ին: Հայերը դպրոցներ ունէին նաեւ Ասորիստանի մէջ, «Ակոբով» վարժարանը, հիմնուած՝ 1810ին, Նոր Նախիջեւանի մէջ, 1811ին, Էջմիածնի Ժառանգաւորացը, բացուած Ներսէս Աշտարակեցի Կաթողիկոսին կողմէ, 1813ին եւ տասը տարի յետոյ, 1823ին՝ Թիֆլիսի մէջ «Ներսիսեան» Ծեմարանը:

1830ական թուականներուն, Կովկասահայերը ունէին 21 եկեղեցապատկան դպրոցներ, իսկ 1880ական թուականներուն, ռուսական կայսրութեան տարածքին կը հաշուէին 330 կրթական հիմնարկութիւններ: Այս վարժարաններու շրջանաւարտներէն ոմանք իրենց ուսումը շարունակեցին Մոսկուայի, Փետրսպուրկի, Դորպատի, Հայտելպըրկի եւ Պերլինի համալսարաններուն մէջ:

Առ այդ, այս վարժարանները հող պատրաստեցին արեւմտեան եւրոպական եւ ռուսական մշակոյթներով հարստացած հայկական մտաւորական խաւի մը կազմութեան: Մտաւորականներ՝ որոնք

3.2 Լազարեան Ծեմարանը.

վերադարձան երկիր եւ լծուեցան գրական, մշակութային եւ ընկերային գործունէութեան, հայ ժողովուրդին մէջ տարածելով լուսատւութիւն եւ նոր գաղափարներ:

Հետաքրքրական է նշել, որ եկեղեցւոյ հսկողութիւնը դպրոցներուն վրայէն առաջին հերթին տկարացաւ Էջմիածնէն հեռու շրջաններու մէջ, ինչպէս Ասորիստան եւ Նախիջեւան, որոնք շարունակական կապի մէջ էին յոյն եւ իտալացի վաճառականներու հետ: Նոյնպէս, Աբովեանի, Նալպանտեանի եւ

Բաֆիի պէս մտաւորականներ ապրեցան ու գործեցին Թիֆլիսէն հեռու, որ պահպանողական հայ քաղքեմի դասակարգին կեդրոնն էր:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Կովկասի առաջին դպրոցները որո՞ւ կողմէ հիմնուած էին:
- 2- Կովկասի դպրոցներէն շրջանաւարտ ուսանողները ո՞ր համալսարանները կը յաճախէին բարձրագոյն ուսում ստանալու համար:
- 3- Մտաւորականները երկիր վերադառնալով ի՞նչ գործունէութեան կը նուիրուէին:

3

Հայկական Դպրոցներու Ցանցը Օսմանեան Կայսրութեան Մէջ

1775էն սկսեալ արդէն Զմիռնիոյ մէջ կը գործէր «Մեսրոպեան» վարժարանը, որուն բեղմնաւոր գործունէութիւնը, սակայն, կայացաւ 1830-40ական թուականներուն, երբ դարձաւ Զմիռնիոյ հայ մտաւոր կեդրոնը: 1840ին Զմիռնիոյ մէջ կը բացուէր «Հոփսիսմեան Աղջկանց Դպրատուն»ը, իբրեւ

3.3 Զմիռնիոյ մանչերու «Մեսրոպեան» վարժարանը.

հայուհիներու առաջին դպրոց: 1790ական թուականներէն սկսեալ, Պոլսոյ մէջ կը գործէին թաղային դպրոցներ, յետադէմ մանկավարժական մեթոտներով: 1838ին կը հիմնուէր Սկիւտարի Շեմարանը, որ կը դառնար պոլսահայ երիտասարդ մտաւորականութեան պատրաստութեան եւ անոր մշակութային գործունէութեան կարեւոր մէկ կեդրոնը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- «Մեսրոպեան» վարժարանը ե՞րբ եւ ո՞ր հիմնուեցաւ:
- 2- Ո՞րն էր Պոլսոյ մտաւորական, մշակութային գործունէութեան մէկ կարեւոր կեդրոնը:

Հայ Մտաւորականութիւն Եւ Նոր Գաղափարներ Կովկասի Մէջ

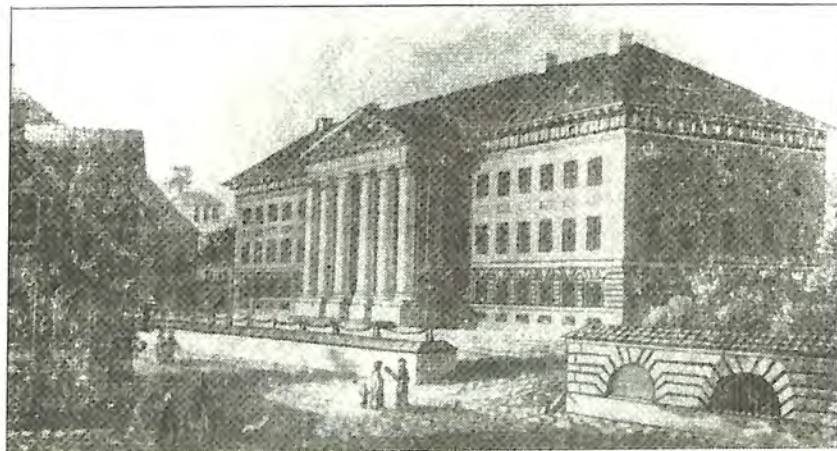
Զարթոնքի շրջանի գլխաւոր հարցերէն մէկը բոլորին հասկնալի գրական լեզուի մը առաջացումն էր: Որով՝ կարելի պիտի ըլլար լուսաւորութիւն եւ նոր գաղափարներ տարածել ժողովուրդի բոլոր դասակարգերուն մէջ:

Լեզուական բարենորոգման գլխաւոր առաջնորդը արեւելահայերուն մէջ Խաչատուր Աբովեանն էր (1805–1848)

3.4 Խաչատուր Աբովեան.

Եւ անոր գաղափարներուն խտացումը՝ «Վերք Հայաստանի» վէպը, գրուած էր Քանաքեռի բարբառով: «Ներսիսեան» Ծեմարանի աշակերտ եւ Դորպատի համալսարանի շրջանաւարտ

3.5 Դորպատի Համալսարանը.

Աբովեան, 1837ին վերադարձաւ Կովկաս եւ կրթա-դաստիարակչական նոր մեթոտներով զինուած փորձեց աշխարհիկ հիմերով կրթական օճախ մը ստեղծել:

Աբովեան շուտով զգաց, որ գրաբարը այլեւս չէր կրնար կրթութեան եւ լուսաւորութեան տարածման միջոց ծառայել: Ուսուցման լեզուն պէտք էր ըլլար բոլորին հասկնալի, անոնց խօսակցական լեզուին մօտիկ գրական լեզու մը:

Աբովեանի կարծիքով, մանկավարժական նոր սիստեմը լեզուական բարեփոխումներով զօրացած, ազգի պահպանման կարեւոր ազդակներէն էր: Հստ Աբովեանի, բարենորոգումները պէտք է սկսուին եւ եկեղեցական դասը «մեր ազգի գլուխն ու ոգին» պէտք է մնայ:

Լեզուական բարենորոգումները, կրթա-դաստիարակչական հարցերը, ինչպէս նաեւ հայ համայնքի կառոյցին

3.6 Միքայէլ Նալպանտեան.

աշխարհականացման եւ հայրենասիրութեան ներշնչման հարցերը արծարծուեցան նաեւ Միքայէլ Նալպանտեանի կողմէ (1829–1866): Նալպանտեան Մոսկուայի մէջ միաժամանակ համալսարանական ուսանող էր, «Լազարեան» Ծեմարանի ուսուցիչ եւ «Հիւսիսափայլ»ի աշխատակից: Անոր գաղափարները կը զուգորդուէին թերթի խմբագիր եւ յառաջդիմական գործիչ Ստեփանոս Նազարեանցի գաղափարներուն հետ:

Թէ՛ «Հիւսիսափայլ»ի էջերէն եւ թէ՛ իր հրատարակութիւններու ընդմէջէն (ինչպէս օրինակ «Երկրագործութիւնը Իբրեւ Ուղիղ Ծանապարհ» գրքին մէջ), Նալպանտեան կը շեշտէր պարզ ժողովուրդին կարեւորութիւնը: Տակաւի՛ն. հայութիւնը այլեւս

«Պոլոժենիա»-յով սահմանուած կրօնական համայնք մը պիտի չըլլայ, այլ ազգայնականութեան սկզբունքներուն վրայ հիմնուած հաւաքականութիւն մը:

Նալպանտեան յստակօրէն շեշտը կը դնէր հայկական աշխարհաբարի զարգացման ու տարածման վրայ: Ան կը հաւատար հողագործութեան վրայ հիմնուած ընկերատնտեսական դրութեան մը առաջացման, որ պիտի ամրացնէր ու ծաղկեցնէր ազգայնականութիւնը:

3.7 Րաֆֆի.

Արովեանէն, Նալպանտեանէն ու Նազարեանցէն ետք, Յակոբ Մելիք Յակոբեանը՝ Րաֆֆին (1835–1888), արեւելահայ ազգայնական մտայնութեան երրորդ սերունդը կը ներկայացնէր: Պետական դպրոցէ մը շրջանաւարտ, ան կեանքին մէկ մասը անցուցած էր հիւսիսային Պարսկաստանի մէջ եւ 1857ին այցելած էր արեւմտեան Հայաստան: 1868ին փոխադրուած էր Թիֆլիս եւ հիմնած էր «Մշակ» թերթը, Գրիգոր Արծրունցիի հետ: Րաֆֆին էր, որ Արովեանի ու Նալպանտեանի գաղափարները աւելի ու աւելի զարգացնելով՝ ծնունդ կու տար եւ կ'ուրուագէր նոր հայ հերոսը: Արդարեւ, Արովեանի վէպին հերոս Աղասիին պէս Րաֆֆի պայծառ երեսակայութեան ծնունդ Վարդանը, Կարոն, Ասլանն ու Ֆարհատը, ազգանուէր ու անձնագորհ հերոսներ՝ կը շրջին գիղէ գիղ, բաժնեկից կը դառնան ժողովուրդի դժուարութիւններուն եւ կը պայքարին յանուն հայ ժողովուրդի ազատագրման:

Րաֆֆիի «Կայծեր»ը, «Ջալալէդդին»ն ու «Խենթը» ոռոս-թրքական պատերազմէն ներշնչուած, կը ներկայացնեն թրքահայութեան ցաւալի վիճակը եւ զինեալ պայքար կը քարոզեն: Րաֆֆին կը գրէ, որ ոչ մէկ վիպագիր իրմէ առաջ ուշադրութիւնը կեդրոնացուցած է օսմանեան կայսրութեան հայերուն վրայ: Ան ներկայացուց ժողովուրդին թշուառ վիճակը եւ պատկերացուց անոր կեանքին ամէնէն տխուր պատկերը:

Րաֆֆիի «Դաւիթ Բէկ»ը եւ «Խամսայի Մելիքութիւնները» կը ներկայացնեն՝ 18րդ դարուն Կովկասի մէջ հայութեան ինքնավարութեան ձգտող փորձերը: Շատերու համար, Րաֆֆին ազգային ազատագրական պայքարի գուշակներէն մէկն էր: Արդարեւ, Րաֆֆիի ազգային ինքնագիտակցութեան կոչը, 19րդ դարու երկրորդ կէսին, զինք մարգարէի կոչումին արժանացուց:

Կովկասի մէջ ստեղծուած լուսատրութեան մթնոլորտին մէջ, եկեղեցւոյ իշխանութեամբ գործող դպրութիւնը, 1850ական թուականներէն սկսեալ, աստիճանաբար փոխարինուեցաւ աշխարհիկ եւ քաղաքականացած մտատրականութեամբ մը: Հայ ժողովուրդի այս հոգեփոխութեան ընկերացան նաեւ ընկերատնտեսական այլ ազդակներ: Օրէ օր, հայութիւնը դուրս եկաւ կրօնական համայնքի նեղ շրջագիծէն եւ վերածուեցաւ ազգային համայնքի:

Միւս կողմէ, սակայն, հայութեան երկու հսկայ կայսրութիւններու միջեւ բաժնուած ըլլալը եւ ընկերատնտեսական տարբերութիւնները արգելք հանդիսացան միացեալ հողամաս մը ստեղծելու գաղափարի զարգացումին:

Գիտե՞ս թէ

- 1– Ո՞րն էր Զարթօնքի շրջանի կարեւոր հարցը, լուսատրութիւն եւ նոր գաղափարներ տարածելու համար:
- 2– Արովեան Կովկաս վերադառնալով ի՞նչ կը ծրագրէր իրագործել:
- 3– Ի՞նչ գաղափարներ կ'արտայայտէր Միքայէլ Նալպանտեան:
- 4– Ի՞նչ յատկանիշներ ունէին Րաֆֆիին հերոսները:

Մխիթարեանները Եւ Արեւմտահայ Գրողներ

Մտաւորական կեանքի զարգացման մէջ մեծ դեր խաղացին Մխիթարեան Հայրերը: Վեներտիկ կղզիին մէջ կայք հաստատած այս կղերականներուն գլխաւոր նպատակն էր հայ ժողովուրդը արթնցնել իր թմբիւրէն եւ աշխուժացնել մտաւորական կեանքը: Անոնք հայ ժողովուրդին ծանօթացուցին եւրոպական գաղափարները եւ զայն առաջնորդեցին դէպի յառաջդիմութիւն:

Մխիթարեան Հայրերը ուսումնասիրեցին հայոց պատմութիւնը, աշխարհագրութիւնը եւ հնագիտութիւնը, ինչպէս նաեւ բաղդատական գրականութիւն մը զարգացուցին անցեալի եւ ներկայի միջեւ: Անոնք բառարաններ պատրաստեցին եւ թարգմանութիւններ կատարեցին եւրոպական գրական գլուխ գործոցներէն:

3.8 Վեներտիկի «Ս. Ղազար» Մխիթարեան Մայրավանքը.

Ֆրանսայի եւ ֆրանսական մշակոյթի ազդեցութիւնն ալ տիրական էր: Ֆրանսան կրցած էր օսմանեան կայսրութեան ներքին հարցերուն աւելի ու աւելի միջամուխ ըլլալ: Ֆրանսական գրականութիւնն ու արուեստը օսմանեան կայսրութեան եւ մանաւանդ անոր մայրաքաղաք Պոլսոյ մէջ տիրող ազդեցութիւն դարձան:

1840ական եւ 1850ական թուականներուն, ուսանելու համար մասնաւորաբար Փարիզ մեկնեցան հայ երիտասարդներ: Վերադարձին անոնք իրենց հետ բերին նոր գաղափարներ:

Արեւմտահայ յառաջդիմական մտաւորականութիւնն էր որ պաշտպան կանգնեցաւ արեւմտահայ աշխարհաբար լեզուին, բոլորին հասկնալի այդ լեզուով լուսաւորութիւն եւ նոր գաղափարներ տարածելու համար:

Գրաբարէ հրաժարելու եւ ժողովուրդին հասկնալի լեզուով լուսաւորութիւն տարածելու գաղափարը 18րդ դարէն արդէն կը հետապնդուէր արեւմտահայ մտաւորականութեան կողմէ: Սեբաստացի Մխիթար 1726ին կը գրէր աշխարհաբարի ընդարձակ քերականութիւն մը, որ սակայն կը մնար անտիպ: Աւելի ուշ, 19րդ դարու սկիզբը, արեւմտահայ աշխարհաբարը կը վերածուէր շատ մը լրագիրներու լեզուն, որ եւ առիթ կը ստանանար յղկուելու, բարեշրջուելու եւ գրական լեզուի մը պատշաճ օրէնքներով ու չափանիշերով օժտուելու: Կը հրատարակուէին աշխատութիւններ, ինչպէս Ռուսինեանի «Ուղղախօսութիւն»ը (1853), որ կարեւոր առաջարկութիւններ կան արեւմտահայ գրական լեզուի բարեկարգումներուն համար:

3.9 Մխիթարեան միաբան՝ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան.

Արեւմտահայոց մէջ, սակայն, գրաբարի պաշտպան մտաւորականութիւնը լուրջ արգելք մըն էր աշխարհաբարի զարգացման եւ տարածման համար: Գրաբարեաններու եւ աշխարհաբարեաններու լեզուապայքարը, որ իր ետուն շրջանը ապրեցաւ 1870-1885ին, դանդաղեցուց արեւմտահայ գրական աշխարհաբարի զարգացման թափը, երբ նոյն այդ շրջանին, արեւելահայերէնը արդէն իր լեզուական կատարելութեան հասած էր:

Պէտք է նշել նաեւ, որ օսմանեան կայսրութեան մէջ կաթոլիկ եւ աւետարանական համայնքներու կազմութեամբ, եկեղեցական-կրթական կեանքը նոր թափ առաւ: Հիմնուեցան մեծ թիով վարժարաններ, որոնց կարգին՝ Պոլսոյ «Ռոպալթոս Գոլէն»ը, Իզմիրի «Միջազգային Գոլէն»ը եւ Խարբերդի «Եփրատ Գոլէն»ը:

Արեւմտահայութեան մէջ կարեւոր դեր խաղաց նոյնպէս Խրիմեան Հայրիկը (1820–1907), որ «Պապիկ եւ Թոռնիկ» գիրքով եւ այլ հրատարակութիւններով կոչ ըրաւ հայրենի հողը սիրելու, զայն շարունակ հերկելու՝ գործածելով աւելի արդիական մեքենական մեթոտներ: Աւելի ուշ, Պերիցի Վեհաժողովէն ետք, Գերմանիայէն վերադարձին, Խրիմեան Հայրիկ «Երկաթէ Շերեփ»ի փոխաբերութեամբ կոչ ըրաւ ժողովուրդին, զէնքի դիմելու եւ յեղափոխութեան ճամբով տիրանալու իր արդար իրաւունքներուն:

3.10 Մկրտիչ Պէշկեպաշեան.

Արեւմտահայ պատմական գրականութեան մարզին մէջ, ծանօթ դէմք մըն է բժիշկ Յովսէփ Ծիշմանեան (Ծերենց, 1822–1888), որուն որդեգրած ուղղութիւնը բոլորովին տարբեր էր Րաֆֆիէն: Ան ներշնչուած 1860ի Զէյթունի հերոսամարտէն եւ հայ ժողովուրդին մէջ ազգային հպարտութիւն ստեղծելու նպատակով՝ նայեցաւ դէպի անցեալ եւ Կիլիկիոյ պատմութեան հերոսական դրուագներէն վէպեր ստեղծագործեց:

Զէյթունի հերոսամարտէն ներշնչուած ոգեշունչ բանաստեղծութիւններ ստեղծագործեց նաեւ Մկրտիչ Պէշկեպաշեան (1828–1868): Անոր բանաստեղծութիւններուն մէջ գեղեցկօրէն կը հնչեն՝ Ֆրանսայի մէջ յեղափոխութիւններ ստեղծած ազատութեան, հաւասարութեան եւ եղբայրութեան գաղափարները:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ո՞ր հաստատուեցան Մխիթարեան Հայրերը:
- 2- Արեւմտահայ երիտասարդութիւնը մասնատրաբար ո՞ր կ'երթար բարձրագոյն ուսում ստանալու համար:
- 3- Ի՞նչ էր լեզուապաշարը արեւմտահայոց մէջ:
- 4- Ինչո՞ւ գրաբարը փոխարինուեցաւ աշխարհաբար լեզուով:

Ա- ☒ կամ ☐ ճշանով որոշէ, թէ վարի արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ:

1- Խաչատուր Աբովեան կը հաւատար, որ գրաբարը կրնայ միջոց ծառայել կրթութիւն եւ լուսաւորութիւն տարածելու:

2- Դպրոցներու ցանցին տարածումը մեծապէս օգնեց մտաւորականներ պատրաստելու:

3- Կովկասի առաջին դպրոցները հիմնուեցան 1802-1816ին, ցարական կառավարութեան կողմէ, Երեւանի մէջ:

4- Զմիւռնիոյ մէջ 1840ին հիմնուած «Հոփսիսմեան Աղջկանց Դպրատուն»ը հայուհիներու առաջին դպրոցն էր:

Բ- Սորված նոր բառերդ գործածէ՝ վարի նախադասութիւններուն մէջ:

1- Ռաֆֆի իր վէպերով հայ ազատագրական պայքարի _____ ը դարձաւ:

- ա. միջամուխ
- բ. գուշակ
- գ. թմբիր

2- Հայ մտաւորականութիւնը կը ջանար հայ ժողովուրդի մէջ տարածել Զարթօնքի գաղափարները եւ դարերու _____ էն արթնցնել:

- ա. պահպանողական
- բ. բեղմնատր
- գ. թմբիր

3- Դպրոցներու մէջ _____ նոր սխտեմ մը եւ բոլորին հասկնալի լեզու մը անհրաժեշտութիւն էր:

- ա. մանկավարժական
- բ. աշխարհական
- գ. պահպանողական

4- «Մեարոպեան» վարժարանը Զմիւռնիոյ մէջ _____, այսինքն արդիւնաւէտ գործունէութիւն ունեցաւ մտաւորականներու սերունդ պատրաստելով:

- ա. մանկավարժական
- բ. բեղմնատր
- գ. զուգորդուած

5- Թիֆլիսի հայ վաճառականներու քաղքենի դասակարգը _____ մտածելակերպ ունէր:

- ա. միջամուխ
- բ. գուշակ
- գ. պահպանողական

Գ- վարի նախադասութիւնները ամբողջացուր ա., բ. եւ գ. պատասխաններէն մէկը օգտագործելով:

1- «Լազարեան» Ծեմարանը հիմնուեցաւ 1815ին _____ մէջ:

- ա. Մոսկուայի
- բ. Թիֆլիսի
- գ. Էջմիածնի

2- Աշխարհաբարով գրուած առաջին վէպին հեղինակն է _____ :

- ա. Ռաֆֆի
- բ. Աբովեան
- գ. Ծերենց

3- Պերլինէն վերադարձին, Խրիմեան Հայրիկ կոչ ըրաւ հայ ժողովուրդին _____ ճամբով տիրանալու իր իրաւունքներուն:

- ա. խաղաղ
- բ. աղերսագրերու
- գ. յեղափոխութեան

4- Ռուս-թրքական պատերազմէն ներշնչուած

գրեց «Խենթը», «Զալալէդդին» եւ
«Կայծեր» վէպերը:

ա. Մկրտիչ Պէշկէպաշեան

բ. Միքայէլ Նալպանտեան

գ. Րաֆֆի

Դ- «Մեր Հայրենիք» ազգային հիմնը, որ այսօր ալ
կ'երգենք ու կը խանդավառուինք, հատուած մըն է
Միքայէլ Նալպանտեանի մէկ երկար բանաստեղ-
ծութենէն: «Մեր Հայրենիք»ը կ'արտայայտէ 19րդ
դարու Զարթօնքի հայ մտաւորականութեան
գաղափարները եւ ազատագրական ձգտումները:
Սերտէ զայն եւ փորձէ հասկնալ անոր իմաստը:

Մեր հայրենիք թշուառ անտէր,
Մեր թշնամեաց ոտնակոխ,
Իւր որդիքը արդ կանչում է,
Հանել իւր վրէժ, քէն ու ոխ:

Մեր հայրենիք շղթաներով,
Այսքան տարի կապկպուած,
Իւր քաջ որդւոց սուրբ արիւնով,
Պիտի լինի ազատուած

Ահա', եղբայր, քեզ մի դրօշ,
Որ իմ ձեռքով գործեցի,
Գիշերները ես քուն չեղայ,
արտասուքով լուացի:

Ամենայն տեղ մահը մի է,
Մարդ մի անգամ պիտ' մեռնի,
Բայց երանի' որ իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհուի:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ

Պիտի Սորվինք

Այս դասանիթին մեջ պիտի սորվինք Սան Ստեփանոյի դաշնագրին եւ Պերլինի Վեհաժողովին մասին, թէ ինչպէս դիւանագիտական խաղերու զոհը դարձաւ Հայկական Հարցը: Հայ ժողովուրդը, որ իր յոյսը դրած էր եւրոպական մեծ պետութիւններու միջոցով սուլթանէն բարենորոգումներ ստանալու, յուսախաբուեցաւ տեսնելով պետութիւններու անտարբերութիւնը հայերու դատին եւ անոնց պահանջներուն նկատմամբ:

Այս դասանիթը մեզ պիտի սորվեցնէ, թէ ինչպէս Խրիմեան Հայրիկը պատգամեց, առանց ուժի եւ զէնքի, միայն աղերսագրով, ազգ մը չի կրնար իր իրաւունքներուն տիրանալ: Ահա այս պատգամն էր, որ գաղափարաբանութիւն դարձաւ հետագային ծաւալուող հայ ազատագրական զինեալ պայքարին:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- անակնկալ
- անկիւնադարձ
- դաշնագիր
- զուգահեռաբար
- ծաւալապաշտութիւն
- յապաղում
- նեղուց
- փաստաթուղթ

Քարտէսին Հետեւ

Քարտէս Թի 5

Այս դասանիթին մէջ, Թի 5 քարտէսը ցոյց կու տայ արեւելեան Հայաստանը ցարական իշխանութեան ներքեւ: Ուշադիր նայէ քարտէսին եւ պիտի տեսնես, թէ Պերլինի դաշնագրով ցարական Ռուսիոյ բաժին ինկած հայկական հողերը ինչպիսի վարչական մասնաբաժանումներու ենթարկուեցան:

Քարտեզ Թի 6 Քարտեզ Թի 6-ը ցույց կու տայ հայկական հողերու վարչական մասնաբաժանումը օսմանեան կայսրութեան մէջ: Մինչեւ Ա. համաշխարհային պատերազմ ասոնք հայկական նահանգներ (վիլայեթներ) կը կոչուէին:

1

19րդ դարու Ռուս-Թրքական Վերջին Պատերազմը

19րդ դարուն, Ռուսիոյ ծառայապաշտութիւնը, Միջերկրականի տաք ջուրերը իջնելու անոր երազը եւ օսմանեան կայսրութեան մէջ աւելի լայն իրաւունքներ ձեռք բերելու ձգտումը՝ պատճառ դարձան Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ շարք մը պատերազմներու, որոնցմէ վերջինը՝ 1877-1878ի պատերազմը, վերջ գտաւ Ռուսիոյ յաղթանակով:

Պարտուած Թուրքիան հարկադրուեցաւ նահանջել՝ երոպական ցամաքամասին վրայ մինչեւ Ադրիանապոլիս, իսկ Ասիոյ ցամաքամասին վրայ մինչեւ Կարին (Էրզրում): Ապա, պատերազմող կողմերուն միջեւ տեղի ունեցան բանակցութիւններ, Պոլսոյ մօտ Սան Ստեֆանօ վայրին մէջ, ուր 19 Փետրուար 1878ին, ցարական Ռուսիոյ եւ օսմանեան Թուրքիոյ ներկայացուցիչները ստորագրեցին պատերազմին վերջ տուող Սան Ստեֆանոյի դաշնագիրը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչն էր կարեւոր պատճառը ռուս-թրքական պատերազմներուն:
- 2- 1877-78ի պատերազմը որո՞ւ յաղթանակով վերջ գտաւ:
- 3- Պատերազմին իբրեւ արդիւնք ո՞ր դաշնագիրը կնքուեցաւ:

Սան Ստեֆանոյի դաշնագրին 16րդ յօդուածը կը վերաբերէր հայերուն, որուն համաձայն՝

ա-Օսմանեան կայսրութեան տարածքին, հայերու վիճակը անպայմանօրէն պիտի բարելաւուէր:

բ- Ռուսական զօրքը պիտի չհեռանար իր գրաւած հայկական հողամասերէն, մինչեւ որ հոն իրագործուէին պայմանադրուած բարենորոգումները:

գ- Բ. Դուռը (Սուլթանի Պալատը) պարտաւորութիւն յանձն կ'առնէր, առանց այլ եւ այլ *յապաղումի*, տեղական կարիքներուն բարենորոգումները գործադրել եւ երաշխաւորել քիւրտերու, չէրքէզներու եւ թուրքերու դէմ հայ ժողովուրդի ապահովութիւնը:

Այս ձեւով, Ռուսիա կը ծաւալէր դէպի Պոլիս, Վոսիոր ու Տարտանէլի *նեղուցները* եւ կ'իջնէր դէպի հարաւ՝ Միջերկրական ծով: Յառաջացում մը, որ շատոնց կը փափաքէր ու այդ նպատակը մաս կը կազմէր Ռուսիոյ արտաքին քաղաքականութեան:

Sultan of Turkey

Այս յառաջացումը, անշուշտ, պիտի չվրիպէր եւրոպական պետութիւններու՝ Անգլիոյ, Իտալիոյ, Ֆրանսայի, Աւստրո-Հունգարիոյ եւ Գերմանիոյ ուշադրութենէն: Ռուսիոյ տարածումը կը բախէր այս հինգ պետութիւններու քաղաքական ու տնտեսական շահերուն հետ՝ Թուրքիոյ մէջ:

Ուստի, եւրոպական պետութիւնները, մասնաւորաբար Անգլիան, կողմնակից չըլլալով Ռուսիոյ ծաւալապաշտ քաղաքականութեան, ամէն ջանք թափեցին, սահմանափակելու համար Ռուսիոյ ազդեցութիւնը շրջանին մէջ եւ կասեցնելու՝ անոր յառաջխաղացքը:

1878ի Մայիսին, Լոնտոնի մէջ, Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ կնքուած համաձայնագրով, Ռուսիա կ'արտօնէր Անգլիոյ, որ իր հետ հետամուտ ըլլար 16րդ յօդուածի գործադրութեան: Նոյն ատեն, 1878ի Յունիսին, Անգլիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ կնքուած համաձայնագրով՝ Անգլիա կը գրաւէր Կիպրոս կղզին, փոխարէնը՝ կը խոստանար պաշտպանել օսմանեան Թուրքիոյ շահերը Ռուսիոյ դէմ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Սան Ստեֆանոյի դաշնագրին ո՞ր յօդուածը հայերուն կը վերաբերէր:
- 2- Դաշնագիրը ի՞նչ կը խոստանար հայերուն:
- 3- Սան Ստեֆանոյի դաշնագիրը գործադրուեցա՞ւ թէ ոչ:

Պերլինի Վեհաժողովը

Պերլինի Վեհաժողովը տեղի ունեցավ 1-3 Յունիս 1878ին, երոպական պետություններու, մասնատրաքար Անգլիոյ թափած ճիգերուն շնորհիւ: Մասնակցեցան՝ Ռուսիա, Անգլիա, Ֆրանսա, Գերմանիա, Աւստրո-Հունգարիա եւ Թուրքիա: Վեհաժողովին մասնակցելու համար, Պոլսէն Պերլին ժամանած էր հայկական պատուիրակութիւն մը, որուն մաս կը կազմէին՝ Խրիմեան Հայրիկ, Մինաս Չերազ, Խորէն Նար Պէլ, եւ անելի ուշ՝ Ստեփան Փափազեան:

4.2 Պերլինի Վեհաժողովը.

Պերլինի Վեհաժողովին, Հայկական Հարցը այլեւս առաջ-նահերթ չէր սեպուեր: Սան Ստեֆանոյի 16րդ յօդուածը կը փոխարինուէր 61րդ յօդուածով, որուն մէջ կ'ըսուէր, թէ Բ. Դուռը կը պարտաւորուէր առանց յապաղումի իրականացնել այն բարենորոգումները, որոնք կը պահանջուէին հայերով բնակուած գաւառներուն մէջ, տեղական կարիքներու համար: Բ. Դուռը յանձն պիտի առնէր հայերու ապահովութիւնը՝ չէրքէզներու, քիւրտերու եւ թուրքերու դէմ: Այս նպատակով ձեռք առնուած բոլոր միջոցառումներուն մասին տեղեկութիւն պէտք է ստանային երոպական պետութիւնները, որոնք պէտք է հսկէին յօդուածի բովանդակութեան գործադրութեան:

Այսպէս, հայկական նահանգներու մէջ պահանջուած բարենորոգումներու իրագործումը, դիւանագիտական խաղով մը կը ձգուէր Թուրքիոյ, որ օգտուելով երոպական պետութիւններու հայերու պահանջներուն նկատմամբ ցուցաբերած անտար-բերութենէն, բնաւ չգործադրեց զանոնք:

Պերլինի Վեհաժողովը, Սան Ստեֆանոյի դաշնագրէն քանի մը ամիս ետք միայն, իսկապէս պարտութիւն մը եղաւ հայ ժողովուրդին եւ Հայկական Հարցին համար:

Առաջին հերթին, հայկական բարենորոգումներու խնդիրը, որ ռուսական բանակի ուղղակի հսկողութեան եւ ճնշումներուն տակ տեղի պիտի ունենար, Պերլինի դաշնագրով յանձնուեցաւ երոպական վեց գերութիւններուն եւ միջ-պետական քաղաքական աղտոտ հաշիւներու զոհը դարձաւ:

Երկրորդ, եւ անելի հիմնականը, Սան Ստեֆանոյի դաշնագրով՝ հայկական հողամասեր ճանչցուած աշխարհագրական շրջանները Պերլինի մէջ վերակոչուեցան «հայերու կողմէ բնակուած գաւառներ» անորոշ որակումով մը եւ հայապատկան հողերը կասկածի տակ առնուեցան:

4.3 Խրիմեան Հայրիկ.

Այսուհանդերձ, թէ՛ Սան Ստեֆանոյի եւ թէ՛ Պերլինի դաշնագրերը եթէ գործնականին մէջ մնացին անարժէք փաստաթուղթեր, միւս կողմէ, միջազգային գետնի վրայ, Հայ Դատի պատմութեան տեսանկիւնէն դիտած մանաւանդ, կարեւոր անկիւնաքարն մը եղան: 1878ին էր, որ Հայկական Հարցը, Իսրայէլ Օրիի եւ Յովսէփ Էմիւնի անհատական նախաձեռնու-թիւններէն ետք, առաջին անգամ ըլլալով մոտեց գործեց միջազգային քաղաքական եւ դիւանագիտական փաստաթուղ-թերու աշխարհը: Ահաւասիկ հոսկէ է, որ հայ ժողովուրդի ազգային-ազատագրական պայքարը եւ անոր ազգային-հասարակական իրաւունքները միջազգային մակարդակի վրայ

արծարծուեցան ու ճանչցուեցան երոպական պետութիւններու կողմէ:

Երոպական պետութիւնները յանձնառու եղան լուծելու Հայկական Հարցը: Սակայն, դժբախտաբար, այդ պարտաւորութիւնը կամ յանձնառութիւնը բնաւ չիրականացաւ, նոյն այդ պետութիւններու վարած դիւանագիտական խաղերուն իբրեւ հետեւանք:

Ահա այս իրադարձութիւններէն ետք եւ Պերլինի Վեհաժողովէն վերադարձին էր, որ Խրիմեան Հայրիկ իր «Երկաթէ Շերեփ»ի պատգամը ուղղեց հայ ժողովուրդին:

Պերլինի Վեհաժողովին արդիւնքը կը փաստէ, որ դիւանագիտական խաղերը բարոյականութիւն չեն ճանչնար: Հայերու համար նորութիւն էր այն յայտնութիւնը, թէ դատի մը արդար բնոյթը ինքնին չ'ապահովեր այդ դատի արդար լուծումը:

Վերջապէս, վերոյիշեալ շրջանին հայ ժողովուրդի ապրած յուսախաբութեան ապագայ անդրադարձներուն մասին պէտք է մտածել: Հաւանաբար, ստացուած դասերէն մէկը պէտք է ըլլայ այն գիտակցութիւնը, որ Հայ Դատը պէտք է վառ պահել թէ՛ միջազգային եւ թէ ազգային մակարդակներու վրայ, զուգահեռաբար:

Վերջ ի վերջոյ, Հայ Դատի լուծումը կախեալ է միջազգային իրադարձութիւններէ, իսկ Հայ Դատը միջազգային բեմերէն լսելի դարձնելու շարժառիթները կրնան ստեղծուիլ ազգային-քաղաքական աշխոյժ գործունէութեամբ միայն:

Առ այդ, հարկ է մէկ կողմէն ունենալ ուժեր, որոնք անակնկալի առջեւ պիտի չգտնուին, երբ դեմ յանդիման գան միջազգային քաղաքական աշխարհին հետ, եւ կարողութիւնը ունենան ազդու ձեռով դիւանագիտական խաղը խաղալու: Իսկ միւս կողմէ, հարկ է ունենալ ազգային գիտակցութեամբ զինուած քաղաքական ուժեր, հետապնդելու համար Հայ Դատը միջազգային մակարդակներու վրայ արծարծելու կարելիութիւնը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Որո՞ւ կը ձգուէր հայկական բարենորոգումներու իրագործումը:
- 2- Սան Ստեֆանոյի դաշնագրին մէջ հայկական հողամասերը ի՞նչ վերակոչում ստացան Պերլինի Վեհաժողովին:
- 3- Հայ ժողովուրդը ի՞նչ դասեր կրնայ քաղել Պերլինի Վեհաժողովէն:
- 4- Ի՞նչ կրնան ըլլալ Հայ Դատը հետապնդելու այսօրուան կարելիութիւնները: Ի՞նչ կը մտածես:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- Վարի նախադասութիւնները ամբողջացուր ա., բ., եւ գ. պատասխաններէն մէկը օգտագործելով:

1- Ռուսիոյ _____ կամ աշխարհակալ քաղաքականութիւնը զայն կը մղէր Թուրքիոյ դէմ պատերազմի:

- ա. յապաղում
- բ. դաշնագիր
- գ. ծաւալապաշտական

2- Սան Ստեֆանոյի դաշնագիրը կը պահանջէր Թուրքիայէն անմիջապէս եւ առանց _____ ի բարենորոգումներ կատարել հայկական նահանգներուն մէջ:

- ա. անակնկալ
- բ. յապաղում
- գ. փաստաթուղթ

3- Վոսիորը ջրային նեղ տարածութիւն մըն է կամ _____ մը, որ Սեւ ծովը կը միացնէ Մարմարա ծովուն:

- ա. անկիւնադարձ
- բ. դաշնագիր
- գ. նեղուց

4- Հայ Դատի պայքարը պէտք է տանիլ միաժամանակ կամ _____ թէ՛ ազգային եւ թէ միջազգային գետնի վրայ:

- ա. զուգահեռաբար
- բ. փաստաթուղթով
- գ. յապաղումով

Բ- Վարի գծիկներուն վրայ թիւեր դնելով ճշդէ
դէպքերու ժամանակագրական կարգը:

- _____ 1877-1878ի ոռւս-թրքական պատերազմը վերջ գտաւ
Ռուսիոյ յաղթանակով:
- _____ Պերլինի Վեհաժողովին մէջ արծարծուեցաւ Հայկական
Հարցը:
- _____ Սան Ստեփանոյի դաշնագիրը ստորագրուեցաւ
Ռուսիոյ եւ օսմանեան Թուրքիոյ ներկայացուցիչ-
ներուն միջեւ:
- _____ Խրիմեան Հայրիկ «Երկաթե Ծերեփ»ի պատգամը
տուաւ հայ ժողովուրդին:
- _____ Լոնտոնի մէջ Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ կնքուեցաւ
համաձայնագիր մը:
- _____ Հայկական պատուիրակութիւնը Խրիմեան Հայրիկի
գլխաւորութեամբ Պերլին մեկնեցաւ:

Գ- ☒ կամ ☐ ճշանով որոշէ, թէ վարի
արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ:

- _____ 1- 1877-78ի ոռւս-թրքական պատերազմին,
պարտուած Թուրքիան հարկադրուեցաւ նահանջել մէկ
կողմէն մինչեւ Ադրիանապոլիս, իսկ միւս կողմէն մինչեւ
Կարին (Էրզրում):
- _____ 2- Պերլինի Վեհաժողովէն թխող դաշնագրի 16րդ
յօդուածը կը վերաբերէր հայերուն:
- _____ 3- Ըստ Սան Ստեփանոյի դաշնագրին, ոռւսական
զօրքը պիտի չհեռանար իր գրաւած հայկական հողերէն,
մինչեւ որ բարենորոգումներ կատարուէին հոն:
- _____ 4- Ըստ Պերլինի Վեհաժողովին, հայ ժողովուրդին
օսմանեան կայսրութեան հայկական նահանգներուն մէջ
ինքնավարութիւն կը տրուէր:
- _____ 5- Սան Ստեփանոյի եւ Պերլինի դաշնագրերը գործ-
նականին մէջ անարժէք փաստաթուղթեր են, սակայն պատ-
մութեան մէջ, Հայկական Հարցը միջազգային գետնի վրայ
արծարծելու տեսանկիւնէն, կարեւոր նշանակութիւն ունին:

ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Պիտի Սորվինք

Հայ ժողովուրդը, մանաւանդ հայ մտաւորականութիւնը, խանդավառութեամբ ընդառաջեց Սան Ստեֆանոյի դաշանագրին, որ մեծ բարենորոգումներ կը խոստանար հայերուն. սակայն Պերլինի Վեհաժողովը եկաւ ցուցաբերելու եւրոպական մեծ պետութիւններու անտարբերութիւնը հանդէպ Հայ Դատին: Բարենորոգումներու գործադրումը անուշադրութեան մատնուեցաւ եւ երբեք չիրականացաւ:

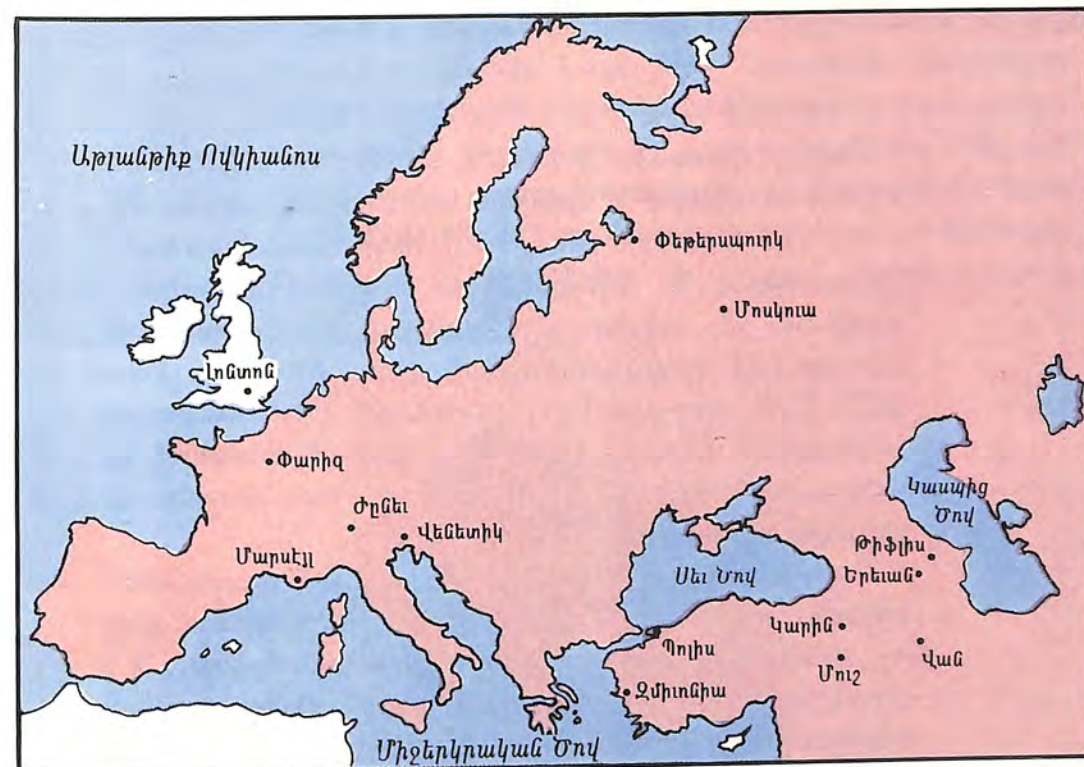
Այս դասանիւթին մէջ պիտի սորվինք, թէ ինչպէս օտար տիրապետութեան ճնշումներու եւ հալածանքներու մթնոլորտին մէջ հայ ժողովուրդը կազմակերպուեցաւ, կազմուեցան խմբակցութիւններ, որոնք փորձեցին իրենց ձեռով եւ իրենց ուժերով Հայ Դատը պաշտպանել եւ հայ ժողովուրդի տխուր իրավիճակը բարելաւել: Այս խմբակցութիւններու գործունէութիւնն էր, որ պատրաստեց ենթահողը հայ քաղաքական կուսակցութիւններու կազմութեան:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

• ահաբեկել	• ընդվզիլ
• զինամթերք	• ինքնապաշտպանութիւն
• զինանշան	• ծրագիր
• զինավարժութիւն	• կանոնագիր
• ընդշատակեայ	

Քարտէսին Հետեւ

Այս դասանիւթին մէջ Թի 7 քարտէսը ցոյց կու տայ Եւրոպան եւ Կովկասը, ուր մեծամասնութեամբ ցրուած էր հայ ազատագրական պայքարին համար կազմաւորուած առաջին խմբաւորումներու գործունէութիւնը: Ուշադրութիւն ըրէ քարտէսին. տե՛ս, կրնաս պատկերացնել թէ, այդ օրերու փոխադրական միջոցներու դանդաղ եւ ցախնական վիճակէն ելնելով՝ որքան դժուար պիտի ըլլար յեղափոխական խօսքի ու գործի տարածումը հայաբնակ վայրերու մէջ:

Քաղաքական Զանազան Խմբաւորումներ

Նախորդ դասերում մէջ տեսանք, թէ 19րդ դարու Զարթօնքը ինչ նոր պայմաններ եւ մթնոլորտ ստեղծեց Հայաստանի մէջ: Նաեւ սորվեցանք, թէ ժամանակի յեղափոխական գրականութիւնը եւ միջազգային ու տեղական իրադարձութիւնները ինչ ազդեցութիւն ունեցան հայ ժողովուրդի քաղաքական մտքի զարգացման վրայ: Քննեցինք նաեւ 1877-1878ի ռուս-թրքական պատերազմի, Սան Ստեփանոյի դաշնագրի եւ Պերլինի Վեհաժողովի արդիւնք՝ տեղական թէ միջազգային իրադարձութիւնները եւ հայ ժողովուրդի դիմագրաւած գլխաւոր խնդիրները:

Այժմ, պիտի կեդրոնանանք այդ իրաւաստուկ պայմաններու թելադրանքով ստեղծուած քաղաքական խմբաւորումներու վրայ եւ պիտի ծանօթանանք անոնց գործունէութեան: Այս խմբաւորումները ի հարկէ հետագային հիմքը դարձան Արմենական, Ս.Դ.Հնչակեան եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն կուսակցութիւններու կազմութեան:

Ցօական թուականներու յեղափոխական առաջին խմբումները զուգահեռաբար զարգացան թէ՛ արեւելահայոց եւ թէ արեւմտահայոց մէջ: Առաջինի պարագային, աշխատանքի գլխաւոր կեդրոնները եղան՝ Պոլիսը, Վանը, Տարօնը, Սասունը եւ Կարիսը. իսկ երկրորդի պարագային՝ Երեւանը, Թիֆլիսը, Պաքուն, Մոսկուան եւ Փեթերսպուրկը:

Ուսումնասիրենք շրջան առ շրջան:

Պոլսոյ մէջ, 1878ին յաջորդող տարիներուն, կացութիւնը բարեշրջելու տենդագին ճիգեր կը թափուէին եւ մասնաւորաբար գաւառներու հայութեան կրթական եւ մշակութային մակարդակը բարձրացնելու համար մեծ աշխատանք կը տարուէր:

1880ին, Արարատեան Ընկերութիւն Հայոցի, Դպրոցասիրաց Արեւելեան Ընկերութեան եւ Կիլիկեան Ընկերութեան միաձուլումով, կը կազմուի Միացեալ Ընկերակցութիւնը: Աւելի ուշ, Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքի մահէն ետք (1884), ազատ գործունէութեան կարելիութիւնը նուազեցաւ. գաւառացիներու ճիգերով ու անոնց օրինակով յառաջացան ընդհատակեայ կազմակերպութիւններ: Յայտնի է յատկապէս 1887ի Հոկտեմբերին կազմուած Հայոց Յեղափոխական Ընկերութիւնը, որուն անդամները դարձան ապագայի ծանօթ յեղափոխականներ: Այս կազմակերպութիւնը քայքայուեցաւ

1890ին եւ անոր ղեկավարներէն ոմանք (ինչպէս Համբարձում Պօյաճեան) գործեցին իբրեւ հնչակեաններ, աշխոյժ մասնակցութիւն բերելով Գում Գափուի ցոյցի կազմակերպման:

1879ին, դարձեալ Պոլսոյ մէջ, Զապէլ Ասատուրի (Սիպիլ) նախաձեռնութեամբ կազմուեցաւ Ազգանուէր Հայունեաց Ընկերութիւնը, որուն նպատակն էր կրթութիւն եւ լուսաւորութիւն տարածել հայ աղջիկներու մէջ եւ ազատագրել հայ կինը՝ նոր կեանքի համար պատրաստելով զայն: Նոյն տարին, կրկին Պոլսոյ մէջ, Սրբուհի Տիսաքի աջակցութեամբ կազմուեցաւ Դպրոցասէր Տիկնանց Ընկերութիւնը՝ նոյնանման նպատակներով:

5.1 Զապէլ Ասատուր (Սիպիլ).

Ընկերութեան պատուոյ նախագահն էր՝ Պոլսոյ Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքը: Դպրոցասէր Տիկնանց Ընկերութիւնը ընդհատումներով գործեց մինչեւ 1922, Պոլսոյ մէջ, ապա Մարսէյլ եւ Փարիզ: 1937ին, անոր խնամակալութիւնը ստանձնեց Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը:

Վան-Վասպուրականը հայկական նահանգներուն մէջ ամէնէն արագը ընդունեց յեղափոխական գաղափարները: 1872էն, այնտեղ կը գործէր Միութիւն Ի Փրկութիւն անունով գաղտնի կազմակերպութիւն մը, Մահ Կամ Ազատութիւն նշանաբանով: Անոր անդամները կ'երդուէին նուիրուիլ հայութեան ազատութեան գործին եւ շարունակ կապ կը պահէին կովկասահայ միութիւններու եւ հասարակական գործիչներու հետ: Անոնք

զանազան առիթներով նաև դիմեցին Կովկասի փոխարքային, անկէ օժանդակութիւն խնդրելու համար:

1878ին, դարձեալ Վանի մէջ, հիմնուեցաւ Սեւ Խաչ կազմակերպութիւնը, որ առաւելաբար երիտասարդներէ կը բաղկանար եւ ի հարկին կոռի ճամբով ազգաբնակչութիւնը պաշտպանելու կոչ կ'ըներ: Կազմակերպութիւնը գործեց գաղտնի եւ դաւաճանողները, անուանացանկին վրայ սեւ խաչ մը ստանալէ ետք, կ'ահաբեկուէին:

5.2 Սրբունի Տիւսար.

Աւելի ուշ, Պոլսոյ Միացեալ Ընկերութեան թելադրանքով, 1878ին, Մկրտիչ Փորթուգալեան Վան մեկնեցաւ եւ աշխատեցաւ Վարժապետանոցը հիմնել: 80ական տարիներու սկիզբները, Վանի մէջ արդէն կը գործէին Յառաջդիմական Միութիւնը, կէս սկստական բնոյթով, բայց *զինավարժութիւն* ընող Զինակիր Ընկերակցութիւնը, Քաղաքական Ակումբը եւ ուրիշներ:

1879էն 1885 Վարազաշ վանքը հաստատուած Խրիմեան Հայրիկը եւս մեծ դեր խաղցաւ այս կազմակերպութիւններու առաջացումին եւ անոնց գործունէութեան մէջ:

Կացութիւնը սակայն, ի նպաստ հայութեան չէր ընթանար եւ աշխատանքները խոչընդոտներու կը հանդիպէին: Թորք կառավարութեան կողմէ Խրիմեան Հայրիկ Պոլիս արտաքսուեցաւ

եւ Մկրտիչ Փորթուգալեանն ու բազմաթիւ երիտասարդներ ձերբակալուեցան:

Տարօնի աշխարհը եւս յեղափոխական խմորումներու կեդրոններէն մէկը եղաւ: 80ական թուականներու սկիզբը, Տարօնի մէջ էր Միացեալ Ընկերութիւն կազմակերպութեան ներկայացուցիչ Մկրտիչ Սարեանը, որ հիմնեց Մշոյ Կեդրոնական Վարժարանը: Հոն գործեց նաև Միհրան Տամատեանը. թրծուեցան Արաբոն, Գէորգ Չաուշը, Հրայրն ու Մարգար Վաժապետը եւ ուրիշներ: Սուրբ Կարապետ Ուխտի երթալու պատրուակով, Տարօն կ'այցելէին եւ կը գործէին նաև զանազան արեւելահայեր, որոնց կարգին Յովսէփ Արդութեան, Զալլադ եւ ուրիշներ:

Կարիւնի մէջ, 1880–1881 տարիներուն, ազատագրութեան կոռի առաջադրանքներով առաջին անգամ հրապարակ կու գար Պաշտպան Հայրենեաց յեղափոխական կազմակերպութիւնը, որ կը ճանչցուէր նաև Գաղտնի Ընկերութիւն Բարձր Հայոց անունով: Իր կազմութեան առաջին տարին, քանի մը ամսուան ընթացքին, Պաշտպան Հայրենեացի հետետորդներու թիւը քանի մը հարիւր կ'անցնէր արդէն: Անոնք զէնք ու զինամթերք կը գնէին ու ածան գինով կը ծախէին կամ կը բաժնէին ժողովուրդին՝ զայն *ինքնապաշտպանութեան* վարժեցնելու համար: Միութեան ծրագիրն ու *կանոնագիրը* գաղտնի մնալու համար պէտք չէր գրաւոր ըլլար. անդամները պարտաւոր էին զայն անգիր գիտնալու: Դրամահաւաքի նպատակով, *զինանշանով* ու կնիքով պատրաստուած պաշտօնաթուղթերէն մէկը սակայն, անցաւ թուրք իշխանութեան ձեռքը եւ սկսաւ ձերբակալութիւններու շարք մը: Գաղտնիքը բացայայտուած էր վատ հայերու մատնութեամբ: Դժբախտաբար, նման մատնութիւններ շատ պատահեցան հետագային ալ: Միշտ գտնուեցան հայեր, որոնք իրենց եւ թուրք կառավարութեան շահերը աւելի վեր դասեցին քան հայ ժողովուրդի պաշտարը: Ըստ Լոնտոնի «Թայմզ»ին, Կարիւնի մէջ, 1882ին, 400 հայեր կը ձերբակալուին եւ 70էն 76 հոգի կը բանտարկուին, հակառակ Պատրիարքարանի միջամտութիւններուն: Կարիւնի մէջ տարրուղ ազատական–յեղափոխական գաղափարներու քարոզչութեան արդիւնքն էր 1890ի Յունիսին հայութեան պողոթնումը: Երբ Բարձր Դրան հրամանով թուրք զինուորներ ու ոստիկաններ կը յարձակին Կարիւնի Առաջ–գինուորներ ու ոստիկաններ կը յարձակին Կարիւնի Առաջ–նորդարանին վրայ, պահուած զէնքեր գտնելու պատրուակով, հայ երիտասարդութիւնը *կ'ընդվզի* եւ հակաշարժակումի կը դիմէ: Ահա այս արինահեղ դէպքէն է, որ ծնունդ կ'առնէ «Զայն մը հնչեց Էրզրումի հայոց լեռներէն» երգը:

Արեւելեան Հայաստանի Երեսանի շրջանին մէջ ծանօթ դէմք դարձան վանեցի Արսէն Թոխմախեանը, Իգտիրի դպրոցներու տեսուչ Դաւիթ Քալանթարեանը եւ ուրիշներ:

Երթելեկի, կապի եւ զէնքի փոխադրութեան ամբողջ գործունէութեան միջոցով կազմեցին արեւելեան Հայաստանէն քանի մը խումբեր, յատկապէս «Ազգասէր»ներու եւ «Ուսուցիչ»ներու խմբակներ եւ աշակերտական-ուսանողական կորիզներ, որոնք դրամ կը հանգանակէին եւ զէնք ու զինամթերք գնելով՝ Երկիր կը փոխադրէին:

Թիֆլիսի մէջ ծնունդ կ'առնէր «Մշակ»ի հոսանքը՝ Գրիգոր Արծրունիի եւ իր համախոհներուն միջոցով: «Մշակ»ին գլխաւոր առաջադրանքները կ'ըլլան քարոզչութիւն՝ հայութեան

5.3 «Մշակ»ի առաջին էջը.

մարդկային եւ ազգային գիտակցութիւնը արթնցնելու համար, Երկրի ուսումնասիրութիւն եւ արեւմտահայութեան զինում՝ ինքնապաշտպանութեան նպատակով: Արծրունիի խմբակը սակայն, 1883ին, Ալեքսանդր Գ. ցարի հալածական քաղաքականութեան հետեւանքով կը քայքայուէր եւ Արծրունի կը մեկուանար:

5.4 Գրիգոր Արծրունի.

Միեւնոյն տարիներուն, ռուսական «Նարոտնայա Վոլիա» (Ժողովրդական Կամք) կուսակցութենէն ներշնչուելով կազմուեցաւ հայկական խմբաւորում մը, որ լոյս ընծայեց տպագիր թէ խմորատիպ թերթեր եւ թոռուցիկներ ու արծարծեց Հայ Դատը: Մինչեւ 1884, այս խմբակի անդամներն ալ ցրուեցան:

1887ին, Քրիստափոր Միքայէլեան եւ Ռոստոմ Զօրեան Թիֆլիսի մէջ փորձեցին հիմնել գաղտնի տպարան մը, թրուցիկներ հրատարակելու համար, բայց նիւթական մեծ դժուարութիւններու հանդիպեցան: Աւելի ուշ, 1889ի սկիզբը, Թիֆլիսի մէջ կազմուեցաւ Երիտասարդ Հայաստանը, որ ձեռնարկեց յեղափոխական ծրագրուած աշխատանքի:

Պաքուի խմորումներու կողքին, անդրկովկասեան այլ շրջաններու մէջ եւս խմորումներ տեղի ունեցան: Օրինակ, Շուշիի մէջ կազմուեցաւ «Ուծ» գաղտնի ընկերութիւնը:

Ռուսիոյ մայրաքաղաք Մոսկուայի մէջ, 1882-1883ին ուսանողներու կողմէ կազմուեցաւ Միութիւն Հարեմասերների խմբակցութիւնը, արեւմտեան Հայաստանի դատի արծարծման եւ պաշտպանութեան համար. հիմնադիրներէն էր գործօն դերակատար՝ Ներսէս Աբէլեան: Խմբակցութիւնը հրատարակեց «Ազատութեան Աւետարեք» խմորատիպ թերթը: Կարգ մը ուսումնասիրողներու համաձայն, այս միութենէն ծնունդ առաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը:

Շրջանէ շրջան ներկայացուեցան յեղափոխական եւ քաղաքական կուսակցութիւններու գործունէութեանը նախորդող խմբաւորումներու մասին տեղեկութիւններ: Յիշուած խմբակները, անշուշտ, չեն ներկայացներ ամբողջ պատկերը՝ տիրող մտայնութեան եւ տարրող գործունէութեան: Մէկ բան յստակ պէտք է ըլլայ սակայն, որ արեւմտեան Հայաստանի թէ արեւելեան Հայաստանի դժուարին պայմաններուն մէջ եւ դարերու խաւարամտութենէն ետք, Զարթօնքի ստեղծած մթնոլորտին մէջ, ա՛յս խմբակներն են, որ ազատականութեան ոգին վերստին արթնցուցին հայ ժողովուրդի գաւակներու հոգիներուն մէջ եւ ճամբայ բացին յեղափոխութեան՝ ազատութեան արիւնոտ ճանապարհէն քալելով:

Գիտե՛ս թէ

- 1- Որո՞նք էին արեւմտահայոց յեղափոխական առաջին խմորումներու կեդրոնները:
- 2- Որո՞նք էին արեւելահայոց յեղափոխական առաջին խմորումներու կեդրոնները:
- 3- Ի՞նչ նպատակ կը հետապնդէին կազմուած խմբակցութիւնները:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա– Վարի գծիկներուն վրայ նշէ տունալ
խմբակցութեան կազմութեան վայրը:

- _____ 1– Միութին Ի Փրկութիւն
- _____ 2– Հայոց Յեղափոխական Ընկերութիւն
- _____ 3– Պաշտպան Հայրենեաց
- _____ 4– Ազգանուէր Հայունեաց
Ընկերութիւն
- _____ 5– «Մշակ»
- _____ 6– Միութին Հայրենասէրների
- _____ 7– Երիտասարդ Հայաստան

Բ– Սորված նոր բառերդ գործածէ՛ վարի նախադա-
սութիւններուն մէջ:

1– Հայ յեղափոխականները դաւաճանները
_____, որպէսզի այլեւս մատնութիւններ
չըլլան:

- ա. կ'ընդվզէին
- բ. կ'ահաբեկէին
- գ. կը ծրագրէին

2– Հայ ժողովուրդը շատ վայրերու մէջ գէնք վերցնելով
_____ դիմեց քիւրտերու եւ թուրքերու
յարձակումներուն դէմ:

- ա. զինավարժութիւն
- բ. կանոնագրի
- գ. ինքնապաշտպանութեան

3– Ամէն կուսակցութիւն իր _____ ը ունի, որ կը
պարզէ այդ կուսակցութեան հեռու եւ մօտիկ
նպատակները:

- ա. կանոնագիր
- բ. ծրագիր
- գ. զինանշան

4– Յեղափոխականները գէնք եւ _____ կը
փոխադրէին Երկիր եւ ածան գինով ժողովուրդին կը
բաժնէին, թշնամիի դէմ զինելու համար:

- ա. զինամթերք
- բ. զինանշան
- գ. զինավարժութիւն

Գ– «Զայն մը հնչեց Էրզրումի Հայոց Լեռներէն» յեղա-
փոխական յայտնի երգ է: Կարդա՛ եւ փորձէ՛ գոց
սորվիլ եւ իմաստը բացատրել:

Զայն մը հնչեց Էրզրումի հայոց լեռներէն,
Թունդ թունդ ելան հայոց սրտեր գէնքի շաշիւնէն:

Հայ գիւղացին դարուց ի վեր սուր գէնք չէր տեսած,
Դաշտը թողուց սուր հրացան բահի տեղն առաւ:

Քնքուշ կեանքը ծանր է թում հայ օրիորդին,
Զէնքը ձեռին յորդորում է հայոց քաջերին:

Հայ տիկինը ստիպում է ամուսնուն գնալ,
Պատերազմի դաշտին վրայ վերք տալ, ստանալ:

Հայ ծերուկը ցուպը ձեռին լալով խնդրում է,
Հայրենիքի ազատութիւն տեսնել ու մեռնիլ:

Անմիութիւն տունը քանդող հայոց խեղճ ազգին,
Հրաժարեցաւ տեղի տուաւ միութեան ձայնին:

Լսեց թուրքը ու սառեցաւ արիւնը վատին,
Չէր երագել հային տեսնել նա այդ վիճակին:

Երոպային լուրը հասաւ շարժման հայ գեղջկին,
Ուրախական ողջոյն տուաւ հայրենասէրին:

Յնձա՛, մայր մեր, ո՛վ Հայաստան, որդիքդ միացան,
Ուր դարերու սուգ ու թախիժ քեզնից վերացան:

Ուրախացաւ Մայր Հայաստան, ելաւ կանգնեցաւ,
Հին դարերու սուգ, տառապանք մի քիչ մեղմացաւ:

Պիտի Սորվինք

Մկրտիչ Փորթուգալեան, եռանդուն ու կրակոտ երիտասարդ մը, Վանի մէջ տարածեց ազատական գաղափարներ, սակայն շուտով կառավարութեան կողմէ կասկածի ենթարկուելով Վանէն արտաքսուեցաւ:

Այս դասանիւթին մէջ պիտի տեսնենք թէ ինչ հետեւանքներ ունեցաւ անոր գործունէութիւնը եւ ինչպէս կազմուեցաւ Արմենական կուսակցութիւնը, որ հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ առաջին քաղաքական կուսակցութիւնը կը համարուի: Պիտի ծանօթանանք Արմենական կուսակցութեան նպատակներուն ու գործելակերպին եւ ապա պիտի սորվինք անոր շառաւիղը հանդիսացող Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան մասին:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- արտերկիր
- թիրախ
- ինքնիշխանութիւն
- հանգրուան
- ճակատում
- մահապատիժ
- մասնաճիւղ

Պերլինի Վեհաժողովի աննպաստ արդիւնքն ու սուլթան Ապտիլ Համիտի ճնշող քաղաքականութիւնը խթանած էին հայ ժողովուրդի քաղաքականացման ընթացքը եւ զարթօնքի սերունդն ու յեղափոխական ոգիով ու նպատակներով ծնունդ առած խմբակները պատրաստած էին մթնոլորտը յեղափոխական կուսակցութիւններու կազմութեան:

1870 թուականէն սկսեալ, Սասունի եւ Զէյթունի ապստամբութիւններու շարանն ալ եկաւ յաւելեալ խանդավառութիւն ստեղծելու մտահոգ, եւ արդէն անհամբեր դարձած հայ երիտասարդութեան մօտ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ ազդակներ խթանեցին հայ ժողովուրդի քաղաքականացման:
- 2- Ո՞ր դէպքերն էին որ խանդավառեցին հայ երիտասարդութիւնը:

Մկրտիչ Փորթուգալեան Կեանքն ու Գործունէութիւնը

Ահա այս մտահոգ երիտասարդութեան փառանգին կը պատկանէր Մկրտիչ Փորթուգալեան, որ 1870ական թուականներու Պոլսոյ յառաջադէմ մտաւորականներէն էր: Պոլսոյ Միացեալ Ընկերակցութիւնը, նկատի առնելով Փորթուգալեանի կարողութիւնները, 1877ին զինք ուղարկեց Վասպուրականի շրջան՝ կրթական օժախներու հիմնադրութեան գործը գլխաւորելու համար: Հոն, Վան քաղաքին մէջ, Փորթուգալեան վարեց հսկայական կրթական աշխատանք, հիմնեց յայտնի Վարժապետանոցը եւ միեւնոյն ժամանակ իր շուրջ համախմբելով շրջանի երիտասարդներէն՝ կազմեց Յառաջդիմական Միութիւնը:

6.1 Մկրտիչ Փորթուգալեան.

Փաստօրէն, հայ քաղաքական-յեղափոխական առաջին կուսակցութեան հիմնադիրը կը համարուի Մկրտիչ Փորթուգալեան: Իրեն գործակից Արփիար Արփիարեանի բառերով, «առանց Յեղափոխութիւն բառը արտասանելու, ան պատրաստեց յեղափոխական սերունդ»:

Փորթուգալեան անձամբ գործակցեցաւ Կովկասէն Վան անցած երիտասարդներու հետ եւ ստեղծեց Քաղաքական Ակումբը: Կարճ ժամանակ յետոյ, սկիզբ առին թրքական հետապնդումներն ու ձերբակալութիւնները, որոնք սաստկացան 1885ին: Փորթուգալեան Վան քաղաքէն աքսորուեցաւ:

Իր աքսորէն ետք, Փորթուգալեան երբեք Հայաստան չվերադարձաւ: Ան Մարսէյլ (Ֆրանսա) հաստատուեցաւ եւ հրատարակեց «Արմենիա» թերթը, որ կ'առաջադրէր.

ա- Օտարներու ուշադրութիւնը հրաւիրել արեւմտեան Հայաստանի կացութեան եւ հայ ժողովուրդի կեանքի պայմաններուն վրայ:

բ- Հայրենիքին համար արտերկրի հայութեան օժանդակութիւնը ապահովել:

գ- Ազատական գաղափարներ տարածել հայութեան մէջ:

Առաջին հանգրուանին, Փորթուգալեան բարենորոգումներու մասին կը խօսէր. անելի ուշ, ան յստակօրէն կը յայտարարէր, որ «առանց արիւնահեղութեան կարելի չէ ազատութիւնը շահիլ»:

Մկրտիչ Փորթուգալեան հայ կազմակերպութիւնները խմբելու առաջին փորձն ալ կատարեց՝ Եւրոպայի Հայոց Հայրենասիրաց Ընկերակցութեան ընդհանուր հովանիին տակ, 1886 Յունիսին: Փորձը անյաջող անցաւ:

Գիտէ՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ նպատակով Փորթուգալեան Վան ուղարկուեցաւ:
- 2- Ի՞նչ կ'առաջադրէր «Արմենիա»-ն:
- 3- Արփիար Արփիարեանը ի՞նչ ըսած է Մկրտիչ Փորթուգալեանի մասին:

Արմենական Կուսակցության Հիմնադրություն, Նպատակ եւ Գործադաշտ

Արմենական կուսակցությունը հիմնուեցաւ Վասպուրականի մէջ: Արմենականները «Արմենիա»-ն կը ստանային գաղտնի եւ անմիջապէս կը ցրուէին՝ զանազան միջոցներ օգտագործելով:

Անոնք գաղտնի կերպով կը թղթակցէին Փորթուգալեանի հետ եւ կը ծանօթանային անոր տեսակետներուն:

Արմենականներու ծրագիրն էր՝ «Յեղափոխութեան ճամբով ապահովել հայ ժողովուրդի *ինքնիշխանութիւնը*»:

Կուսակցութիւնը կ'առաջադրէր հետեւեալ միջոցները.

ա- Համախմբել նոյն նպատակը իրացնող բոլոր հայերը:

բ- Կեդրոնական Մարմնի մը միջոցաւ նոյնացնել բոլորին հետապնդած ուղղութիւնները:

գ- Կազմակերպել հայութիւնը եւ ապահովել ժողովուրդին օժանդակութիւնը՝ կազմակերպութեան:

դ- Յեղափոխական գաղափարները տարածել բոլորին մէջ՝ գրաւոր ու բերանացի քարոզչութեամբ, դաստիարակչական աշխատանքով եւ զանազան յարաբերութիւններով:

ե- Ժողովուրդին ներշնչել ինքնապաշտպանութեան ոգի եւ զայն վարժեցնել զէնքի գործածութեան:

զ- Խուսափիլ ցոյցերէ, տետրէ եւ մահապատիժներէ:

Ծրագրէն եւ մանաւանդ առաջադրանքներէն յստակօրէն ի յայտ կու գայ, որ Արմենական կուսակցութիւնը աւելի ինքնապաշտպանական բնոյթի կամ յեղափոխական պատրաստութեան կազմակերպութիւն էր:

Ծրագիրը չի ճշդեր, թէ Արմենական կուսակցութեան գործունէութեան դաշտը կը սահմանափակուէր արեւմտեան Հայաստանով, թէ կը տարածուէր նաեւ արեւելեան Հայաստան: Գործնականին մէջ սակայն, բացի Ատրպատականի քանի մը մասնաճիւղերէն (Թաւրիզ, Սալմաստ) եւ կարեւոր կեդրոններու մէջ շահած շրջանակներէն, արմենականներու գործունէութիւնը առաւելաբար սահմանափակուած էր Վասպուրականի մէջ, Վանը ունենալով իբրեւ ամէնէն աշխոյժ կեդրոն:

Արմենականները Վանի մէջ դարձան գործօն կուսակցութիւն: Անոնց համոզումն էր, որ կեդրոնանալով Վանի մէջ, ու հոն լաւ կազմակերպուելով, կարողութիւնը պիտի ունենային մօտիկ ապագային ապստամբելու թրքական իշխանութեան դէմ, եւ

այսպէս, այլ հայաշատ կեդրոններ (Սասուն, Մուշ) պիտի հետեւէին ու անոնք եւս ապստամբէին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Արմենական կուսակցութիւնը ո՞ր հիմնուեցաւ:
- 2- Արմենականներու ծրագիրը ի՞նչ կ'առաջադրէր:

Արմենականների Գործունեությունը

Վաղի 1896ի կոիւնները ճակատագրական դեր ունեցան արմենականներուն համար: Կուսակցութեան պարագլուխ՝ Աւետիսեանի (Մկրտիչ Թերլեմէզեան) առաջնորդութեամբ, մօտ հազար արմենական երիտասարդներ (200ը միայն զինուած), պարտադրուեցան ճակատումներ ունենալու թուրքերուն հետ: Նահատակուեցան հարիւրաւոր երիտասարդներ: Կոիւն զոհ զնաց նաեւ ինքը՝ Աւետիսեան:

6.2 Աւետիսեան (Մկրտիչ Թերլեմէզեան).

Արմենականութիւնը աւելի իբրեւ մտայնութիւն, քան թէ կազմակերպուած կուսակցութիւն, որոշ ժամանակ գոյատեւեց Վաղի մէջ: Տարիներու ընթացքին, արմենական ընտիր ուժեր մտան Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան շարքերը՝ յաճախ դեկավար դեր ստանձնելով: Ուրիշներ, աւելի պահպանողական, 1908էն ետք ձուլուեցան Պոլսոյ մէջ կազմուած Սահմանադիր-Ռամկավար պահպանողական կուսակցութեան մէջ:

Արմենական կուսակցութեան կեանքը, շուրջ 10-15 տարի, մասնաւորաբար դաս մը փոխանցեց միւս հայ կուսակցութիւններուն, թէ՛ հարկ է ամէն գնով տարածուիլ զանազան շրջաններու մէջ ու չկեղծուեցաւ աշխարհագրական փոքր շրջանի մը վրայ, ուր դիւրին թիրախ դառնալու հաւանականութիւնները մեծ էին:

Այնուամենայնիւ, Արմենական կուսակցութիւնը եղաւ հայ ժողովուրդի նորագոյն պատմութեան առաջին կուսակցութիւնը, որ հակառակ իր յարաբերաբար կարճ կեանքին, կը ներկայացնէ յատուկ արժէք՝ մեր ազատագրական պայքարի պատմութեան էջերուն մէջ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Որքա՞ն տեւեց արմենականների գործունեությունը Վաղի մէջ:
- 2- Արմենականների կեանքը ի՞նչ դաս փոխանցեց միւս հայ կուսակցութիւններուն:

Սփիւռքի մէջ այսօր գործող երեք կուսակցութիւններէն մէկը՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը եւս իր արմատներն ունի հայ քաղաքական խմբակցութիւններու պատմութեան մէջ: 1921ին Պոլսոյ մէջ հիմնադրուեցաւ Ռ.Ա.Կ.-ը՝ Սահմանադիր Ռամկավար կուսակցութեան (որու մասին խօսեցանք քիչ վերը), Վերակազմեալ Հնչակեաններու (որոնց մասին պիտի սորվինք Հնչակեան կուսակցութեան գլուխին տակ) եւ Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան ներկայացուցիչներու կողմէ:

6.3 Պօղոս Նուպար Փաշա, հիմնադիր Հ.Բ.Ը.Միութեան.

Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք, Ռ.Ա.Կ.ին ամէնէն կարեւոր քաղաքական գիծն ու նպատակը դարձաւ՝ աջակցիլ Խորհրդային Հայաստանի զարգացման ու բարգաւաճման: Ռ.Ա.Կ.ը մինչեւ այսօր ալ կը հաւատայ, թէ հայ ժողովրդի եւ Հայաստանի ապագան կապուած է Խորհրդային Միութեան հետ: «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան»ը Ռ.Ա.Կ.ի մասին

կը գրէ. «Դեռ 1926ին Փարիզում տեղի ունեցած համագումարներում, նկատի ունենալով հնչակեանների եւ ռամկավարների քաղաքականութեան ընդհանուր խնդիրների առկայութիւնը, Ռ.Ա.Կ.ը որոշեց համագործակցել նրանց հետ: Ըստ հարցերում գործակցում է նաեւ հայ կոմունիստներին, անգիջում պաշար մղում Դաշնակցութեան դէմ»: Ռ.Ա.Կ.ը իր խարիսխներն ունի Սփիւռքի մէջ. ծնունդ է տուած զանազան մշակութային եւ բարեսիրական միութիւններու, անոնց մէջ Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը (Հ.Բ.Ը.Մ.)՝ իր կրթական, մարզական եւ մշակութային հաստատութիւններով: Կուսակցութեան օրգաններէն են՝ «Զարթօնք» (Պէյրութ), «Նոր Օր» (Լոս Անճելէս) եւ «Պաշար» (Պոսթըն):

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ե՞րբ եւ ո՞ր հիմնուեցաւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը:
- 2- Ո՞րն է Ռ.Ա.Կ.ին ամէնէն կարեւոր քաղաքական գիծն ու նպատակը:
- 3- Որո՞նք են Պէյրութի, Լոս Անճելէսի եւ Պոսթընի մէջ լոյս տեսնող Ռ.Ա.Կ.ուսակցութեան օրգանները:
- 4- Ռ.Ա.Կ.ի հովանաւորութեան տակ գործող բարեսիրական եւ մարզա-մշակութային Միութիւնը ի՞նչ կը կոչուի:

Ա- ☒ կամ ☐ ճշանով որոշէ, թէ վարի արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ:

_____ 1- «Արմենիա» թերթը կ'առաջադրէր, որ «առանց արինահեղութեան կարելի չէ ազատութիւնը շահիլ»:

_____ 2- «Արմենիա» թերթը Ռամկավար կուսակցութեան պաշտօնաթերթն է:

_____ 3- Մկրտիչ Փորթուգալեան հայ քաղաքական-յեղափոխական առաջին կուսակցութեան հիմնադիրը կը համարուի:

_____ 4- Եթէ կուսակցութիւն մը կեդրոնական աշխարհագրական փոքր շրջանի մը վրայ, չի կրնար դիրքին թիրախ դառնալ հալածանքի:

_____ 5- Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը կը հաւատայ, թէ հայ ժողովուրդի եւ Հայաստանի ապագան կապուած է Խորհրդային Միութեան հետ:

Բ- Վարի գծիկներուն վրայ թիւեր դնելով ճշդէ դէպքերու ժամանակագրական կարգը:

_____ Մարտէլի մէջ հրատարակուեցաւ «Արմենիա» թերթը:

_____ Մկրտիչ Փորթուգալեան Վան ուղարկուեցաւ հոն կրթական աշխատանք տանելու:

_____ Աւետիսեանի գլխաւորութեամբ արմենականներէն խումբ մը բախում ունեցաւ թուրքերու հետ: Կոռին զոհ գացին հարիւրաւոր հայ երիտասարդներ:

_____ Փարիզի մէջ տեղի ունեցած համագումարին, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը որոշեց համագործակցիլ հնչակեաններու եւ կոմունիստներու հետ, ընդդէմ Հ.Յ.Դաշնակցութեան:

_____ Պոլսոյ մէջ կազմուեցաւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը:

Գ- Սորված նոր բառերդ վարի նախադասութիւններու մէջ գործածէ:

1- Արմենական կուսակցութիւնը իր նպատակները աստիճանաբար, այսինքն քանի մը _____ ներով կ'ուզէր իրագործել:

- ա. հանգրուան
- բ. թիրախ
- գ. մասնաճիւղ

2- _____ ի հայութիւնը զէնքով, դրամով եւ գործիչներով օգտակար կ'ըլլար հայրենիքին:

- ա. մասնաճիւղ
- բ. արտերկիր
- գ. ճակատում

3- Արմենականները կը խուսափէին ահաբեկչութենէն եւ _____ ի չէին ենթարկեր թշնամիները:

- ա. հանգրուան
- բ. մահապատիժ
- գ. թիրախ

4- Հայ յեղափոխականները _____ ներ կ'ունենային թուրքերու մեծաթիւ խումբերու հետ եւ հերոսաբար կը կռուէին:

- ա. ինքնիշխանութիւն
- բ. արտերկիր
- գ. ճակատում

5- Արմենականներու կեդրոնն էր՝ Վանը, սակայն կուսակցութիւնը իր _____ (ն)երը ունէր քանի մը քաղաքներու մէջ:

- ա. ինքնիշխանութիւն
- բ. մասնաճիւղ
- գ. թիրախ

Պիտի Սորվիճք

Այս դասանիթը մեզի կը սորվեցնէ Հնչակեան Կուսակցութեան ծնունդը, թէ ի՞նչ պայմաններու տակ կազմուեցաւ այս քաղաքական կուսակցութիւնը եւ ի՞նչ էին անոր նպատակներն ու առաջադրանքները:

Պիտի սորվիճք Հնչակեան Կուսակցութեան տարած գործունէութիւնը, որ մեծ մասամբ յեղափոխական էր, ցուցական եւ քարոզչական: Դասանիթը մեզ կը սորվեցնէ նաեւ, թէ ինչպէս այս կուսակցութիւնը պառակտուեցաւ, անոր ղեկավարները վարկաբեկուեցան եւ վերջ գտաւ Հնչակեան Կուսակցութեան տասնամեայ փառաւոր գործունէութիւնը, հետագային շարունակուելու համար՝ այսօր սփիւռքի մէջ որոշ գործունէութիւն տանող Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան մէջ:

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- ապստամբութիւն
- գաղափարախօսութիւն
- ընկերվարութիւն
- խուզարկութիւն
- նախաձեռնել
- վայրագութիւն

19րդ դարու 80ական թուականներուն, Զոհեցերիոյ, Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ համալսարանական կեդրոններուն մէջ զգալի թիւ կը կազմէին հայ ուսանողները: Անոնք թէի խանդավառ էին Մկրտիչ Փորթուգալեանի ծրագրով եւ «Արմենիա»-ի ստեղծած գաղափարական մթնոլորտով, սակայն, միաժամանակ, անհամբեր էին եւ անոր դանդաղ գործունէութեամբ չէին բաւականանար:

1886ի ամառը Փարիզէն Ժընէի կու գայ թիֆլիսցի ուսանող Աւետիս Նազարբէկեան, իր նշանածին՝ Մարօ Վարդանեանի ընկերակցութեամբ: Անոնք, մեծահարուստ ընտանիքի զաւակներ, գիտութեան ճամբով ծանօթ էին 19րդ դարու ընկերվարական եւ յեղափոխական գաղափարախօսութեանց ու տարուած էին անոնցմով:

7.1 Խումբ մը ուսանողներ Ժընէի մէջ.

Աւետիս Նազարբէկեան ուներ տպաւորիչ արտաքին եւ խօսելու, համոզելու բացառիկ կարողութիւն: Իսկ Մարոն, աշխոյժ եւ եռանդուն երիտասարդուհի մը, որ մաս կազմած էր Փեթերսպուրկի ռուս յեղափոխական շրջանակներուն: Ժընէի մէջ անոնք գտան գաղափարակից ընկերներ՝ Ռուբէն Խանազատ, Գաբրիէլ Կաֆեան եւ Մկրտիչ Մանուչարեան:

Փորթուգալեանի հետ գործակցաբար համընդհանուր

կազմակերպություն մը ստեղծելու փորձի ձախողութենէն ետք, ժընէ հաւաքուած ուսանողական այս խումբը կ'որոշէ *նախա-ձեռնել* կուսակցութեան մը կազմութեան:

Երիտասարդներու այս խումբը մօտէն շփում ունէր Նարոտնիկներու եւ Պլեխանովականներու հետ: Առաջիններուն ահաբեկչական գործունէութիւնը եւ միւսներուն մարքսիստ մօտեցումները կ'ազդէին այս խումբի անդամներուն մտայնութեան վրայ: Հնչակեան կուսակցութեան պատմութեան հեղինակներէն Արսէն Կիտուրի համաձայն, երկու ազդեցու-

7.2 Հնչակեան եօթը հիմնադիրները.

թիւնները հաւասարապէս իրենց արտայայտութիւնը գտան Հնչակեան նախնական ծրագրին մէջ:

1886ի վերջերը, ժընէի խմբակը երեք հոգիի պարտականութիւն կու տայ՝ կազմուելիք կուսակցութեան ծրագրի եւ գործելակերպի նախագիծը մշակելու: Այդ աշխատանքը կ'աւարտի 1887 Օգոստոսին եւ նախագիծը առաջին անգամ կը հրատարակուի «Հնչակ»ի 1888ի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ: Ըստ հաւանաբար Հնչակեան կուսակցութիւնը հիմնուած է 1887 Օգոստոսին: 1890ին, կուսակցութիւնը պաշտօնապէս կը կոչուի Հնչակեան Յեղափոխական Կուսակցութիւն:

«Հնչակ»ի տպարանը կը հաստատուի Նազարբէկեան զոյգին տան մէջ եւ առաջին թիւը լոյս կը տեսնէ 1887 Նոյեմբերին: Թերթը ձրի կը դրկուի ամէն կողմ: Թուրքիա եւ Ռուսիա դրկուելիք օրինակները կը տպագրուին բարակ թուղթի վրայ եւ փակ ծրարներու մէջ նամակատուն կը ձգուին եւրոպական զանազան քաղաքներէ, որպէսզի վրիպին գրաքննիչներու ուշադրութենէն:

Հնչակեան ծրագրի ընկերվարական գաղափարաբանութիւնը

եւ, ընդհանրապէս, «Հնչակ»ի ձախ ուղղութիւնը խանդավառ ընդունելութիւն չեն գտներ Կովկասի քաղքենի պահպանողական շրջանակներուն, կղերական դասին եւ զուտ ազգայն-յեղափոխական առաջադրանքներ ունեցող Հայաստանի մտաւորականութեան մօտ:

Միւս կողմէ, ըստ պատմաբան Լուիզ Նալպանտեանի, կարճ ժամանակի մը մէջ արեւմտահայ եւ արեւելահայ հարիւրաւոր յառաջադէմ երիտասարդներ կ'ընդգրկեն հնչակեան դրօշը: Հնչակեանները նաեւ համակիրներ կ'ունենան Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ:

Գիտէ՞ս թէ

- 1- Որո՞նք էին Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրները:
- 2- Նարոտնիկներէն եւ Պլեխանովականներէն ինչպէ՞ս ազդուեցան հնչակեանները:
- 3- «Հնչակ»ի ձախ ուղղութիւնը եւ կուսակցութեան ընկերվարական գաղափարաբանութիւնը ի՞նչ ընդունելութիւն կը գտնեն:

«Հնչակ»ի մէջ լոյս տեսած Ծրագիրը կը բաղկանայ երկու մասերէ. ա) Հեռաւոր Նպատակ եւ բ) Մօտաւոր Նպատակ:

Հեռաւոր Նպատակը կը բացատրէ կուսակցութեան ընկերվարական գաղափարաբանութիւնը, կը նշէ մարդկային անհաւասարութիւնն ու ամէն կարգի անարդարութիւններ:

7.3 Արսէն Կիտուր.

Ծատ աւելի ընդարձակ է Ծրագրի Մօտաւոր Նպատակը, որ կը սկսի արեւմտահայութեան տնտեսական, ընկերային եւ քաղաքական վիճակի հակիրճ վերլուծումով եւ կը հաստատէ որ «անհրաժեշտ է թուրքաց Հայաստանում ձեռք բերել ընդարձակ ռամկապետական, քաղաքական ազատութիւն եւ ազգային անկախութիւն»:

Այս նպատակներուն հասնելու համար հիմնական միջոց կը նկատուի յեղափոխութիւնը: Յեղափոխական-ապստամբական գործունէութիւնը պիտի ընդգրկէ քարոզչութիւնը, (ազիտացիա) որ կը ձգտի գրգռել ժողովուրդը կառավարութեան եւ այլ թշնամիներու դէմ եւ տեղորդ (ահաբեկչութիւնը):

«Հնչակ» նաեւ կը հաստատէ, որ հայ յեղափոխական ուժերուն առաջնահերթ պայքարը թուրք պետութեան դէմ է՝ ի խնդիր արեւմտահայութեան դատին: Իսկ արեւմտեան Հայաստանի անկախութիւնը եւ ազատութիւնը ձեռք բերելէ ետք, նաեւ պէտք է օտարներու լուծէն ազատել արեւելահայերը եւ ճամբայ բանալ հեռաւոր նպատակին առջեւ՝ արեւմտեան Հայաստանի եւ արեւելեան Հայաստանի միացումին եւ անկախ ընկերվարական հանրապետութեան ստեղծումին:

Հնչակեանցիները, հակառակ իրենց հեռաւոր նպատակի զուտ միջազգայնական-ընկերվարական գաղափարախօսութեան, յատկապէս առաջին տասնամեակի յեղափոխական իրենց բը-որնկումին մէջ ունեցան ազգային շեշտուած տրամադրութիւններ եւ ազգային-ազատագրական անկեղծ գործունէութիւն:

Գիտե՞ս թէ

- 1.- Ի՞նչ մասերէ կը բաղկանայ Հնչակեանցի Ծրագիրը:
- 2.- Հնչակեանցիները ի՞նչ միջոցով կ'ուզէին հասնիլ իրենց նպատակին:

Պոլսոյ Հնչակեան Վարիչ Մարմինը կ'որոշէ Գում Գափուի Մայր եկեղեցոյ մէջ խաղաղ ցոյց մը կատարել եւ նոյն առիթով պահանջագիր ներկայացնել սուլթանին: Ցոյցին նպատակն էր՝ բողոքել Կարինի մէջ տեղի ունեցած վայրագութիւններուն դէմ, բարձրացնել հայութեան տրամադրութիւնները եւ երոպական պետութիւններու ուշադրութիւնը հրաւիրել Հայկական Հարցին վրայ: Ցոյցին օրը, 1890ի Յուլիս 15ին, խումբ բազմութիւն մը կը լեցնէ Մայր եկեղեցին եւ Պատրիարքարի բակը: Թուրք ոստիկանութիւնը կը միջամտէ եւ ցոյցի ղեկավար Շանկիլեան կը ձերբակալուի:

Գում Գափուի ցոյցը առաջին հակաթուրք ելոյթն էր Պոլսոյ մէջ:

Աւելի ուշ, Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութեան ծաւալումով, խուզարկութիւններն ու ձերբակալութիւնները կը շատնան եւ բանտարկուածները ծանր չարչարանքներու կ'ենթարկուին: Տեղի կ'ունենան երկու յաջորդական դատավարութիւններ. առաջինը՝ Կեսարիոյ, իսկ երկրորդը՝ Անգարայի մէջ: 17 յեղափոխականներ մահուան կը դատապարտուին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ե՞րբ տեղի ունեցաւ Գում Գափուի ցոյցը:
- 2- Ի՞նչ էր Գում Գափուի ցոյցին նպատակը:
- 3- Ի՞նչ հետեւանքներ ունեցաւ Գում Գափուի ցոյցը:

1891ի աշնան, Հնչակեան Կեդրոնի որոշումով, Կիլիկիոյ ճամբով Մուշ եւ Սասուն կը վերադառնայ Միհրան Տամատեան: Ան Հնչակեան կուսակցութեան Մասնաճիւղեր կը հիմնէ եւ ժողովուրդին մէջ կ'արթնցնէ ապստամբութեան ոգին:

7.4 Հնչակեան զինանշանը.

Ապա Սասուն կը դրկուի Մուրատը (Համբարձում Պոյաճեան), որ կարճ ժամանակի մէջ կը դառնայ կեդրոնական դէմք եւ կը յարգուի բոլորին կողմէ:

Օսմանեան ղեկավարութիւնը դժգոհ Սասունի մէջ տարուող գործունէութենէն ու ժողովուրդի ըմբոստ տրամադրութիւններէն, կը յարձակի Սասունի վրայ:

Հակառակ ժողովուրդի բուռն ինքնապաշտպանության, թուրք բանակը տեղացի քիւրտերու հետ միասին կը յաջողի բարձրանալ Սասուն, աւերել ու կրակի տալ գիւղերը եւ ջարդել ժողովուրդը:

7.5 Մինրան Տամատեան.

Սասնոյ ինքնապաշտպանութիւնը եւ թրքական բարբարոսութիւնները առիթ կ'ըլլան, որ Անգլիա, Ֆրանսա եւ Ռուսիա միացեալ քննիչ յանձնախումբ մը դրկեն Սասուն:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Որո՞նք էին հնչակեան այն երկու գործիչները, որոնք Սասնոյ մէջ յեղափոխական գործունէութիւն կը տանէին:
- 2- Ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ Սասնոյ ինքնապաշտպանութիւնը:

5

Պապը Ալիի Ցոյցը

11 Մայիս 1895ին երոպական պետութիւնները սուլթան Համիտին կը յանձնեն հայկական վեց նահանգներուն համար բարենորոգումներ պահանջող յուշագիր մը, որ ծանօթ է «Մայիսեան Ծրագիր» անունով. սակայն սուլթանը անդադար կը ձգձգէ ծրագրի գործադրումը: Հնչակեանները անգամ մը եւս բողոքի ձայն կը բարձրացնեն՝ յուշագրի մասին յիշեցնելու համար թէ՛ սուլթանին եւ թէ երոպական պետութիւններուն:

Պոլսոյ Վարիշ Մարմնի կարգադրութեամբ եւ Լոնտոնի Կեդրոնի հաւանութեամբ, Պապը Ալիի ցոյցի կազմակերպումը կը յանձնուի Կարօ Սահակեանին:

Տեղի կ'ունենայ խաղաղ ցոյց մը, սակայն ոստիկանութիւնը կը միջամտէ, ճզմելու համար ցուցարարները եւ անգամ մը եւս, երոպացի դեսպաններու աչքին առջեւ, սուլթան Համիտ չի վարանիր պոլսահայութեան արդար բողոքի արտայայտութիւնը արեւան մէջ խեղդելու:

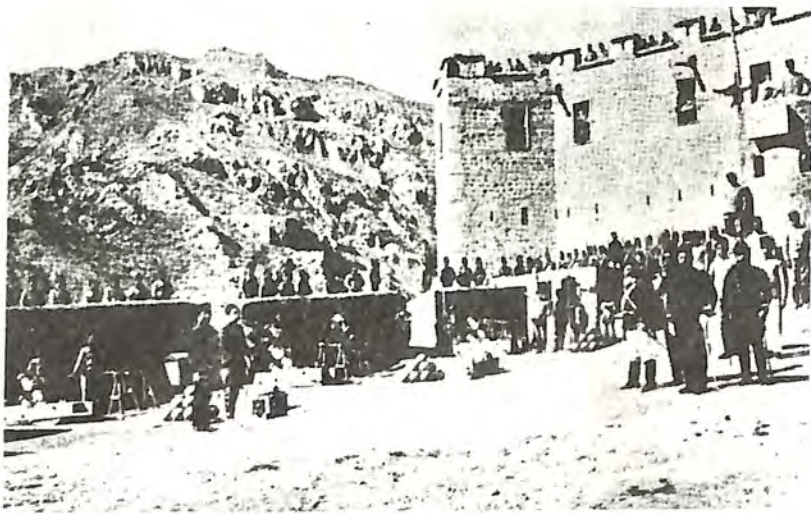
Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ կը ներկայացնէր «Մայիսեան Ծրագիր»ը:
- 2- Ի՞նչ արդիւնքի հասաւ Պապը Ալիի ցոյցը: Համեմատէ՛ Գում Գափուի ցոյցի արդիւնքին հետ:

Զէյթունի Ապստամբութիւնը

1862ի առաջին ապստամբութենէն ետք, զէյթունցիները 1878ին կազմակերպած էին մասնակի շարժում մը, որուն իբրեւ հակազդեցութիւն՝ կառավարութիւնը քաղաքի մուտքին զօրանոց շինած էր:

1891էն 1895 կառավարութիւնը կը նկատէ հնչակեան զանազան գործիչներու երթելէն եւ գործունէութիւնը՝ Զէյթունի եւ Կիլիկիոյ այլ շրջաններուն մէջ: 1895 Յուլիսին, հետապնդումները կը սկսին Զէյթունի մէջ: Հայերը յարձակում կը գործեն եւ կը գրաւեն զօրանոցը:

7.6 Զէյթունի զօրանոցը.

Թուրքերը 60 հազարնոց բանակ մը կը դրկեն հոն, որոնց դէմ զէյթունցիները կը կռուին 5000 հոգիով: Կանոնաւոր բանակի յաջորդական բազմաթիւ յարձակումները եւ թնդանօթները չեն տկարացներ Զէյթունի կամքը: Թուրքերու զինուորական գործողութիւնները ի դերեւ կ'անցնին եւ հսկայ կորուստներ կը կրէ բանակը:

Զէյթունի ապստամբութեամբ, վերջ կը գտնէ Հնչակեան կուսակցութեան վեց տարիներու շքեղ, բայց կարճատեւ հերոսապատումը:

Գիտե՞ս թէ.

- 1- Ինչպէ՞ս տեղի կ'ունենայ Զէյթունի ապստամբութիւնը:
- 2- Թուրքերու զինուորական գործողութիւնները ի՞նչ արդիւնքի հասան:

Զէյթունի օրինակով ամբողջ Կիլիկիան ապստամբութեան մղելու հնչակեանցի յոյսերը չեն իրականացնար: Պառակտումի ու վարկաբեկումի կ'ենթարկուի Եւրոպայի կեդրոնացեալ ղեկավարութիւնը: Դժգոհութիւններ ծայր կ'առնեն նաեւ երկրի գործիչներուն մէջ եւ կը վերածուին ընկերվարական, հակա-ընկերվարական վեճերու եւ արեւելահայ-արեւմտահայ հակամարտութեան ձեւ կ'առնեն:

Նազարբէկեանի ընդդիմադիրները 1896ին կը պահանջեն գումարել Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողով, որպէսզի Կեդրոնը հաշիւ ներկայացնէ իր գործունէութեան մասին: Մինչ Նազարբէկեան կը դանդաղի ու կը վարանի, ընդդիմադիրները առանձին ժողով մը կը գումարեն Լոնտոնի մէջ՝ 1896 Օգոստոսին: Անոնք ընկերվարութիւնը աւելորդ եւ վնասակար կը համարեն եւ կ'ուզեն ընդհանուր ապստամբութեան պատրաստուիլ:

Երկու ամիս յետոյ, Նազարբէկեանի կողմնակիցները կը գումարեն Հնչակեան Մայր կուսակցութեան Ա. Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը եւ կը յայտարարեն հաւատարմութիւն իրենց սկզբունքներուն հանդէպ:

Ընդդիմադիրներու թեւին մէջ, աւելի ուշ, բուն պայքար մը կը սկսի Արփիար Արփիարեանի եւ Միհրան Տամատեանի միջեւ: Նոր ժողով մը կը գումարուի եւ հակա-Նազարբէկեանականները կը հիմնեն Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութիւնը: Երջան մը լոյս կը տեսնեն տարբեր «Հնչակ»ներ:

1901-1905 տարիներուն, մեղադրանքները կը շարունակուին եւ տեղի կ'ունենայ արիւնալի ներքին պայքար: Այս պայքարին զոհ կը դառնայ նաեւ Արփիար Արփիարեան, ահաբեկուելով Գահիրէի մէջ, 1908ին:

Մայր կուսակցութիւնը 1909 Յուլիսին Պոլսոյ Զ. Պատգամաւորական Ժողովէն ետք, կը կոչուի Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւն:

Փոխադարձ մաքրագործումներու մթնոլորտին մէջ, տարիները կը սահին մինչեւ 1914, երբ կը ձերբակալուին Ս.Դ.Հ.Կ.ի աչքի զարնող ղեկավարները: 1915 Ապրիլին Պոլսոյ մէջ կը դատուին անոնք եւ 20 հոգի մահապատիժի կ'ենթարկուին կախաղան հանուելով:

Հայաստանի Հանրապետութեան շրջանին թէ Սփիւոքի մէջ, հնչակեանցիները հակառակ պահպանողական տարրերու հակադրութեան, յաճախ կը գործակցին համայնավարներու հետ:

Հնչակեանութիւնը երբեմն կը չէզոքանայ հրապարակէն եւ երբեմն ալ կը գործէ՝ վերագործում ապրելով:

Ս.Դ.Հնչակեան Կուսակցութիւնը այսօր կը գործէ սփիւոքի զանազան գաղութներու մէջ: Ունի իր ժողովական դրութիւնը, ազգային-քաղաքական գործունէութիւնը եւ իր օրգանները:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ պայմաններու մէջ հիմնուեցաւ Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութիւնը:
- 2- Ինչո՞ւ կ'ահաբեկուի Արփիար Արփիարեան:
- 3- Ս.Դ.Հ.Կ. զխազրերը ի՞նչ կը նշանակեն:

Դասանիթը Սերտենք

Ա- Վարի նախադասությունները ամբողջացնելու համար ընտրել նշանակուած բառերէն մէկը. (եթէ պէտք է հոլովէ կամ խոնարհէ զայն):

- ընկերվարություն
- վայրագություն
- գաղափարախօսություն
- խուզարկություն
- նախաձեռնել
- ապստամբություն

1- Թուրք ոստիկանությունը հայերու տունները կը _____, զէնք ու գաղտնի թուղթեր գտնելու համար:

2- Թուրքերը վայրենութեամբ կամ _____ վարուեցան հայերուն հետ Կարինի մէջ, որուն դէմ բողոքելու համար կազմակերպուեցաւ Գում Գափուի ցոյցը:

3- Ընկերվարությունը (սոցիալիզմ) եւ կոմունիզմը երկու տարբեր _____ ներ են, որ տարբեր հասկացողություններ կ'ենթադրեն:

4- Հնչակեանները հայ ժողովուրդը _____ կը մղէին, թուրքերու բարբարոսություններուն դէմ հակազդելու համար:

5- _____ ը կ'առաջադրէ հաւասար եւ արդար օգտագործումը երկրի մը հարստութեան: Այս գաղափարախօսութեան համար ընդունելի է որոշ չափով մասնատր սեփականություն:

6- 1880ական տարիներուն խանդավառ հայ երիտասարդներ կը _____ խմբակցություններու կազմությունը:

Բ- Գիծ մը քաշէ վարի այն նախադասություններուն վրայ, որոնք Հնչակեան կուսակցութեան պատմութեան չեն վերաբերիր:

• Աւետիս Նազարբէկեան եւ Մարօ Վարդանեան թիֆլիսցի ուսանողներ էին, որոնք կը գործակցին Մկրտիչ Փորթուգալեանի հետ համըդհանուր կազմակերպություն մը ստեղծելու համար:

• Մկրտիչ Փորթուգալեան Մարսէլի մէջ սկսաւ լոյս ընծայել «Արմենիա» թերթը:

• 1890ին կուսակցությունը պաշտօնապէս կը կոչուի Հնչակեան Յեղափոխական Կուսակցություն:

• Գում Գափուի ցոյցին նպատակն էր՝ բողոքել Կարինի մէջ տեղի ունեցած վայրագություններուն դէմ:

• Հնչակեան կուսակցությունը որդեգրեց խաղաղ միջոցներ, իր նպատակներուն հասնելու համար:

• Զէյթունի ապստամբությունը Հնչակեան կուսակցութեան վերջին յեղափոխական արարքն էր:

Գ- Վարի նախադասությունները ամբողջացուր ա., բ. եւ գ. պատասխաններէն մէկը օգտագործելով:

1- Հնչակեան կուսակցութեան ծրագրի եւ գործելակերպի նախագիծը 1888ին լոյս կը տեսնէ _____ թերթին մէջ:

ա. «Արմենիա»

բ. «Հնչակ»

գ. «Դրօշակ»

2- Հնչակեանները կ'որոշեն Գում Գափուի մէջ խաղաղ ցոյց մը կատարել եւ _____ մը ներկայացնել սուլթանին:

ա. աղերսագիր

բ. դիմումագիր

գ. պահանջագիր

3- Զէյթունի _____ խեղդելու համար, 60 հազարնոց
թուրք բանակը կը յարձակի զէյթունցիներուն վրայ, որոնք
կը կոտիւն 5000 հոգիով:

ա. ապստամբութիւնը

բ. յեղափոխութիւնը

գ. խաղաղ ցոյցը

4- Նազարբէկեանի հակառակորդները 1896ին կը
պահանջեն գումարել Ընդհանուր Պատգամատրական
Ժողով, որպէսզի _____ :

ա. լուծեն կուսակցութիւնը:

բ. Կեդրոնը հաշիւ ներկայացնէ իր գործունէութեան մասին:

գ. նոր գործունէութեան ծրագիր մը մշակեն:

Պիտի Սորվինք

Այս դասանիթով պիտի սորվինք թե ինչպես պաշարի ուժը կեդրոնացնելու նպատակով՝ քանի մը հայրենասեր երիտասարդներ որոշեցին օսմանեան կայսրութեան եւ Ռուսիոյ մէջ գործող բոլոր հայ խմբաւորումները միացնել: Պիտի տեսնենք թե այդ խմբաւորումներու միացումը հիմքը դարձաւ Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան, որ աւելի ուշ վերակոչուեցաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն: Պիտի սորվինք այս կուսակցութեան նպատակներու, գործելակերպի եւ կառոյցի մասին, կուսակցութեան դրօշի տակ գործող անձնուէր յեղափոխականներու մասին:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը մեծ դեր խաղցաւ հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարին մէջ եւ անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան տարիներուն ալ գլխաւոր դերակատարը դարձաւ երկրի բարելաւման, յառաջդիմութեան եւ թշնամիներու դէմ պաշտպանուելու գործին մէջ: Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը իր գործունէութիւնը շարունակեց Սփիւքի մէջ, իր ուսերուն վերցնելով հայ գաղութներու ներքին կազմակերպութիւնն ու Հայ Դատի հետապնդումը:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար, ուշադրութիւն ըրէ որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- աշխարհայեացք
- ապակեդրոն
- բռնակալութիւն
- հասարակակարգ
- շահագործում
- քայլերգ
- ֆետայի

Նախորդ դասերուն մէջ արդէն տեսանք, թե ինչպիսի վիճակ կը տիրէր արեւմտեան Հայաստանի մէջ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կազմութեան նախորդող ժամանակաշրջանին:

Համիտեան ճնշումներուն ու հալածանքներուն հակազդելու համար եւ արեւմտահայութիւնը պաշտպանելու նպատակով, կազմուած էին զանազան խմբակցութիւններ, որոնք պայմաններու ներսէն չափով աշխատանք կը տանէին արեւմտեան Հայաստանի մէջ: Այս խումբերու եւ կուսակցութիւններու գործունէութեան անդրադարձանք մանրամասնօրէն: Ահա այս խումբերու աշխատանքն ու ճիգերը միացնելու նպատակով եւ հայ ազատագրական պայքարը մէկ դրօշի տակ բերելու համար, Քրիստափոր Միքայէլեանի եւ Սիմոն Զաւարեանի նախաձեռնութեամբ եւ երկար խորհրդակցութիւններէ ետք, 1890ի ամրան, Թիֆլիսի մէջ կազմուեցաւ Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւնը: Այս կազմակերպութեան առաջին վարչութեան (Կեդրոնի) անդամներն էին՝ Քրիստափոր Միքայէլեան, Սիմոն Զաւարեան, Աբրահամ Դաստակեան, բժիշկ Լորիս Մելիքեան եւ Լեւոն Սարգսեան:

Գիտե՛ս թէ

- 1- Ի՞նչ նպատակով եւ ո՞ր կազմուեցաւ Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւնը:
- 2- Որո՞նց նախաձեռնութեամբ կազմուեցաւ Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւնը:

Հ.Յ. Դաշնակցության Առաջնահերթ Նպատակները

Նորակազմ կուսակցությունը առաջին օրեն իսկ նետուեցաւ ասպարէզ եւ գործեց մէկ նպատակի համար՝ արեւմտահայութեան ազատագրումը թուրք բռնակալութենէն: Նպատակը յստակ էր եւ այդ օրերու պահանջներէն ծնած:

1892ի Ընդհանուր Ժողովին, երբ իրար քով եկած յեղափոխական խմբակցություններու շարքէն արդէն դուրս ելած էին հնչակեանները Ժընեւի իրենց դեկավարներու կարգադրութեամբ, եւ կուսակցությունը դարձած էր աւելի միատարր, որոշուեցաւ Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցություն անունը փոխել եւ վերջնականօրէն զայն կոչել Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կազմութեան օրերէն կուսակցութեան սիւները եղան՝ Քրիստափոր Միքայէլեան, Ռոստոմ Զօրեան եւ Սիմոն Զաւարեան—երեք առաքելատիպ յեղափոխական գործիչներ, որոնք կը համարուին Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիր Երրորդությունը:

8.1 Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիր Երրորդությունը.

1890-1892 տարիներու ընթացքին, կուսակցութեան նպատակները աւելի թիրեղացան: Հ.Յ.Դաշնակցությունը կը ձգտէր արեւմտեան Հայաստանի քաղաքական եւ տնտեսական ազատութեան եւ կը պահանջէր Թուրքիայէն՝

- 1- Բարենորոգումներ կատարել հայկական վիլայէթներու (նահանգներու) մէջ (Վան, Պիթլիս, Տիարպէթի, Էրզրում, Խարբէրդ, Սվազ).

- 2- Հայ ընդհանուր նահանգապետի մը նշանակում, որ պէտք է կատարուէր եւրոպական պետութիւններու հաւանութեամբ.
- 3- Դեմոկրատական կառավարութիւն արեւմտեան Հայաստանի համար՝ ազատ ընտրություններով, ազատ խօսքի եւ ազատ կրօնքի իրաւունքով, հողերու արդար բաժանումով, ազատ եւ ձրի կրթութեան հնարաւորութեամբ:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթը կոչուեցաւ «Դրօշակ», որ գաղտնաբար կը տպագրուէր Թիֆլիսի մէջ, սակայն յետոյ, ցարական հալածանքներու պատճառաւ, փոխադրուեցաւ նախ Պուլկարիա եւ ապա Ժընեւ: «Դրօշակ»ի մէջ կը տպագրուէին գաղափարաբանական յօդուածներ, որոնք ընկերվարական շունչ ունէին եւ կը պարզէին Հ.Յ.Դաշնակցութեան գաղափարախօսությունն ու աշխարհայեացքը:

№ 2 (133)

XIII ՏԵՐԻ

ՓԵՏՈՒՐ 1903

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Revue, Antiquaire

Adresse :

REDICTION DE JOURNAL

„Droschak“

GENEVE (Suisse)

„ՀԵՐ ԶԵՂԵՓՈՒԵԿԸՆ ԳԵՂԵԿՑՈՒԹԵԼՆ՝ ՕՐԳԱՆ“

ՀԵՐԵՒԵԿԸՆ ՊԵՏԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ

Չափազանց սուղ շուկայի վրայ վերածնունդը չարժանաւորուեցաւ:

Արդար թողութիւնը անխուսափելի յեղափոխական փոփոխութեան պատճառով եղան շարժումը պատմութեան մէջ շահանք տիրելու: Հայի ձայնը ինքզինքն արեւմտեան գետերի մէջ իսկ յայտնարեց արեւելից գոյութիւն, որպէս զի զրկուած ինքն ինքն, ուժաւորու լինի սովոր, այլապէս իրարայր պէտք, ունենայ ստրկի նման, առանց ձայն հանելու:

Այս առաջադրանքները մէջ է, որ արձանանում է մեր առջին անխուսափելի հարցը՝ ո՞րն է արդեւք ԵՄԸ այդ զօրային վիճակից, ինչո՞ւ եւ կայանում մեր ազգային պարտաճանաչութիւնը:

Մենք զգուշանում ենք ենթադրել, որ բոլոր անցած-դարձածից յետոյ, Հայ հասարակութեան գիտակցութեան մէջ գեւ լինեն մարդիկ, որոնք անկեղծօրէն հաստատեն ինքնին, թէ Հայ ժողովուրդը կարող է գնալ հին ճանապարհով—վերջ ետեւ, աւելի բերելու ուղիով: Հայցել թշնամու գոյութիւն, կամ թէ ձգտել

ներքի մի մասը, շատ անգամ զոհեցաւ իրենց անհատական: Պետութիւնները կանգուն են մեր մ, որովհետեւ ամէն մէկը շրջանից ունի այս կամ այն ձեւով կազմակերպւած վարչութիւն, ծառայողների աշակերտական, զինակցութիւններով կայ գործը, նիւթական ապահով միջոցներ:

Բայց ի՞նչ եւ է ունենալու մեր ազգային ընդհանուր շահերի պաշտպանութիւնը մեր մարմինը, ինչպէս իրից մարմինը Հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան հասարակութեան ուժը:

Ցանկանալ տարիների ընթացքում Հայ հասարակական շարժման նպատակը եղած է Հայ ժողովուրդի վերածնունդը: Ինքնութիւնը ինքնութիւնը կանգնում է փոխադրուելու առաջադրանքին: Համար, Այդ նպատակը ոչ ոք չի կարող թաքցնելու, համար, ձերքի կրօնաւորին եւ փառքուն երկասարկին: Ապահով կանգնել պահանջը, պատի գրգռումը գրգռելու ու բողոքող են դարձել ռուս Հայ պանդխտներ, հողացործ գիւղացուներ:

Հայ ժողովուրդի վերածնունդը գաղափարը նպատակ է դրած ազգի բոլոր հասունացած ու զգայուն խաւերի կողմից:

Ընդհանուր եւ նպատակը, ընդհանուր պիտի լինեն եւ այդ նպատակին հասնող միջոցները: Ընդհանուր գաղափար յաղթանակի համար անհրաժեշտ է ազգութեան այլապէս

8.2 «Դրօշակ»ի առաջին էջը.

Հ.Յ.Դաշնակցությունը ծնունդն էր հայ ժողովուրդի աշխատատու դասին ու կը պայքարէր պաշտպանելու համար հայ բանուորներու եւ գիւղացիներու իրաւունքները: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան քայլերգ՝ «Մշակ, Բանուոր»ը կը մարմնաւորէ անոր ձգտումները:

«Մշակ բանուոր, ռենչպէր ախպէր,
Արի՛ք, միանանք, յառաջ գնանք,
Աշխատանքի դատի պաշտպան
Դաշնակցութեան թեւ թիկունք տանք»:

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը կը ձգտէր այնպիսի հասարակակարգի մը, ուր վերցուէին մարդու կողմէ մարդու շահագործման բոլոր ձեւերը: Ընկերվարական գաղափարաբանութիւնը կը սահմանափակէր մասնաւոր սեփականատիրութիւնը եւ արդիւնաբերութեան իր ծրագիրներով կը վերցնէր ընկերային անհաւասարութիւններն ու աշխատանքի շահագործումը:

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը օսմանեան կայսրութեան մէջ աշխատանք տանող միակ կուսակցութիւնը չէր, բայց ամէնէն ուժեղն էր եւ ամէնէն աւելի ժողովրդականութիւն ունեցողը: 1896ին Հնչակեան կուսակցութեան պառակտումէն ետք, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը դարձաւ Երկրին մէջ տարրուղ ազատագրական պայքարին գլխաւոր ղեկավարը:

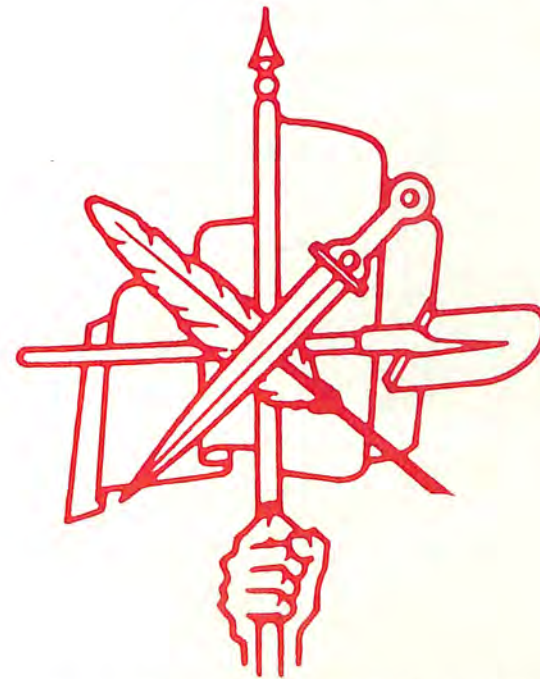
Գիտե՛ս թէ

- 1- Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը ի՞նչ կը պահանջէր Թուրքիայէն:
- 2- Ինչպիսի՞ հասարակակարգի կը ձգտէր Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը:
- 3- Որո՞նք են արեւմտեան Հայաստանի 6 նահանգները:
- 4- Որո՞նք կը համարուին Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիրները:

3

Կուսակցութեան Կառույցը

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը որդեգրած էր ապակեղրոն աշխատանքի ձեւ մը, որ առիթ կու տար տեղական Կեղրոնական Կոմիտէներուն՝ աշխատելու անկախաբար, Ընդհանուր Ժողովներու կողմէ տրուած որոշումներու համաձայն. Արեւելեան Բիւրոն՝ Թիֆլիսէն, իսկ Արեւմտեան Բիւրոն՝ ժընեւէն կը հսկէին աշխատանքներուն: Երկու Բիւրոններու դրութիւնը պիտի վերցուէր 1919ին՝ անկախ Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած Հ.Յ.Դաշնակցութեան 9րդ Ընդհանուր Ժողովին: Նոյն այս Ընդհանուր Ժողովի ընթացքին էր, որ կուսակցութեան նպատակը վերաքննուեցաւ եւ 1892ին ճշդուած նպատակը՝ արեւմտեան Հայաստանի ազատագրումը, փոփոխութեան ենթարկուեցաւ:

8.3 Հ.Յ.Դաշնակցութեան զինանշանը.

Արդարեւ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, որ իր կազմութեան առաջին տարիներուն, մեկնելով տիրող կացութենէն, որդեգրած էր իրապաշտօրէն գործադրելի նպատակներ, 1918ին դրուեցաւ աննախընթաց եւ անսպասելի իրադարձութիւններու առջեւ: Դէպքերու նպաստաւոր դասաւորումը եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան արթուն եւ անզիջող պայքարը իրականութիւն դարձուցին ազատ ու անկախ Հայաս-

տանը: Այս իրականության առջեւ կանգնած Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը 1919ի Ընդհանուր Ժողովին ձեւաորեց իր վերջնական նպատակը, որ մինչեւ այսօր ալ կը մնայ նոյնը՝ ազատ, անկախ եւ միացեալ Հայաստանի իրագործում:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Հ.Յ.Դաշնակցության երկու Բիւրոները ո՞ր կը գտնուէին:
- 2- Ե՞րբ վերցուեցաւ Հ.Յ.Դաշնակցության երկու Բիւրոներու դրութիւնը:

4

Կուսակցության Գործելակերպը

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը առաջին տարիներու իր յեղափոխական գործունէության ընթացքին, արդէն իսկ արդարացուցած էր իր յեղափոխականի անունը: Հ.Յ.Դաշնակցության նուիրում հաւատաւոր գործիչները եւ ժողովրդական հերոսներ դարձած ֆետայիները զէնք կը փոխադրէին Երկիր, ժողովուրդը զէնքի կը վարժեցնէին, յեղափոխության խօսքը կը տարածէին անոնց մէջ, ինքնապաշտպանության խումբեր կը կազմէին, կ'ահաբեկէին թուրք կառավարության պաշտօնեաները, որոնք հայերը կը կեղեքէին կամ անոնց նեղութիւն կուտային, դրամահաւաք կ'ընէին կուսակցության գործունէության ծախքերը հոգալու ու զէնք հայթայթելու համար: 1890էն 1897 տարիները Հ.Յ.Դաշնակցության զինեալ պայքարի ամէնէն ուժեղ շրջանը կը յատկանշեն: 1896ի Վանի ինքնապաշտպանութիւնը՝ ուր Դաշնակցության ղեկավարութեամբ, յանձինս

8.4 Մարտիկ, Պետո եւ Աւետիսեան.

Պետոյի, կը համագործակցին Արմենականներ (Մ. Աւետիսեան) եւ Հնչակեաններ (Մարտիկ), 1897ի Խանասորի Արշաւանքը՝ Նիկոլ Դումանի, Վարդանի, Սաքոյի եւ Իշխան Արդուրեանի ղեկավարութեամբ, հայ ժողովուրդի նորագոյն ազատագրական պայքարին ամէնէն խիզախ դրուագներէն են:

Մարտական գործունէութենէն բացի, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը կը փորձէր նաեւ խաղաղ միջոցներով հասնիլ իր նպատակներուն: Ան բանակցութիւններ կը վարէր Թուրքիոյ, Ռուսիոյ եւ այլ եւրոպական պետութիւններու, մասնաւորաբար ընկերվարական

հատուածներուն հետ՝ հայութեան վիճակը բարելաւելու մտահոգութեամբ: Դաշնակցութեան աշխատանքով էր, որ Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ կազմուեցան հայասերներու միութիւններ:

8.5 Խանասորի արշաւանքի խումբերէն.

Ցարական կառավարութեան ճնշումներուն հետեւանքով, Հ.Յ.Դաշնակցութեան գործունէութիւնը կը դժուարանար արեւելեան Հայաստանի մէջ. հետզհետէ հալածանքներն ու ձերբակալութիւնները կը բազմապատկուէին: Ցարական կառավարութիւնը արգելքներ կը դնէր հայ դպրոցներու եւ եկեղեցիներու գործունէութեան առջեւ: Այս պայմաններուն մէջ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան 1904ի Ընդհանուր Ժողովը որոշում առաւ Կովկասն ալ ներառելու իր պայքարի ծիրին մէջ: 1905ին, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը ղեկավարեց հայոց պաշտպանութիւնը՝ Կովկասի մէջ ծայր առած հայ-թաթարական արիւնալի ընդհարումներու ընթացքին:

8.6 Խանասորի արշաւանքի խումբերէն.

1908ին, Թուրքիոյ մէջ տեղի ունեցաւ Երիտասարդ Թուրքերու (Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան) յեղափոխութիւնը: Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը, որ մօտէն գործած էր այդ կուսակցութեան հետ, կը հաւատար անոր բարերար նպատակներուն: Այս նիւթին պիտի անդրադառնանք առանձին գլուխով մը:

8.7 Խանասորի արշաւանքին մէջ գործածուած դրօշակներէն.

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ֆետայիները ի՞նչ կ'ընէին:
- 2- Ո՞վ ղեկավարեց 1896ի Վանի ինքնապաշտպանութիւնը:
- 3- Դաշնակցութիւնը ինչո՞ւ որոշեց Կովկասն ալ ներառել իր պայքարի ծիրին մէջ:

Հ.Յ.Դաշնակցությունը եւ Ա. Աշխարհամարտը

1914ի Յուլիսին, երբ Էրզրումի մէջ տեղի կ'ունենար Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Տրդ Ընդհանուր Ժողովը, Երիտասարդ Թուրքերու կառավարութեան ներկայացուցիչներ՝ Խալիլ Պէյ եւ Շիքրի Պէյ կը ներկայանային Ընդհանուր Ժողովին եւ Ակնունդին ու Արշակ Վոսմեանին կը յանձնէին կառավարութեան առաջարկը։ Առաջարկին համաձայն, կառավարութիւնը ինքնավարութիւն կը խոստանար հայերուն, եթէ անոնք թուրքերու կողքին պատերազմի մտնէին Ռուսիոյ դէմ եւ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը կազմակերպէր հայերու ապստամբութիւնը Կովկասի մէջ՝ ցարական կառավարութեան դէմ։ Դաշնակցութիւնը անտեղեակ այն իրողութենէն, որ Թուրքիա արդէն

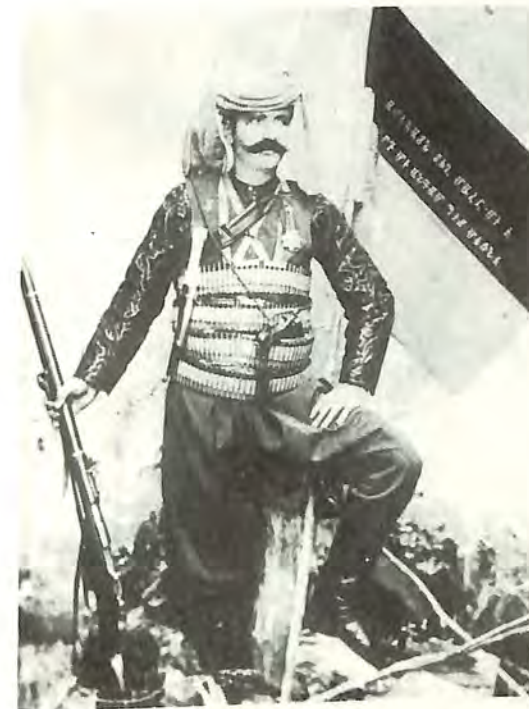

8.8 Հ.Յ.Դ. Տրդ Ընդհանուր Ժողովի մասնակցողները (Կարին, 1914 Յուլիս)։

գաղտնի համաձայնութեամբ մը պատերազմի մէջ մտած է Գերմանիոյ կողքին, խորհուրդ կուտայ պատերազմին չմասնակցիլ։ Դաշնակցութիւնը կը յայտարարէ, թէ որեւէ ապստամբութիւն պիտի չկազմակերպէ, սակայն պիտի յորդորէ հայ ժողովուրդը, ուր որ ալ ըլլայ, իր քաղաքացիական պարտականութիւնը կատարելու այդ երկրին կառավարութեան հանդէպ՝ զինուորագրուելով անոր բանակին։

Համաշխարհային Ա. պատերազմի առաջին օրերէն իսկ, դէպքերը տարօրինակ բնոյթ ստացան։ Հալածանքները,

ձերբակալութիւններն ու տեղահանութիւնները հայ ժողովուրդին բնաջնջումը հետապնդող ծրագիր մը կ'ենթադրէին։ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը այս եղերական օրերուն, ո'ր որ կրցաւ, կազմակերպեց ժողովուրդին ինքնապաշտպանութիւնը եւ բացի ատկէ՝ գործունէայ մասնակցութիւն բերաւ Կովկասի Ազգային Խորհուրդի կազմակերպած կամաւորական գումդերու աշխատանքներուն։ Կազմուած 6 գումդերէն 5ը կը ղեկավարէին դաշնակցական մարտիկները՝ Քեռին, Դրոն, Անդրանիկը, Համազասպը եւ Արմէն Գարոն։ Այս կամաւորական գումդերը, իբրեւ յառաջապահ խումբեր, թուրքերու դէմ կռուելով կրցան յառաջանալ դէպի Վան ու Տրապիզոն։ Վանի մէջ կազմակերպուած ինքնապաշտպանութիւնը պակուեցաւ մէկ ամսուան անկախութեամբ մը. իսկ Մեծ Եղեռնէն ազատուած գաղթականներու ապահովութիւնն ու փոխադրութիւնը կը պարտինք դաշնակցական խումբերուն։

8.9 Անդրանիկ։

1917ին, ռուսական յեղափոխութեան հետեւանքով ստեղծուած շփոթին մէջ, երբ ռուս զինուորները ճակատները լքած տուն կը վերադառնային, հայ կամաւորական գումդերը շարունակեցին կռուիլ։ Բաշ Ապարանի, Ղարաքիլիսէի ու Սարդարապատի ճակատներուն վրայ տարուած հերոսական յաղթանակներով, ու նաեւ իբրեւ արդինք դիւանագիտական բանակցութիւններու՝ Ազատ եւ Անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան ծնունդը ապահովուեցաւ։

8.10 Սերաստացի Մուրատ.

Գիտե՞ս թե՛

- 1- Հ.Յ.Դաշնակցության Տրդ Ընդհ. Ժողովին ի՞նչ առաջարկ ներկայացուեցաւ թուրք կառավարութեան կողմէ եւ ի՞նչ պատասխանուեցաւ:
- 2- Որո՞նք էին Ա. աշխարհամարտին մասնակցող հայ կամաւորական գունդերու դաշնակցական ղեկավարները:
- 3- Ո՞ր ճակատներուն վրայ տարուած յաղթանակներով էր որ ծնունդ առաւ Ազատ եւ Անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը:

6

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Հայաստանի Անկախութեան Տարիներուն

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը անկախութեան օրերուն շարունակեց մնալ պատմէշի վրայ, մղիչ ուժը դառնալով երկրի կազմակերպման եւ սահմաններու ընդլայնման: Երբ Մուսթաֆա Բեմալի զօրքը արեւմուտքէն եւ պոլշեիկները հիւսիսէն կը նեղէին Հայաստանը եւ կը սպառնային գրաւել զայն, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը գլխաւոր կուսակցութիւնն էր, որ երկրին տէր կանգնեցաւ: Ան ձեռք առաւ կառավարութեան ամբողջ պատասխանատւութիւնը եւ մինչեւ վերջին կարելի միջոցը աշխատեցաւ՝ պաշտպանելու համար ժողովուրդը եւ ապահովելու երկրին ամբողջականութիւնը:

8.11 Արամ Մանուկեան.

Հետագայ դասերուն մէջ պիտի սորվինք թե՛ Հայաստանի խորհրդայնացման տարիներուն ինչպիսի հալածանքներու ենթարկուեցաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը Հայաստանի մէջ եւ թե՛ ինչպէ՞ս կազմակերպուեցաւ ժողովրդային ապստամբութիւնը խորհրդային բռնապետութեան դէմ: 1921ի Ապրիլէն սկսեալ, Հ.Յ.Դաշնակցութեան աչքառու պատասխանատուները հարկադրուեցան հեռանալ հայրենիքէն ու հայ ժողովուրդի միւս զաւակներուն պէս դառնալ՝ գաղթական:

8.12 Ռուբեն.

Գիտե՞ս թե՞

- 1- Ի՞նչ դեր ունեցավ Հ.Յ.Դաշնակցությունը Հայաստանի անկախության տարիներում:
- 2- Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք ի՞նչ ըրին Դաշնակցության պատասխանատու գործիչները:

Հ.Յ.Դաշնակցությունը Սփիւռքի Մէջ

Սփիւռքի մէջ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան դերն ու նպատակը փոփոխութեան չեն ենթարկուած: Ան կը հետապնդէ Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի իրականացման նպատակը: Փոխուած են միայն ուղղման արտփոխինն ու մարտավարութիւնը եւ աշխատելու կերպը:

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը նոր պայմաններու պահանջին տակ մշակած է անմիջական կարեւորութիւն ունեցող ծրագիրներ, որոնց կարգին գաղթօճախներու կազմակերպում, հայակերտման կառուցներով՝ դպրոց, եկեղեցի, միութիւն, մամուլ եւայլն: Հ.Յ.Դաշնակցութեան քաղաքական գործունէութիւնը կը պարփակէ բանակցութիւններ եւ գործունէութիւն՝ տեղական եւ միջազգային քաղաքական շրջանակներու եւ համաժողովներու ծիրին մէջ, ինչպէս նաեւ ցուցական-քարոզչական աշխատանքներ՝ թէ՛ խաղաղ ցուցերով եւ թէ՛ մարտական միջոցառումներով:

8.13 Տեսարան մը Հ.Յ.Դ.ի զօրակցական ցուցէն.

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը Սփիւռքի մէջ գործելով հանդերձ ուշի ուշով հետեւած է Խորհրդային Հայաստանի ցաւոտ հարցերուն եւ տեղի ունեցող անարդարութիւններուն: Գրած է, բողոքած է, միշտ ինքզինքը տէրը համարելով հայ ժողովուրդի դատին, ուր որ ալ ըլլայ ան:

1988ի Փետրուարին ծայր առած Արցախեան շարժումին եւ Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդային պողոթնումներուն ստեղծած նոր մթնոլորտին մէջ տարիներով վարկաբեկուած,

դատափետումի եւ քննադատութեան թիրախ դարձած Դաշնակցութիւնը սկսած է վերաբժեւորուիլ Հայաստանի ժողովուրդին կողմէ եւ արժանաւոր տեղ գրաւել հայ ազատագրական պայքարի եւ այսօրուայ պահանջատիրութեան մէջ: Օր մը պիտի գայ, երբ Դաշնակցութիւնը իր կոչումին վրայ հաստատ, հայրենիքի ժողովուրդին հետ ձեռք ձեռքի տուած պիտի շարունակէ պայքարը Հայ Դատի արդար եւ վերջնական լուծման ի խնդիր:

Դաշնակցութիւնը, իր գործունէութեամբ, կը ձգտի պահպանել հայ ժողովուրդի ամբողջականութիւնը եւ կ'օգտագործէ ամէն քաղաքական միջոցառում՝ հասնելու համար վերջնական հայահաւաքին՝ ամբողջական, ազատ եւ անկախ Հայաստանի մէջ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Դաշնակցութիւնը ի՞նչ դեր կը հետապնդէ Սփիւքի մէջ:
- 2- Ի՞նչ են Հ.Յ.Դաշնակցութեան անմիջական կարեւորութիւն ունեցող ծրագիրները:
- 3- Որո՞նք են Հ.Յ.Դ.ի քաղաքական գործունէութիւնները:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- Վարի բառախաղը լուծելու համար պէտք ունիս ստրվելու այս դասին նոր բառերը եւ ճանչնալու դասանիւթին մէջ շեշտուած Հ.Յ.Դաշնակցութեան քանի մը ղեկավարներուն անունները:

Բառերը կրնան կարդացուիլ վերէն վար (ուղղահայեաց) եւ կամ ձախէն աջ (հորիզոնական):

Ա	Ա	Դ	Օ	Գ	Խ	Ա	Բ	Ժ	Յ	Պ	Բ	Մ	Զ
Ն	Ժ	Ո	Մ	ՈՒ	Պ	Ի	Ռ	Ո	Ս	Տ	Ո	Մ	Ս
Զ	Ա	Ի	Ա	Ր	Ե	Ա	Ն	Լ	Շ	Ս	Լ	Ա	Զ
Բ	Շ	Օ	Ր	Ե	Տ	Ս	Ա	Խ	Ա	Ֆ	Շ	Ր	Ու
Վ	Խ	Մ	Ս	Ղ	Օ	Բ	Կ	Ծ	Պ	Օ	Ն	Տ	Շ
Հ	Ա	Ս	Ա	Ր	Ա	Կ	Ա	Կ	Ա	Ր	Գ	Ի	Ա
Զ	Ր	Բ	Ս	Ֆ	Տ	Ե	Լ	Հ	Կ	Ք	Ի	Կ	Հ
Գ	Հ	Դ	Ի	Ֆ	Ե	Զ	ՈՒ	Ղ	Ե	Ս	Ս	Ն	Ա
Ք	Ա	Յ	Լ	Ե	Ր	Գ	Թ	Ճ	Դ	Ռ	Հ	Գ	Գ
Ս	Յ	Ի	Լ	Տ	Գ	Է	ԻԻ	Մ	Ր	Ռ	Շ	Ա	Ո
Տ	Ե	Ի	Դ	Ա	ՈՒ	Ը	Ն	ՈՒ	Ո	Ո	Խ	Վ	Ր
Մ	Ա	Ի	Հ	Յ	Դ	ՈՒ	Մ	Ա	Ն	Ն	Կ	Ծ	Ծ
Ղ	Յ	Ս	Ն	Ի	Ֆ	Զ	Ը	Բ	Չ	Ի	Լ	Ե	ՈՒ
Բ	Ք	Ր	Ի	Ս	Տ	Ա	Փ	Ո	Ր	Ր	Ծ	Ռ	Մ

- 1- Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն՝ որուն անունը Սիմոն էր:
- 2- Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն՝ որուն մականունը Զօրեան էր:
- 3- Հ.Յ.Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն՝ որուն մականունը Միքայէլեան էր:
- 4- Հասկացողութիւններու ամբողջութիւնը:
- 5- Ծնշում, հարստահարութիւն:
- 6- Հասարակութեան կազմակերպութեան ձեւը:
- 7- Տեսակ մը հիմն (երգ), որ քայլերու համաչափութիւնը ունի:
- 8- Աշխատանքի ձեւ մը, ուր հրահանգները միայն կեդրոնէն չեն գար:
- 9- Բռնի ուժով իշխանութիւն:
- 10- Այս հերոսները ինքնապաշտպանութեան խումբեր կը կազմէին ու կը կռուէին թշնամիներու դէմ:

- 11- Խանասորի արշաանքի ղեկավարներէն, անունը՝
Նիկոլ:
- 12- Վանի ինքնապաշտպանութեան ղեկավարը:
- 13- Վանի ինքնապաշտպանութեան մասնակցած հնչակեան
մարտիկ:
- 14- Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կրճատուած
անունը:

**Բ- Վարի գծիկներուն վրայ թիւեր դնելով ճշդէ
դէպքերու ժամանակագրական կարգը:**

_____ Հնչակեան կուսակցութեան պառակտումէն ետք,
Դաշնակցութիւնը դարձաւ Երկրին մէջ տարուող
ազատագրական պայքարի գլխաւոր ղեկավարը:

_____ Հ.Յ.Դաշնակցութեան վերջնական նպատակը
ձեւաւորուեցաւ Զրդ Ընդհանուր Ժողովին՝ ազատ, անկախ եւ
միացեալ Հայաստանի իրագործում:

_____ Հայ ազատագրական պայքարը կեդրոնացնելու
համար կազմուեցաւ Հայ Յեղափոխականների
Դաշնակցութիւնը:

_____ Վանի ինքնապաշտպանութիւնը Պետոյի ղեկա-
վարութեամբ:

_____ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը ղեկավարեց
հայ-թաթարական ընդհարումները:

_____ Դաշնակցութիւնը որոշում առաւ Կովկասն ալ ներ-
առնելու իր պայքարի ծիրին մէջ:

_____ Դաշնակցութեան ղեկավարները հարկադրուեցան
հեռանալ հայրենիքէն ու հայ ժողովուրդի միւս զաւակներուն
պէս դառնալ՝ գաղթական:

Գ- Վարի նախադասութիւնները ամբողջացուր:

1- Դաշնակցութիւնը կը ձգտէր արեւմտեան Հայաստանի
_____ եւ _____
ազատութեան:

2- Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթը
կոչուեցաւ _____, ուր կը

տպագրուէին _____ յօդուածներ, որոնք
Հ.Յ.Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքը կը պարզէին:

3- Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը կը պայքարէր պաշտպանելու համար
հայ _____ ու _____
իրաւունքները:

4- Մարտական _____ բացի, Դաշնակցութիւնը
կը փորձէր նաեւ _____
հասնիլ իր նպատակներուն:

5- Ա. աշխարհամարտի նախօրեակին թուրք կառա-
վարութիւնը _____ կը խոստանար
հայերուն, եթէ անոնք թուրքերու կողքին պատերազմի
մտնէին _____ դէմ:

**Դ. Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան քայլերգը
արտայայտիչն է անոր գաղափարներուն եւ
նպատակներուն: Սերտէ՛՛ գայն եւ փորձէ՛՛ հասկնալ
իմաստը երգին:**

Մշակ բանուոր, ո՛հնչալէր ախպէր,
Արի՛ք, միանանք, յառաջ գնանք,
Աշխատանքի դատի պաշտպան
Դաշնակցութեան թեւ թիկունք տանք:

Բաւ է տանջուենք, քրտինք թափենք,
Արիւն վաստակ դատենք, դիզենք,
Ծահագործող ցեցեր վատնեն,
Իսկ մեզ չոր հաց բաժին հանեն:

Դէ՛հ, սեւ օրեր, բողոք դարձէք,
Արիւն, քրտինք երկունք մտէք,
Տանջանք, զրկանք, լեզու առէ՛ք,
Դաշնակցութեան ճամբայ բացէ՛ք...

Պիտի Սորվինք

Հայոց ազատագրական շարժումին մեջ շատ կարևոր դեր խաղացին ֆետայական գործողությունները: Ֆետայիները, ինչպես սորվեցանք, քաջ հայեր էին, որոնք զենք կը փոխադրէին երկիր, հոն խումբեր կը կազմէին, զինավարժություն կ'ընէին ու անգէն ժողովուրդը կը պաշտպանէին թուրքերու եւ քիւրտերու յարձակումներուն դէմ: Ֆետայական շարժումը անհրաժեշտ հանգրուան մըն էր հայոց ազատագրական պայքարի պատմության մէջ:

Այս դասանիւթով պիտի սորվինք ֆետայիներու հոգեմիճակի եւ անոնց բարոյական սկզբունքներու մասին: Պիտի տեսնենք թէ ինչպէս անձնուէր անհատներ իրենց կեանքը կը զոհէին հաւաքականութեան—այս պարագային հայ ժողովուրդի—շահին:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորություն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

• ակնկալել	• ենթակայական
• ապաիհիլ	• թափառական
• աիշ	• լօգունգ
• անխուսափելի	• հրդեհանություն
• առնչութիւն	• նշանաբան
• էար	• նուաճում
• ելակէտ	• ջան

Ֆետայական
Սխրագործությունները
Գրականութիւն Կը Ստեղծեն

Հայ ժողովուրդի ազատագրական շարժումի ամենէն ուժական շրջաններէն մէկը կը կազմէ ֆետայական շարժումներու շրջանը, որ կ'երկարի 1880ական թուականներու կեսերէն մինչեւ մօտաւորապէս Մեծ Եղեռնը: Հայ քաղաքական երեք մեծ կուսակցություններն ալ ներկայ էին հրապարակի վրայ եւ յեղափոխութեան ճամբով աշխատանք տանելու համար կազմած էին յեղափոխական խումբեր: Փաստօրէն, այդ շրջանի մեր պատմութիւնը լեցուն է ֆետայիներու նախաձեռնած զանազան գործողություններու օրինակներով, ինչպէս նաեւ հերոս դարձած

9.1 Ռուբէնը խումբ մը ֆետայիներու հետ.

կարգ մը ֆետայիներու, օրինակ՝ Գէորգ Զաւուշի, Աղբիւր Սերոբի, Անդրանիկի, բնատրութիւններուն եզակի ու հետաքրքրական յատկութիւնները ցոլացնող պատմութեանքներով եւ ժողովրդական երգերով:

Ռուբէն Տէր Մինասեանի «Հայ Յեղափոխականի Մը Յուշերը», Կարօ Սասունիի «Սարերու Ասլանը», Սիմոն Վրացեանի «Կեանքի Ուղիներով»-ը կամ Մալխասի «Ապրումներ»-ը լաւապէս կը փոխանցեն ֆետայական գործողություններու բնոյթն ու ոգին, այդ շրջանը ուսումնասիրող աշակերտին:

9.2 Նիկոլ Դուման իր խումբին հետ.

Գիտե՞ս թե՛

- 1- Ո՞ր թուականներում վրայ կ'երկարի ֆեոդալական շարժումը:
- 2- Ինչպիսի՞ մարդիկ էին Գեորգ Չաուշը, Ադքիր Սերոբը եւ Անդրանիկը: Կրճա՞ս քանի մը անուն ալ դուն անելցնել:

2

Ֆեոդալական Շարժումներուն Նախորդող Շրջանը

Ֆեոդալական շարժման ծնունդը կարելի է նկատել գրեթէ բնական հանգրուանային շարունակութիւնը հայոց ազատագրական շարժման «նախաֆեոդալական» շրջանին: Հայ ժողովուրդի դատը Եւրոպայի պետութիւններուն ծանօթացնելու աշխատանքներուն – միամտօրէն *ակնկալելով*, որ այդ պետութիւնները օգնութեան կը փութան, ի տես Հայ Դատի

9.3 Անդրանիկը իր խումբին հետ.

արդար բնոյթին – յաջորդեց քաղաքականօրէն անելի հասուն կազմակերպութիւններու ծնունդը: Անոնք անմիջապէս նպատակ ունեցան հայ ժողովուրդը դուրս բերել օսմանեան կայսրութեան անմարդկային լուծէն: Հետեաքար, կը տեսնենք Իսրայէլ Օրիի պէս անձերու անհատական փորձերու կամ նախաձեռնութիւններու փոխարինումը քաղաքական կազմակերպութիւններու հաւաքական աշխատանքներու ծրագիրներով: Այսպէս, Կարնոյ Պաշտպան Հայրենեաց Ընկերութեան հիմնադրութեամբ, 1880ին, հայ ժողովուրդը կը կատարէր իր առաջին փորձը կազմակերպուած, հաւաքական քաղաքական-յեղափոխական աշխատանքներ տանելու՝ ի խնդիր իր արդար դատին:

Չենք մոռնար Կարնոյ Պաշտպան Հայրենեաց Ընկերութեան երկու տարուան գործունէութիւնը, սակայն ինչպէս նախորդ դասերուն մէջ տեսանք, առաջին կազմակերպութիւնը, որ

իսկական քաղաքական ծրագրով մը հրապարակ իջաւ, Արմենական կուսակցութիւնն էր՝ 1885ին: Երկու տարի յետոյ, 1887ին, մէջտեղ եկաւ Ս.Դ.Հնչակեան Կուսակցութիւնը, եւ

9.4 Գէորգ Չաուշ.

վերջապէս, 1890ին՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը:

Վերոյիշեալ քաղաքական կազմակերպութիւններու կազմաւորումը բնականաբար ծնունդ տուաւ քաղաքական յստակ ծրագիրներու, ինչպէս նաեւ կազմակերպուած յեղափոխական աշխատանքներու: Եւ ա՛յս ծիրին մէջ է, որ պէտք է քննել ֆետայական շարժումը, որ եկաւ պաշտպան կանգնելու ցարդ անպաշտպան մնացած հայ ժողովուրդին:

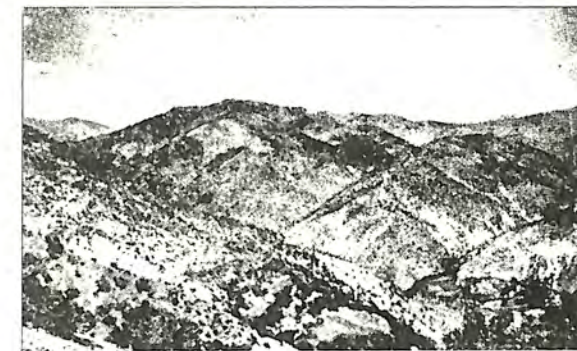
Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ նպատակ ունեցան քաղաքական աւելի հասուն կազմակերպութիւնները:
- 2- Ի՞նչ էր անունը Կարնոյ մէջ կազմակերպուած առաջին քաղաքական-յեղափոխական խմբակցութեան:

3

Ֆետայական Շարժումին Պատմա-Քաղաքական Նշանակութիւնը

Յեղափոխական առաքելութիւններու եւ շարունակական նուաճումներու կողքին, հայ ֆետայիներու ծնունդը հսկայ անդրադարձներ ունեցաւ հայ ժողովուրդի հաւաքական հոգեվիճակին վրայ: Անցնող դարերու ընթացքին, օսմանեան լուծին տակ, գրեթէ ստրկային վիճակ մը ապրելով, կարծես ան կորսնցուցած էր ազգային արժանապատուութիւնն ու ազգային պայքար մղելու ուժականութիւնը: Հայ ժողովուրդի այս վիճակը

9.5 Գէորգ Չաուշի անունով կոչուած լեռը.

պատճառ դարձած էր որ նոյն այդ ժողովուրդի զաւակները իրենք զիրենք նկատեն անկարող՝ ընկերային եւ քաղաքական բարեփոխումներ առաջ բերելու: Կարծէք ընդհանուր համոզում մը կը տիրէր, թէ միայն գերմարդկային ուժ մը կրնայ փրկել հայ ժողովուրդը օսմանեան կայսրութեան անարդար լուծէն: Ահա այս մթնոլորտին մէջ էր, որ ծնունդ առաւ ֆետայական շարժումը: Հայ երիտասարդներ, ներարկուած քաղաքական կազմակերպութիւններու արտադրած յեղափոխութեան *աւիշով*, իրե՛նք յանձն առին ըլլալ գերմարդկայինը՝ *ապաւիճելով* «Մահ Կամ Ազատութիւն» նշանաբանին:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ստրկութեան մէջ ապրող հայ ժողովուրդը ի՞նչ կը մտա-ծէր իր վիճակի մասին:
- 2- Ի՞նչ նշանաբանի կը հաւատային ֆետայիները: Ի՞նչ կը մտածես այդ նշանաբանին մասին:

Հայ Ֆետային Գերմարդկային Էակ Մը

«Մահ կամ Ազատություն» նշանաբանը պարզ լոգունգ մը չէր, այլ կը պատկերէր հոգեվիճակը իւրաքանչիւր երիտասարդի, որ կը միանար յեղափոխական շարժումին: «Մահ կամ Ազատություն» հոգեբանությունը կազմեց նաեւ հայ ժողովուրդի ըմբռնումի *ելակէտը*¹ հանդէպ հայ ֆետային: Ֆետային կը նկատուէր այն հայ զինուորը, որուն համար բոլորովին անարժէք էր իր անձնական կեանքը, բայց թանկարժէք՝ հայ ժողովուրդին կեանքը: Ժողովրդային երգերը այդ շրջանի մասին լատգոյնս կ'արտայայտեն այս ըմբռնումը: Օրինակ՝

Վերքերով լի, ջան ֆետայ եմ,
Թափառական տուն չունեմ.
Եարիս փոխան զէնքս եմ գրկել
Մի տեղ հանգիստ քուն չունեմ:

9.6 Դրօ.

Պատմական այդ ժամանակամիջոցին ծնունդ առած հայ ֆետային պարտաւոր էր գերմարդկային ըլլալ: Պարզ թիւերու բաղդատութիւն մը հայ ֆետայիներու եւ օսմանեան կամ քրտական ուժերուն միջեւ յստակ կը դարձնէ, թէ ֆետայիները

միայն ծայրայեղօրէն յանձնառու ըլլալով իրենց պայքարին, պիտի յաջողէին դիմադրել թշնամի զօրքերուն: Այս յանձնառութիւնը կը պահանջէր, որ հայ ֆետային սկիզբէն ընդունէր, թէ մահը առօրեայ իրականութիւն մըն էր իր պայքարի ճամբուն վրայ: Ան ստիպուած էր ընդունիլ, թէ վերջ ի վերջոյ պիտի իյնայ թշնամիին գնդակով: Հետեւաբար, միակ գլխաւոր հարցը այն էր, թէ իր գնդակներով քանի՞ թշնամի պիտի սպաննէր իրեն համար *անխուսափելի* մահէն առաջ: Այս համոզումով է, որ ֆետային կը մասնակցէր յեղափոխական ձեռնարկներուն եւ իր այս *հոգեբանութիւնն* էր որ զինք կը դարձնէր առասպելական տիպար մը թէ՛ հայ ժողովուրդին եւ թէ այլ ժողովուրդներու աչքին, ինչպիսին են՝ քիւրտերը: Մահուան իրականութեան ամբողջական ըմբռնումը նաեւ առիթ տուաւ ֆետայիին, որ առանց տատամսումի կոռի մինչեւ վերջին փամփուշտը, մինչեւ իր մահը: Ժողովուրդը իր կարգին կը տեղեկանար, թէ ֆետայիները ինչպէս կոռած են 10ի դէմ 1, եւ այդ պայմաններուն տակ յեղափոխական նուաճումներ արձանագրած: Հետեւաբար, հայ ժողովուրդին համոզումով, ֆետային գերազանցած էր մարդ արարածին համար սահմանուած կարողութիւնները եւ դարձած՝ գերմարդ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ինչպէ՞ս կ'ընդունէր ֆետային մահուան գաղափարը:
- 2- Ինչո՞ւ ֆետային կը համարուէր առասպելական տիպար հայ ժողովուրդի աչքին:

Ֆետայական Շարժման Ազդեցությունը Ֆաջորդող Սերունդներուն Վրայ

Ֆետայական շարժման ազդեցությունը չէ սահմանափակուած միայն այդ ժամանակաշրջանին ապրող հայ ժողովուրդի հոգեվիճակին վրայ, այլ եկած է հսկայական անդրադարձ ունենալու ֆաջորդող սերունդներուն վրայ, մանաւանդ անոնց, որոնք մեծցած են Միջին Արեւելքի հայահոծ գաղութներուն մէջ: Ֆետայիներու յեղափոխական նախաձեռնութիւններու

9.7 Սիմոն Վրացեան.

պատմութիւնները, ինչպէս նաեւ անոնց բարոյական սկզբունքները, բնականաբար իրենց խոր ազդեցությունը ձգած են ո՛չ միայն իբրեւ պատմական կարեւոր իրադարձութիւններ, այլ նաեւ իբրեւ հարցականի չենթարկուող անխախտ ուղղութիւն: Ֆետայիներու շրջանէն քաղուած պատմութիւնները, որոնք փոխանցուած են ներկայ սերունդներուն, տարբեր միջոցներով, մասնաւորաբար յեղափոխական երգերով, ստեղծած են ենթակայական աշխարհ մը, քաղաքականօրէն գործօն հայ երիտասարդութեան մէջ, որ զուգահեռաբար կ'ընթա-

նայ ֆետայիին աշխարհին հետ: Այսինքն՝ ամբողջական յանձնառութիւն հաւաքականին, մոռնալով անձնականը: Ո՛վ կը յաջողի իր կեանքը վարել այս սկզբունքին հիման վրայ, հոգեպէս կը վարձատրուի ժողովուրդի քաղաքականացած հատուածին կողմէ: Հետեւաբար, շարժման ձգած անդրադարձը կը ստանայ առօրեայ եւ իրական բնոյթ՝ քաղաքականացած երիտա-սարդութեան համար:

9.8 Սերտը Աղբիր.

Ուրեմն, հայ ֆետայական շարժման անդրադարձը հայ ժողովուրդին վրայ առաջին հերթին եղաւ քաղաքական: Այսինքն՝ ֆետայիներու ծնունդը քաղաքական որոշ փոփոխութիւններու առիթ տուաւ, արգելք հանդիսանալով օսմանեան կայսրութեան մինչեւ այդ ժամանակ անսանձ կերպով հայ ժողովուրդը շահագործելու ընթացքին: Քաղաքական անդրադարձներու կողքին, ֆետայական շարժումը ունեցաւ նաեւ հոգեկան անդրադարձներ հայ ժողովուրդին վրայ. թէ՛ այդ օրերուն եւ թէ՛ այսօր: Կարեւոր է կարելի եղած չափով առարկայականօրէն արժեւորել այս անդրադարձները եւ այդ ձեւով ֆետայական շարժումը դնել իր շրջագծին մէջ: Հայոց ազատագրական շարժումին ծաւալումը ուսումնասիրող աշակերտին համար խիստ կարեւոր է այդ առարկայական արժեւորումը կատարել, աւելի

9.9 Թարիզի զինագործարանը.

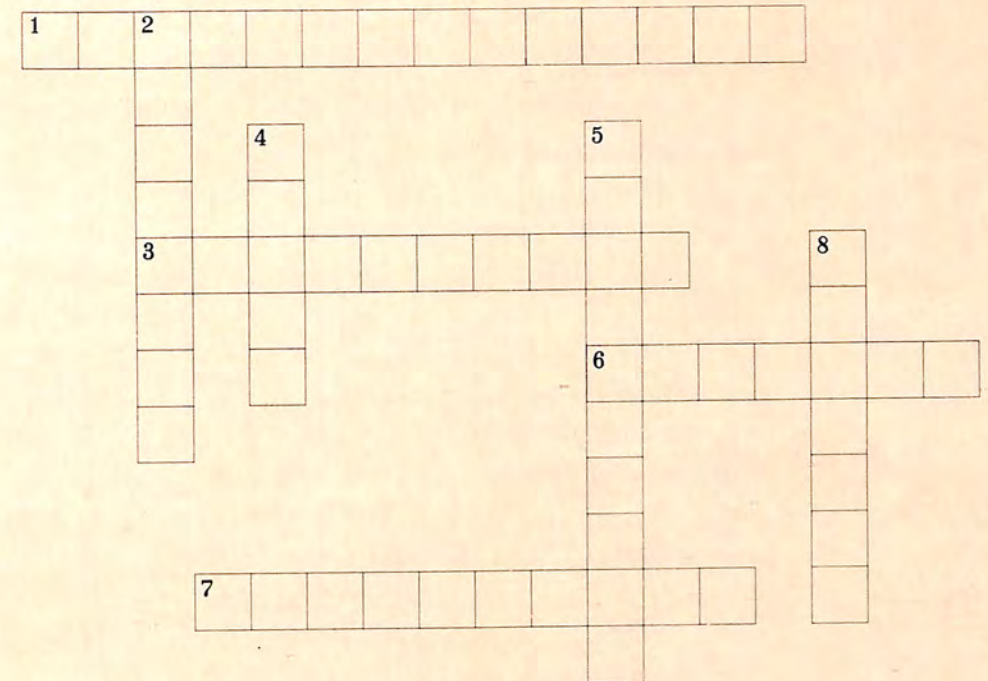
ամրապնդելու համար իր հասկացողությունը հայ ժողովուրդի պայքարին առնչությամբ եւ ըստ այնմ որդեգրելու՝ իր անձնական դիրքորոշումը:

Գիտե՞ս թե՛

- 1- Ֆետայիներու պատմությունները ի՞նչ միջոցներով կը փոխանցուին այսօրուայ նոր սերունդին:
- 2- Ի՞նչ անդրադարձներ ունեցաւ ֆետայական շարժումը հայ ժողովուրդին վրայ:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- Վարի խաչքառը ամբողջացնելու համար սորված պիտի ըլլաս յեղափոխական գործիչներու անուններն ու անոնց գաղափարները:

Հորիզոնական

- 1- Ֆետայիներու նշանաբանը՝ որ բարձրագոյն ձգտումն է ազատութեան:
- 3- Այս դասին մէջ յիշուած ֆետայիներէն:
- 6- Ֆետայիները իրենց քաջութեամբ եւ անձնութեամբ վեր էին մարդկութենէ, անոնք _____ էին:
- 7- «Սարերու Ասլան»ի հեղինակը՝ _____ ն, ինքն ալ դաշնակցական գործիչ եղած է:

Ուղղահայեաց

- 2- Այս դասին մէջ յիշուած ֆետայիներէն _____ ը ազգային հերոս ճանչցուած է:
- 4- _____ ի «Հայ Յեղափոխականի Մը Յուշերը» մեր ազատագրական պայքարի պատմութիւնը ներկայացնող ամէնէն արժէքաւոր գործերէն է:
- 5- Այս դասին մէջ յիշուած ֆետայիներէն՝ _____
- 8- Սիմոն _____, հեղինակը «Կեանքի Ուղիներով» գործի, քաղաքական մեծ գործիչ եղած է եւ Անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան վերջին վարչապետը:

Բ- Վարի նախադասությունները ամբողջացուր ա., բ.
եւ գ. պատասխաններէն մէկը գործածելով:

1- Անհատական նախաձեռնությունները փոխարինուեցան
քաղաքական կազմակերպություններու _____
աշխատանքներով:

- ա. առանձին
- բ. հաւաքական
- գ. միութենական

2- Հայ ֆետային կ'ընդունէր, որ մահը
_____ մըն էր իր պաշարի ճամբուն
վրայ:

- ա. անկարելի բան
- բ. հաւանականություն
- գ. առօրեայ իրականություն

3- Ֆետային այն հայ զինուորն էր, որուն համար
_____ իր անձնական կեանքը:

- ա. մեծ արժէք ունէր
- բ. անարժէք էր
- գ. կարելի էր

4- Քաղաքականօրէն գործօն հայ երիտասարդութիւնը
այսօր ֆետայական գործողութիւններու փոխանցած
ազդեցութեան տակ, ամբողջութեամբ յանձնառու է
_____, մոռնալով անձնականը:

- ա. հաւաքականին
- բ. իր կրթութեան
- գ. ծննդավայրին

Գ- Սորված նոր բառերդ վարի բառախաղին մէջ
գտի՛ր:

Գ	Թ	Ա	Փ	Ա	Ռ	Ա	Կ	Ա	Ն	Դ	Ե
Խ	Կ	Մ	Ն	Պ	Շ	Ո	Զ	Պ	Յ	Ռ	Ծ
Ա	Կ	Ն	Կ	Ա	Լ	Ե	Լ	Զ	Ե	Ա	Ր
Ն	Ճ	ՈՒ	Ս	Ի	Ն	Լ	Օ	Վ	Ս	Ռ	Տ
Խ	Վ	Ա	Ի	Ի	Շ	Ա	Զ	Զ	Ա	Ն	Փ
ՈՒ	Տ	Ճ	Ր	Ն	Ա	Կ	ՈՒ	Ճ	Յ	Զ	Ք
Ս	Ր	ՈՒ	Ռ	Ի	Ն	Է	Ն	Փ	Օ	ՈՒ	Ֆ
Ա	Հ	Մ	Օ	Լ	Ա	Տ	Գ	Մ	Յ	Թ	Բ
Փ	Հ	Ո	Գ	Ե	Բ	Ա	Ն	ՈՒ	Թ	ԻՒ	Ն
Ե	Ն	Թ	Ա	Կ	Ա	Յ	Ա	Կ	Ա	Ն	Ֆ
Լ	Զ	Յ	Շ	Ի	Ն	Դ	Ք	Ն	Օ	Ո	Գ
Ի	Պ	Օ	Յ	Ֆ	Բ	Ե	Է	Է	Զ	Զ	Ք

1- Հայ երիտասարդները յանձն առին ըլլալ գերմարդ-
կայինը _____ ով «Մահ կամ
Ազատութիւն» նշանաբանին:

2- «Մահ կամ Ազատութիւն» նշանաբանը սկզբնակէտը
_____ ը դարձաւ ժողովուրդի ըմբռնումին՝
հանդէպ հայ ֆետայիին:

3- Ֆետային տեղէ տեղ կ'երթայ, _____ է,
տուն չունի:

4- Մահէն խոյս տալը ֆետայիին համար անկարելի էր.
մահը _____ էր:

5- Սպասել, _____ օժանդակութիւն օտար
պետութիւններէ, միամտութիւն էր հայ ժողովուրդին կողմէ:

6- Ֆետայական գործողութիւնները մեծ _____ ներ,
(յադրանակներ) ապահովեցին:

7- _____ թրքերէն ընկեր (հոս սիրած աղջիկ)
կը նշանակէ: Ֆետային _____ ի տեղ զէնք
կը գրկէ:

8- Աշակերտը պիտի փորձէ ամբողջացնել իր հասկա-
ցողութիւնը հայ ժողովուրդի պայքարին _____ ով
(կապակցութեամբ):

9- Յեղափոխութիւնը _____ (կենսանիւթ) մըն
էր, որ ներարկուեցաւ հայ երիտասարդներու մէջ, որոնք
յանձն առին ըլլալ գերմարդկայինը:

10- Այս համոզումով է, որ ֆետային կը մասնակցէր յեղա-
փոխական ձեռնարկներուն եւ իր այս հոգեվիճակը,
_____ ն էր որ զինք կը դարձնէր
առասպելական տիպար մը:

11- Թրքերէնով _____ կեանք կը նշանակէ,
իսկ ֆետա՝ զոհ. ուրեմն՝ _____ ֆետա՝
կեանքը զոհող:

12- Ֆետայիներու պատմութիւնները ստեղծած են
_____ աշխարհ մը (որ ենթակայինն է,
այսինքն՝ ներաշխարհ է) հայ երիտասարդութեան
համար:

13- «Մահ կամ Ազատութիւն»ը միայն կոչ կամ
_____ չէ:

14- «Մահ կամ Ազատութիւն»ը _____ է.
այսինքն՝ ղեկավարող գաղափար եւ հոգեվիճակ՝
ֆետայիներու:

ՀԱԿԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՊԱՅՔԱՐԻՆ ԴԷՄ

Պիտի Սորվիմք

Այս դասանիթով պիտի տեսնենք թե սուլթան Համիտ ինչպիսի միջոցառումով փորձեց խեղդել հայ ժողովուրդի ազատության ձգտումները եւ պատժել ինքնապաշտպանության համար զենք վերցուցած հայերը: Պիտի տեսնենք թե ինչպէս մեծ պետութիւններու անտարբերութիւնը հանդէպ Հայկական Հարցին ու հայ ժողովուրդին դէմ կատարուող անարդարութիւններուն, կը շարունակուի: Արդարեւ, մեծ պետութիւններու միջամտութիւնը ի շահ հայերու սուլթանի մօտ, ձեւականութեւն եւ թուղթ դիմումագրերէ այն կողմ չ'անցնիր: Դրութիւնը աստիճանաբար աւելի կը ծանրանայ հայերու համար եւ իր գազաթնակէտին կը հասնի երկու տարի տեւող համատարած ջարդերով:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար, ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- աշիրէթ
- ապերախտ
- ապօրինի
- բրտութիւն
- զինաթափում
- թալան
- կեղեքել
- հակամէտ
- ձերբազատուիլ
- սպառնալիք

Ծնշումները Կը Սաստկանան Արեւմտեան Հայաստանի Մէջ

Արեւմտեան Հայաստանի մէջ ծնունդ առած յեղափոխական շարժումը կը ծաւալէր օրէ օր եւ ֆետայական խումբերու գործողութիւնները կու գային նոր թափ տալու ազգային-ազատագրական պայքարին:

Սուլթանը չափազանց դժգոհ էր ստեղծուած կացութենէն եւ յանելալ ճնշումներու կը դիմէր, օգտագործելով զանազան միջոցներ:

Փաստօրէն, հայերու վիճակը օսմանեան կայսրութեան մէջ աւելի ու աւելի կը վատթարանար: Թուրք եւ քիւրտ աշիրէթներու

10.1 Սերոբ Աղբիւր իր կորիւններով.

յաճախակի յարձակումները կը նեղէին հայ գիւղացիները: Սուլթան Համիտ օրէ օր կը սաստկացնէր հայ մտաւորականութեան դէմ հալածանքը: Հրատարակուելէ կը դադրէին բոլոր այն թերթերը, որոնք հալածանքներու լուրերը կուտային, կամ ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան կը մղէին:

Արեւմտեան Հայաստանի մէջ գործող կուսակցութիւնները ձեռք առած էին հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան գործը. անոնք զենքեր կը բաժնէին, ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան կը վարժեցնէին ու ոճրագործ թուրքերն ու քիւրտերը կը պատժէին:

Յեղափոխական կուսակցություններու ձեռք առած միջոցառումները եւ անոնց գործունեությունը 1896ի ջարդերէն առաջ, քննութեան առարկայ դարձած են շատ մը պատմաբաններու կողմէ: Անոնցմէ շատեր յեղափոխական արարքները կը համարեն քաջագործութիւն եւ հայ ժողովուրդի պաշտպանութեան միակ միջոցը, իսկ ուրիշներ կը համարեն չափազանցութեան հասնող *քրտություն*, որ աւելի ու աւելի սրեց հայ եւ թուրք յարաբերությունները եւ պատճառ դարձաւ հետագայ ջարդերուն:

Ճշգրիտ տպաւորութիւն մը ստանալու համար, այս հարցը պէտք է քննել նաեւ միջազգային յարաբերություններու ծիրին մէջ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ինչո՞ւ սուլթանը դժգոհ էր ստեղծուած կացութենէն:
 - 2- Ի՞նչ կարծիքներ կան 1896ի ջարդերէն առաջ յեղափոխական կուսակցություններու գործունեութեան մասին:
- Դուն ի՞նչ կը կարծես:

Տեսանք, որ Պերլինի Վեհաժողովէն ետք, եւրոպական պետութիւնները միասնաբար քանի-քանի անգամներ դիմեցին Բարձր Դրան՝ բարենորոգումներ կատարելու արեւմտեան Հայաստանի մէջ: Սուլթան Համիտ միշտ խոստացաւ բարելաւել հայերու վիճակը, բայց երբեք չկատարեց խոստումը: 1881ին աւրդէն, բարենորոգումներու հարցը մոռացութեան տրուած էր:

Համիտ շատ լաւ գիտէր թէ մեծ պետութիւններու մրցակցությունը թոյլ պիտի չտար անոնցմէ ոեւէ մէկուն՝ ռազմական

10.2 Ռուբէն Դերձակեան.

գետնի վրայ *սպառնալիքներ* ընելու Թուրքիոյ (ինչպէս ըրաւ Ռուսիան 1878ին). եւրոպական պետութիւնները թոյլ պիտի չտային ոեւէ մէկուն՝ միճակը տիրելու Թուրքիոյ վրայ: Այդ բոլորէն բացի, Ռուսիան, յուսախաբ պալքանեան երկիրներու *ապերախտ* ընթացքէն, (Ռուսիան մեծապէս օգնած էր այդ երկիրներուն՝ ազատագրուելու Թուրքիոյ լուծէն), այլեւս պատրաստ չէր

հայերուն պաշտպան կենալու, մանաւանդ Ալեքսանդր Գ. եւ Նիկոլա Բ. ցարերը արդէն փաստը տուած էին իրենց հակահայ քաղաքականութեան (Նիկոլա Բ.ի արտաքին գործոց նախարար Լոպանովը յայտարարած էր թէ Հայաստանը կ'ուզէր առանց հայերու): Ֆրանսան չէր ուզեր իր նիւթական շահերը կորսնցնել Թուրքիոյ մէջ եւ ուժեղ ու ապահով Թուրքիոյ գոյութիւնը գրաւական մըն էր անոր շահերուն: Գերմանիոյ վարչակարգը այդ օրերուն կը պաշտպանէր Թուրքիան եւ կը հովանաւորէր անոր հայերը ճնշելու եւ կեղեքելու քաղաքականութիւնը: Գերմանիոյ գլխաւոր նպատակն էր՝ Պերլին-Պաղատա երկաթուղիին շինութիւնը ապահովել, որ անկասկած սուլթան Համիտի անխառն բարեկամութիւնը կը պահանջէր: Այդ օրերու Անգլիան աւելի հակամէտ էր հայերուն օգնելու եւ կը պնդէր բարենորոգումներու ծրագիրներուն վրայ. անոր համար Թուրքիան այլեւս անփոխարինելի ուժ մը չէր. Կիպրոսն ու Եգիպտոսը Թուրքիայէն բաժնուելէն ետք, Անգլիոյ Հնդկաստան հասնելու ճամբուն վրայ այլեւս մեծ կարեւորութիւն չէր ներկայացաներ Թուրքիան:

Սուլթան Համիտ երկար տարիներ կրցաւ օգտագործել եւրոպական պետութիւններու Թուրքիոյ հանդէպ վարած երկերես քաղաքականութիւնը եւ յետաձգել բարենորոգումներու իրագործումը: Միւս կողմէ, պալքանեան երկիրներու Թուրքիայէն բաժանումը համոզած էր Համիտը, որ Թուրքիոյ շահը կը պահանջէ կարելի արագութեամբ ձերբազատուիլ քրիստոնէայ տարրէն:

Գիտե՞ս թէ

- 1.- Ի՞նչ քաղաքականութիւն ունէին Ֆրանսան, Ռուսիան, Անգլիան եւ Գերմանիան օսմանեան կայսրութեան հանդէպ:
- 2.- Ռուսիա ի՞նչ ջրած էր պալքանեան երկիրներուն:

3

Ապստամբութիւններ եւ Եւրոպական Հակազդեցութիւն

1894ին, Սասունի մէջ ժողովուրդը մերժեց քիւրտերուն վճարել պահանջուած *ապօրինի* տուրքը: Քիւրտերը յարձակեցան հայկական լեռնային այս շրջանին վրայ: Սասունցի քաջերը, Սեբաստացի Մուրատի ղեկավարութեամբ, պաշտպանութեան դիմեցին եւ յաջողեցան ետ մղել յարձակողները: Քանի մը օր յետոյ սակայն, սուլթան Համիտի զօրքը Զէքի փաշայի գլխաւորութեամբ հասաւ քիւրտերու օգնութեան եւ սկսաւ ջարդել Սասունի անգէն ժողովուրդը: Սասունի 12,000 հաշուող բնակչութենէն ջարդուեցաւ 3500 հոգի: Սարսափազդու լուրեր տարածուեցան ամէն կողմ. Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ դեսպանները

10.3 Ֆետաշական խումբ մը.

բողոքեցին սուլթանին, բայց միայն այդքան: Գերմանիա եւ Աւստրո-Հունգարիա մերժեցին միջամտել: Ֆրանսա, Անգլիա եւ Ռուսիա 1895ի Մայիսին միասնաբար ներկայացուցին բարենորոգումներու դիմում մը, որ ինչպէս նախորդ դասերուն մէջ տեսանք, կոչուեցաւ «Մայիսեան Ծրագիր»: Ծրագիրը բարենորոգումներ կը նախատեսէր արեւմտեան Հայաստանի վեց վիլայէթներուն (նահանգ) մէջ, Համիտի զօրքերու *զինաթափումը* եւ վեց վիլայէթներուն համար ընդհանուր կառավարիչի մը ընտրութիւնը՝ եւրոպական պետութիւններու հաւանութեամբ: Ծրագրի գործադրութեան համար բանակցութիւնները տեւեցին

վեց ամիս եւ Ծրագիրը վերջ ի վերջոյ չգործադրուեցաւ: Ռուսիոյ դեսպանը սուլթան Համիտին թելադրած էր անտարբեր գտնուիլ եւ բանակցութիւնները ձգձգել: Մինչ այդ, սուլթան Համիտ փակած էր արեւմտեան Հայաստանի ճամբաները օտարներուն առջեւ եւ հաղորդակցութիւնը այդ շրջաններուն հետ անհնարին էր: Եւրոպան տեղեակ չէր, որ ջարդերու արհաւիրքը կը տարածուէր Տրապիզոնէն Պալպուրդ, Էրզրում, Երզնկա, Պիլիս, Տիարպէիք, Խարբերդ, Սվազ, Մարաշ եւ Ալեքսապ: Այս համատարած ջարդերու ընթացքին ազատուեցաւ միայն Զէյթունը, ուր ժողովուրդը մէկ մարդու պէս ոտքի կանգնեցաւ եւ ինքնապաշտպանութեան դիմեց:

Երկու տարուան ընթացքին, կոտորուեցան 150,000–300,000 հայեր, բռնի կրօնափոխ դարձան 40,000 հոգի եւ աներուեցան 2500 գիւղեր:

1895ին, Նիկոլա Բ. ցարը յայտարարեց, որ այլեւս յոգնած է Հայկական Հարցէն եւ կը յուսայ, թէ զայն պիտի թաղեն վերջնականապէս:

Իրլանտացի լրագրող Տիլոն, քիւրտի մը բերնով ըսաւ. «Թուրքերը կ'ատեն հայերը, բայց մենք չենք ատեր զանոնք: Մենք միայն անոնց թալանը կ'ուզենք. թուրքերը՝ անոնց կեանքը»:

1896ին, Լորտ Սալզպըրին, Անգլիոյ հանրային կարծիքի ճնշումներուն տակ առաջարկեց Ռուսիոյ եւ Գերմանիոյ՝ միասնաբար միջամտել Հայկական Հարցին ի պաշտպանութիւն: Գերմանիան անտարբեր մնաց, իսկ Ռուսիան բացարձակօրէն մերժեց միջամտել: Անգլիան, որու–թրքական բարեկամութեան ի խնդիր, որոշեց հրաժարիլ նախաձեռնողի դերէն եւ չմիջամտել Թուրքիոյ գործերուն:

10.4 Պանք Օթոման.

1896ին, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը կազմակերպեց Պանք Օթոմանի յարձակումը՝ եւրոպական պետութիւններու ուշադրութիւնը համիտեան ջարդերուն եւ Հայկական Հարցին վրայ հրաւիրելու համար: Համիտ միայն

ջարդերով պատասխանեց, իսկ Եւրոպան խարդախութեամբ եւ լռութեամբ: Եւրոպական պետութիւնները միջամտեցին միայն պանքի գրաւումին վերջ տալու համար եւ յեղափոխականները երկրէն դուրս հանուեցան:

10.5 Անգլիոյ խորհրդարանականները կը քննեն Հայկական Հարցը:

Եւրոպական հակահայ քաղաքականութեան առընթեր, գիտութեան եւ լոյսի այս կեդրոններուն մէջ կային անձեր եւ կազմակերպութիւններ, որոնց համար մարդկային սկզբունքները ամէն ինչէ վեր կը դասուէին եւ առ այդ՝ անոնց համար Հայկական Հարցը կը ներկայանար իբրեւ մարդկային անժամանցելի մէկ խնդիր: Այս ծիրին մէջ պէտք է դիտել Դաշնակցութեան գործունէութիւնը եւրոպական պետութիւններու, մասնաւորաբար ընկերվարական կուսակցութիւններու հետ՝ թէ՛ Անգլիոյ, թէ՛ Իտալիոյ եւ թէ մասնաւորաբար Ֆրանսայի մէջ: Հայանպաստ ֆրանսատառ «Փրօ Արմենիա»-ի հրատարակութիւնը եւ տարածումը անոր մէկ խօսուն օրինակն է:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Սասունի ջարդէն ետք, ի՞նչ հակազդեցութիւն ունեցան Գերմանիա, Աւստրօ–Հունգարիա, Ռուսիա, Ֆրանսա եւ Անգլիա:
- 2- Որո՞նք էին արեւմտեան Հայաստանի վեց վիլայէթները (նախորդ դասերուն մէջ սորված ես, կը յիշե՞ս):
- 3- Ջարդերէն ո՞ր քաղաքը ազատուեցաւ եւ ինչո՞ւ:

1894–1896ի ջարդերուն հետեւանքով, մեծ թիով հայեր, շուրջ 100,000, դուրս ելան երկրէն: Անոնցմէ շատեր Ամերիկա հաստատուեցան:

Զարդերէ, հալածաքներէ եւ սուր գրաքննութիւններէ խուսափելու համար, երկրէն դուրս ելան մեծ թիով մտաւորականներ, գրողներ ու բանաստեղծներ, որոնցմէ շատեր 1908ի Սահմանադրութեան օրերուն, խոստացուած ազատութեան լուրերէն խաբուած, երկիր վերադարձան ու զոհ գացին 1915ի Մեծ Եղեռնին:

Սուլթան Համիտի քաղաքականութիւնը պարզ էր: Ան կը հետապնդէր հայերու աստիճանական բնաջնջումի ռազմավարութիւնը: Հայկական Հարցին լուծման համար տարբեր ելք չէր տեսներ ան: Այս լոյսին տակ է որ պէտք է դիտել Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին կողմէ առնուած մէկ որոշումը՝ Համիտը իր որջին մէջ ահաբեկելու: Դժբախտաբար գործողութիւնը իր նպատակին չհասաւ եւ Համիտ փրկուեցաւ ստոյգ մահէ՝ 1905 թուականին: Իսկ Դաշնակցութիւնը այս ահաբեկումի գործողութեան նախապատրաստական աշխատանքներու ընթացքին կորսնցուց իր ամենանուիրեալ զաւակը՝ Քրիստափոր Միքայէլեանը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ էր Սուլթան Համիտի քաղաքականութիւնը:
- 2- Ի՞նչ որոշում տուաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը եւ ի՞նչ հետեւանքի յանգեցաւ որոշումին գործադրումը:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- Վարի գծիկներուն վրայ թիւեր դնելով ճշդէ՛ դէպքերու ժամանակագրական կարգը:

_____ Ֆրանսա, Անգլիա եւ Ռուսիա սուլթան Համիտին ներկայացուցին «Մայիսեան Ծրագիր»ը:

_____ ջարդերէն ազատուեցաւ Զէյթունը միայն, ուր ժողովուրդը ինքնաշարժականութեան դիմեց:

_____ տեղի ունեցաւ Սահմանադրութեան հռչակումը Թուրքիոյ մէջ:

_____ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը կազմակերպեց Պանք Օթոմանի գրաւումը:

_____ Ռուսիան օգնեց պալքանեան երկիրներուն, ազատագրուելու Թուրքիոյ լուծէն:

_____ Սասունի ժողովուրդը ապստամբեցաւ եւ մերժեց տուրք վճարել քիւրտներուն:

Բ- ☒ կամ ☐ ճշանով որոշէ, թէ վարի արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ:

_____ 1- Թերթերը արեւմտեան Հայաստանի մէջ կրնային ազատօրէն գրել հալածանքներու մասին եւ հայ ժողովուրդը ինքնաշարժականութեան մղել:

_____ 2- Նիկոլա Բ. ցարի արտաքին գործոց նախարար Լուպանովը յայտարարած էր, թէ Հայաստանը կ'ուզէր առանց հայերու:

_____ 3- Ֆրանսայի շահին կը ծառայէր թուլցած եւ անապահով տեսնել Թուրքիան:

_____ 4- Գերմանիոյ նպատակն էր Պերլին-Պաղտատ երկաթուղագիծ մը շինել եւ այդ պատճառով ան սուլթանին երբեք հակառակ չգնաց հայերուն համար:

_____ 5- Սասունի ջարդէն ետք, Գերմանիա եւ Աւստրո-Հունգարիա անմիջապէս միջամտեցին հայերը ազատելու համար սուլթանի հալածանքներէն:

_____ 6- «Թուրքերը հայերու թալանը կ'ուզեն, իսկ քիւրտերը կ'ատեն հայերը եւ անոնց կեանքը կ'ուզեն», ըսած է քիւրտ մը:

Գ- Այս դասի նոր բառերէն անագրամներ շինուած են (բառերու մէջ տառերու կարգը խառնուած է): Փորձէ անագրամները լուծել եւ զանոնք գծիկով մը միացնել այն նախադասութիւններուն, որ բառը կը բացատրեն:

քլեղկե	_____	քրտական ցեղերը այսպէս կը կոչուին
մտէկաահ	_____	զէնքեր վար առնելը կամ զօրքի զինաթափումը
ընօպիիա	_____	կոշտ ու կոպիտ վարուելաձեւ
թամունիզաւի	_____	աւարառութիւն, երբ թշնամին կը յարձակի եւ ժողովուրդին ունեցածը կը տանի
լնաաթ	_____	մէկու մը ըրած լատութիւնը մոռցած
բուտիճազերալ	_____	օրինական չէ
քնալիպսառ	_____	հարստահարել, նիւթապէս ճնշել
ախպարետ	_____	տրամադիր բան մը ընելու
շրաթիէ	_____	ազատուիլ
թուրքիսոն	_____	սարսափ ազդելը, ահաբեկելը կամ ճնշելը

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹՈՒՐՔԵՐՈՒ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Պիտի Սորվինք

Տեսանք թե հայ ժողովուրդը ինչպիսի աննախանձելի իրավիճակ կ'ապրեր օսմանեան կայսրութեան մէջ, կը կեղեքուէր, խտրականութեան եւ անարդարութեան կ'ենթարկուէր: Այս դասանիւթին մէջ պիտի սորվինք, որ նոյն իրավիճակն ունէին նաեւ կայսրութեան միւս փոքրամասնութիւնները: Պիտի տեսնենք, որ վարչակարգէն դժգոհ էր նաեւ թուրք մտաւորական երիտասարդութեան մէկ մասը, որուն գաղափարները ժողովրդականութիւն շահեցան եւ շարժում մը ստեղծուեցաւ կայսրութեան մէջ: Ծարժումը ծաւալուելով յեղափոխութեան բնոյթ առաւ եւ ատոր հետեւանքով Սահմանադրութիւն հաստատուեցաւ Թուրքիոյ մէջ: Սուլթանը գահընկէց եղաւ եւ Երիտասարդ Թուրքերը ձեռք առին երկրին ղեկը:

Այս դասին մէջ պիտի սորվինք, որ Երիտասարդ Թուրքերն ալ հայահալած քաղաքականութիւն մը վարեցին եւ որ այդ քաղաքականութիւնը իր վերջնական արդիւնքին պիտի հասնէր 1915ի Մեծ Եղեռնով:

Նոր Բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար, ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

• այլախոհ	• միջնադարեան
• առկախել	• պաշտօնանկ
• գահընկէցութիւն	• վեզիր
• երեսփոխան	• տապալում
• լքել	
• խորհրդարան	

Երիտասարդ Օսմանցիներու Պայքարը

Թուրք սուլթաններու վարած քաղաքականութիւնը միայն հայերը դժգոհ չէր ձգեր: Օսմանեան կայսրութեան բոլոր ոչ-թուրք բնակիչները նոյն դժգոհութիւնը կ'արտայայտէին, որովհետեւ նոյն կեղեքիչ եւ խտրական վերաբերումի կ'արժանանային: Աւելի'ն, կարգ մը թուրքեր եւս համաձայն չէին վարչամեքենայի վարած քաղաքականութեան: Թուրք դժգոհ մտաւորական գաղափարախօսութեան արմատները կ'երթան մինչեւ 1839 թուականը՝ այսինքն «Հաթթը Շէրիֆ» անունը կրող հրովարտակի հրապարակումը: Երոպական մայրաքաղաքներուն մէջ ուսում ստացած եւ հոն ալ գործած կարգ մը յառաջադէմ եւ լուսամտութեան տենդով տոգորուած թուրք երիտասարդներու կողմէ բարենորոգումները օրին պարտադրուած էին իշխանութեան գլուխ գտնուող սուլթան Ապտիլ Մեհմետին:

Երիտասարդ Օսմանցիներու ղեկավարները կը հետապնդէին օսմանեան կայսրութիւնը իր յետամնաց վիճակէն դուրս բերելու նպատակը, որովհետեւ քաջ գիտէին թէ հին եւ միջնադարեան օրէնքներով ղեկավարուող կայսրութիւն մը չէր կրնար տոկալ ճարտարարուեստականացած Երոպայի գաղութատիրական ախորժակներուն դիմաց:

Հետեւեալ, Երիտասարդ Օսմանցիները կ'առաջադրէին.

1) Նախնական մակարդակի սահմանադրական կարգեր հաստատել կայսրութեան մէջ. այսինքն՝ որոշ ձեւի ներկայացուցչական ժողով մը, սակայն ո'չ անպայման ներկայ հասկացողութեամբ խորհրդարանական կարգեր:

2) Ծարտարարուեստականաճալու համար օգտուիլ Արեւմուտքի օրինակէն եւ արեւմտեան մշակոյթը, գիտութիւնը եւ կրթութիւնը ծառայեցնել օսմանեան նոր սերունդներու դաստիարակութեան եւ յառաջդիմութեան ի նպաստ:

3) Կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներուն մէջ, իսլամ թէ քրիստոնէայ, զարգացնել օսմանեան քաղաքացիութեան գաղափարն ու օսմանեան հայրենիքին ծառայելու մտածողութիւնը:

Այս նպատակներու իրագործման համար, Երիտասարդ Օսմանցիները հակամէտ էին գործակցելու կայսրութեան փոքրամասնութեանց հետ (հայ, հրեայ, արաբ, եւայլն), սակայն միշտ ի մտի ունենալով կայսրութեան օսմանեան-թրքական դիմագիծի պահպանումը:

Տակախի՛ն, սուլթանական կառավարության դեմ իրենց բռնած դիրքին հետեւանքով, Երիտասարդ Օսմանցիներու ղեկավար տարրեր, ինչպէս օրինակ Եուսուֆ Զիա, Նամըք Քեմալ եւ ուրիշներ, հարկադրաբար կը լքէին Պոլիսը եւ կայք կը հաստատէին երոպական մայրաքաղաքներ՝ Փարիզ, Լոնտոն, ուր իրենց հրատարակած թերթերուն մէջ բռնուն կերպով կ'արծարծէին իրենց այդ գաղափարները։ Սոյն թերթերը երոպական թղթատարի միջոցաւ տարածում կը գտնէին նոյնիման օսմանեան կայսրութեան մէջ։ Պարզ էր, որ Երիտասարդ Օսմանցիները կը քաջալերուէին երոպական պետութիւններու կողմէ։

Երիտասարդ Օսմանցիներու շարժումը նաեւ կարողացաւ իր ներկայացուցիչները ունենալ երկրի կառավարութեան մէջ, ինչպէս օրինակ Միտհաթ փաշան, որ 1876ին ստանձնեց մեծ վեզիրի պաշտօնը եւ կարողացաւ սուլթան Ապտիլ Ազիզը փոխարինել տալ օրին աւելի յառաջադէմ կարծուած Ապտիլ Համիտ Բ.ով։

Երիտասարդ Օսմանցիներու գործունէութիւնը արդիւնատրուեցաւ 1876ին Ապտիլ Համիտ Բ.ի հաստատած Սահմանադրութեամբ։

Ապտիլ Համիտ սակայն, շուտով յայտնի դարձուց իր իսկական դիմագիծը եւ պաշտօնանկ ըրաւ Միտհաթ փաշան։ Նոր սուլթանը 1877ի ամրան, Ռուսիոյ հետ պատերազմը պատրուակ բռնելով, առկախեց 1876ին ընտրուած օսմանեան խորհրդարանը։ Սուլթան Համիտի հալածանքներուն տակ չեզոքացուեցաւ նաեւ Երիտասարդ Օսմանցիներու գործունէութիւնը եւ երկիրը անգամ մը եւս յետադիմական իշխանութեան ձեռքը մնաց։ Այս կացութիւնը շարունակուեցաւ մինչեւ 1908, Երիտասարդ Թուրքերու կազմակերպած յեղափոխութիւնը, որուն անմիջական արդիւնքներէն մին եղաւ Ապտիլ Համիտ Բ.ի գահընկէցութիւնը։

Գիտե՞ս թէ

- 1- Երիտասարդ Թուրքերու գաղափարախօսութեան արմատները ուր կ'երթան։
- 2- Երիտասարդ Օսմանցիները ի՞նչ նպատակ կը հետապնդէին։
- 3- Ի՞նչ առաջադրանքներ ունէին Երիտասարդ Օսմանցիները։

Օսմանցի Այլախոհներու Շարժումը Կը Փոխադրուի Եւրոպա

Սուլթան Համիտի հալածանքներէն փախուստ տուած օսմանցի դժգոհ տարրը իր գործունէութիւնը շարունակեց Եւրոպայի մէջ։ Ղեկավարներն էին՝ Ահմէտ Ռեզա եւ սուլթանի ազգականներէն իշխան Սապահէտտին։ Պէտք է ըսել, որ հայութիւնը եւ այս պարագային Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը յատուկ հաւատք կ'ընծայէր օսմանցի այլախոհներու այս շարժումին, անոր մէջ տեսնելով բարոյք լուծում մը արեւմտահայութեան վեց

11.1 Թալէաթ՝ ներքին գործերու նախարար, յետոյ, Ա. աշխարհամարտի ընթացքին՝ մեծ վեզիր.

դարերու ստրկական վիճակին եւ կարելիութիւնը օսմանեան հայրենիքի մը մէջ թուրքերուն հետ հաւասար ապրելու։ Դէպքերը սակայն, պիտի գային փաստելու, որ այդպիսի բաղձանք մը բնաւ իրականութիւն պիտի չդառնար։

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ Փարիզի մէջ տեղի ունեցան երկու խորհրդածողովներ՝ 1902ին եւ 1907ին, որոնց մասնակցեցան թուրք, քիւրտ, արաբ եւ հրեայ այլախոհներ։

Երիտասարդ Օսմանցիներու գաղափարախօսութիւնը կը սկսէր տարածուիլ թէ՛ Եւրոպայի եւ թէ՛ օսմանեան կայսրութեան մէջ եւ շուտով առաջ կու գան խմբակցութիւններ, որոնք կը նպատակադրեն սուլթանական կարգերը քանդել եւ ժողովրդավար դրութիւն մը հաստատել երկրին մէջ: Այս երիտասարդներէն շատեր մուտք գործեցին բանակին մէջ եւ հակառակ սուլթանի գործիչներուն եւ լրտեսներուն յարուցած դժուարութեանց, սկսան հետզհետէ իրենք զիրենք ամրապնդել բանակին մէջ եւ իրենց դատին կողմնակիցներ շահիլ:

Խմբաւորումները շուտով կարողացան միանալ մէկ հասարակ յայտարարի ներքեւ եւ շարժումը ծանօթ դարձաւ Երիտասարդ Թուրքեր (Երիտթուրքեր) անունով:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ինչո՞ւ ալլախտի կը կոչուին Երիտասարդ Օսմանցիները:
- 2- Որո՞նք էին Երիտասարդ Օսմանցիներու ղեկավարները:
- 3- Ի՞նչ դիրք բռնեց Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Երիտասարդ Օսմանցիներու հանդէպ: Ի՞նչ կը կարծես, եթէ դուն ըլլայիր այդ օրերուն Հ.Յ.Դ.ին մէկ անդամը, կողմնակից կ'ըլլայի՞ր այդ դիրքորոշման:

3

1908ի Յեղափոխութիւնը

Երիտթուրքերը հիմնեցին իրենց կուսակցութիւնը՝ Իթթիհատ վէ Թէրաքքի (Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն) եւ իրենց ուժերը կեդրոնացուցին կայսրութեան եւրոպական ցամաքամասին վրայ գտնուող Թեսաղոնիկէ աւանին մէջ ու հոնկէ ծրագրեցին սուլթանին տապալումն ու ժողովրդավարական կարգերու հաստատումը: Այդ անկիւնադարձային օրը եկաւ 1908 թուականի Յուլիսի 10ին, Մոնաքերի մէջ, որուն իբրեւ անմիջական արդիւնք՝ Ապտիլ Համիտ յայտարարեց թէ Յուլիս 11ին պիտի վերահաստատէ 1876ի Սահմանադրութիւնը: Սակայն, ի զուր, որովհետեւ ժողովուրդը այլեւս չհաւատաց սուլթանին եւ Յուլիս 12ին հրապարակ իջաւ ցուցերով: Համիտ թէւ մնաց իր գահին վրայ, սակայն երկիրը սահմանադրական կարգերու ներքեւ դրուեցաւ. տեղի ունեցան խորհրդարանական ընտրութիւններ եւ հայութիւնը այս նոր շփոթ կացութեան մէջ գրկաբաց ընդունեց Երիտթուրքերու շարժումը, որ կը խոստանար հաւասարութիւն եւ եղբայրութիւն սերմանել օսմանեան կայսրութեան բոլոր շրջաններուն մէջ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ինչպէ՞ս կը կոչուէր Երիտթուրքերու կուսակցութիւնը: Ի՞նչ կը նշանակէ այդ անունը:
- 2- Հայութիւնը ինչպէ՞ս ընդունեց Երիտթուրքերու յեղափոխութիւնը. ի՞նչ հիմք ունէր այդ դիրքորոշումը:

Ատանայի Ջարդերը (1909) եւ Հայութեան Յուսախաբութիւնը

Սուլթան Համիտ շարունակ փորձեց վերջ տալ Իթթիհատ Վէթերաքքի կուսակցութեան պարտադրած սահմանադրական կարգերուն: Իր վերջին փորձն էր՝ պահպանողական թուրքերու աջակցութեամբ խորհրդարանի շէնքին վրայ յարձակումը, երեսփոխաններն ու Երիտասարդ Թուրքերը սպաննելու մտադրութեամբ: Ան չյաջողեցաւ իր նպատակին մէջ, որովհետեւ

11.2 Էնվէր՝ պատերազմական նախարար.

Երիտասարդ Թուրքերը Պոլիս ուղարկեցին արդէն իսկ իրենց հսկողութեան տակ գտնուող բանակը: Ելլտըզի պալատը պաշարուեցաւ 1909 Մարտ 3ին եւ անմիջապէս գահընկէց եղաւ Ապտիլ Համիտը, անոր տեղ իշխանութեան գլուխ բերուեցաւ Մեհմէտ Ե.: Երիտասարդ Թուրքերը դարձեալ ստանձնեցին երկրի ղեկավարութիւնը:

1908ի յեղափոխութեան ներշնչած ոգեւորութիւնը հայութեան՝ երկար չտեւեց: Տարի մը յետոյ էր միայն՝ 1909ին, որ հայութիւնը ականատես եղաւ տխուր իրականութեան մը՝ Ատանայի

կոտորածին, որուն մէջ սուլթանական յետադիմական-պահպանողական ուժերու կողքին իրենց մասնակցութիւնը բերին նաեւ Երիտասարդ Թուրքերը: Դէպքերը պատահեցան, երբ մայրաքաղաքին մէջ սուլթանի կողմնակից յետադիմական ուժեր, օժանդակութեամբ կրօնական-կղերական անձերու, ցոյցեր կազմակերպած էին մայրաքաղաքին մէջ եւ հոնկէ հեռացուցած

11.3 Սուլթան Մեհմէտ Ե.

1908ի յեղափոխութիւնը ծրագրած անձերը: Ծիշդ Առն ժամանակներուն, Ատանայի մէջ, իսլամ յետադիմական ուժերը յարձակեցան հայկական թաղամասերուն վրայ: Հայերը ստիպուեցան ինքնապաշտպանութեան դիմել, սակայն թուրք խուժանը աներներ գործեց քաղաքին ու անոր մօտակայ հայաբնակ գիւղերուն մէջ: Նոյնիսկ երբ մայրաքաղաք Պոլսոյ մէջ յեղափոխական ուժերը կարողացան տէրը դառնալ կացութեան եւ բանակային միաւորներ ուղարկեցին դէպի Ատանա, կացութիւնը չբարեփոխուեցաւ, քանի որ բանակայինները եւս միացան թուրք ամբոխին՝ ինքնապաշտպանութեան դիմած հայերուն դէմ:

Դէպքերը դադրեցան ամիս մը յետոյ, երբ արդէն շրջանի հայութիւնը մօտ 25 հազար զոհ տուած էր եւ տնտեսապէս ամբողջովին փնացած էր:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ փորձ ըրաւ սուլթան Համիտ սահմանադրական կարգերուն վերջ տալու համար: Յաջողեցա՞ւ, թէ ոչ:
- 2- Ե՞րբ եւ ինչ պայմաններու մէջ սկսան Ատանայի ջարդերը:

Երիտասարդ Թուրքերու Հետագայ Քաղաքականությունը

Ատանայի ջարդերը, Երիտասարդ Թուրքերու շարժումին եւ անոնց նպատակներուն առնչութեամբ լուրջ հարցականներ ստեղծեցին հայութեան մօտ: Այս հարցականներուն պատասխանը տրուեցաւ քանի մը տարի յետոյ՝ 1915ին, երբ ազատութեան, հաւասարութեան եւ եղբայրութեան դիմակին տակ իշխանութեան հասած Երիտասարդ Թուրքերու ղեկավարները՝ Թալէթ, Էնվեր եւ Շեմալ, օգտագործելով համաշխարհային Ա. պատերազմի ընձեռած լայն կարելիութիւնները, ծրագրեցին եւ գործադրութեան դրին 20րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը:

11.4 Շեմալ՝ ծովային նախարար, նախապէս՝ ընդհանուր ստիկանապետ.

Հայոց Ցեղասպանութիւնը պէտք է դիտել նաեւ իբրեւ մէկ արտայայտութիւնը թուրք ազգայնական շարժումին: Երիտասարդ Թուրքերն էին հեղինակը թուրք ազգայնական շարժումին եւ այդ մտածելակերպին ռահիւրան, փան-թուրքիզմ գաղափարաբանութեան ծնունդ տուողը՝ Զիա Կոքալի անունով թուրք մտաւորականը:

11.5 Թուրք զինուորներ 1914ին, Գերմանիոյ կողմէ հայթայթուած համազգեստներով.

Թուրք ազգայնականութիւնը կը նպատակադրէր թուրք ժողովուրդներու միացումը՝ կազմուելիք թրքական հայրենիքին՝ Թուրանի մէջ: Այդ նպատակին հասնելու համար պէտք էր մէջտեղէն վերցնել զիստոր արգելքը՝ հայ ժողովուրդը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Որո՞նք էին Մեծ Եղեռնը կազմակերպած Երիտասարդ Թուրքերու երեք ղեկավարները:
- 2- Ո՞վ էր փան-թուրքիզմ գաղափարաբանութեան ծնունդ տուողը: Կրնա՞ս ըսել թէ ինչ իմաստ կ'ենթադրէ փան-թուրքիզմը:

Ա- Վարի նախադասութիւնները ամբողջացուր.

- 1- Իրենց նպատակները իրագործելու համար Երիտասարդ
Թուրքերը _____ համագործակցելու
կայսրութեան փոքրամասնութեանց հետ, որոնք էին՝
_____, եւայլն:
- 2- Հայութիւնը եւ մանաւանդ _____ յատուկ
հաւատք կ'ընծայէր օսմանցի _____
շարժումին:
- 3- Երկիրը սահմանադրական կարգերու ներքեւ դրուեցաւ.
տեղի ունեցան _____ ընտրութիւններ:
- 4- Երիտթուրքերու շարժումը կը խոստանար
_____ եւ _____
օսմանեան կայսրութեան մէջ:
- 5- Ատանայի մէջ, իսլամ յետադիմական ուժերը
_____ հայկական թաղամասերուն
վրայ: Հայերը ստիպուեցան _____ դիմել:
- 6- Փան-թուրքիզմը կը նպատակադրէր թուրք
ժողովուրդներու _____ թրքական
հայրենիքին՝ _____ մէջ: Այդ
նպատակին հասնելու համար պէտք էր մէջտեղէն
վերցնել գլխաւոր արգելքը՝ _____:

Բ- ☒ կամ ☐ ճշանով որոշէ, թէ վարի
արտայայտութիւնները ճիշդ են կամ ոչ: Յետոյ
բացատրէ թէ ինչո՞ւ կամ ի՞նչ հիմնաւորում ունի
պատասխանը:

_____ 1- Երիտասարդ Օսմանցիները կ'ուզէին
կայսրութիւնը իր յետամնաց վիճակէն դուրս բերել: _____

_____ 2- Եւրոպական պետութիւնները չէին քաջալերեր
Երիտասարդ Օսմանցիներու գործունէութիւնը: _____

_____ 3- Օսմանցի դժգոհ տարրը կը փոխադրուի
Եւրոպա, հոն շարունակելու համար իր գործունէութիւնը: _____

_____ 4- Թուրք ժողովուրդը հաւատաց սուլթան Ապտիլ
Համիտի այն յայտարարութեան, թէ 1908 Յուլիս 11ին
պիտի վերահաստատէ 1876ի Սահմանադրութիւնը: _____

_____ 5- Ատանայի ջարդերը կազմակերպուեցան յե-
տադիմական-պահպանողական ուժերու կողմէ եւ Երիտա-
սարդ Թուրքերը չմասնակցեցան կոտորածին: _____

Գ- Այս դասին մէջ սորված նոր բառերդ նշուած են վարը: Կարդա՛ տրուած բացատրութիւնները եւ դիմացը գրէ այն բառը որ յարմար կը կարծես բացատրութեան:

- միջնադարեան
- պաշտօնանկ
- այլախոհ
- խորհրդարան
- առկախել
- տապալում
- լքել
- գահընկէցութիւն
- երեսփոխան
- վեզիր

- 1- տեղ մը կամ բան մը թողուլ ու հեռանալ
- 2- գործէ հեռացնել, ծառայութենէ արձակում
- 3- անորոշ դրութեան մէջ ձգել կամ անորոշ ժամանակով արձակել
- 4- միջին դարերուն պատկանող
- 5- թագաւորութենէ զրկել
- 6- երկրի մը բարձրագոյն ներկայացուցչական ժողով. պարլամենտ
- 7- կործանում, մէջտեղէն վերցնել
- 8- ժողովուրդի կողմէ ընտրուած պատգամաւոր կամ ներկայացուցիչ, որ մասնակցի խորհրդարանին:
- 9- թրքերէն բառ, որուն իմաստը հայերէնով նախարար է:
- 10- անձ մը որ իր մտածելակերպով եւ գործունէութեամբ կը հակառակի իր երկրի վարչակարգին:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Պիտի սորվինք

Նախորդ դասերում մեջ ծանոթացանք Ռուսիոյ տրամադրութիւններուն՝ հայերու հանդէպ: Տեսանք թէ այդ տրամադրութիւնները ինչ ազդեցութիւն կը թողէին Թուրքիոյ մէջ Ռուսիոյ վարած քաղաքականութեան վրայ: Այս դասանիւթին մէջ աւելի պիտի կեդրոնանանք Ռուսիոյ ներքին քաղաքականութեան վրայ: Պիտի սորվինք հայերու դէմ գործադրուած ճնշումներու եւ հալածանքներու եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կալուածներու գրաւման փորձին մասին: Պիտի տեսնենք թէ ինչպէս տեղի ունեցաւ հայերու եւ թաթարներու ընդհարումը Կովկասի մէջ եւ ինչ դեր խաղցաւ ցարական իշխանութիւնը: Պիտի ծանոթանանք հայերու ինքնապաշտպանութեանը, որ ղեկավարուեցաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կողմէ:

Նոր բառեր

Որոշ բառեր այս դասին մէջ կրնան նորութիւն ըլլալ քեզի համար. ուշադրութիւն ըրէ, որ կարդացած ատենդ անոնց իմաստը հասկնաս: Այս ցանկը կրնայ քեզի օգնել:

- ազդեցիկ
- դիմագրաւել
- ընդդիմութիւն
- ընկերվար-յեղափոխական
- կրօնամոլ
- հայատեաց
- ձախողութիւն
- միահամուռ
- պարագլուխ
- ռուսականացում
- քմահաճ

Իրավիճակը Կովկասի մէջ Պերլինի Դաշնագրէն ետք

Պերլինի դաշնագրէն ետք, արեւմտեան Հայաստանի մէջ հայոց վիճակը հետզհետէ աւելի վատթարացաւ: Յիշեալ դաշնագրին համաձայն, բարենորոգումներու գործադրութեան առանց կարենալ հսկելու, ռուսական բանակները պարտադրուեցան քաշուիլ գրաւեալ հողերէն՝ Կարսը, Արտահանը, Օլթին, Սուրմալուն եւ Ալաշկերտը զիջելով թուրքերուն: Այդ շրջաններուն մէջ, սուլթան Ապտիլ Համիտ Բ. գործադրեց հայերու կոտորածները, իր ուզած ձեւով լուծելու համար Հայկական Հարցը:

Ինչպէս սորվեցանք, ծնունդ առին յեղափոխական կուսակցութիւնները՝ դիմագրաւելու համար թուրք ղեկավարութեան բռնութիւնները: Հետագային երբ ցարական Ռուսիան իր նպաստաւոր քաղաքականութիւնը փոխեց ռուս ժողովուրդներու, յատկապէս հայոց նկատմամբ, հայ կուսակցութիւններէն մանաւանդ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, իր գործունէութիւնը տարածեց նաեւ արեւելեան Հայաստանի մէջ, դէմ դնելու համար ցարական հալածանքներուն:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ո՞ր շրջաններու մէջ եւ ինչո՞ւ սուլթան Համիտ գործադրեց հայերու կոտորածները:
- 2- Ի՞նչ պատճառով Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը իր գործունէութիւնը տարածեց նաեւ արեւելեան Հայաստանի մէջ:

Ցարական Քաղաքականության Փոփոխության Գլխավոր Պատճառները

Հայերը օգնած էին ռուսերուն, պարսիկներու եւ թուրքերու դէմ անոնց մղած պատերազմներու ընթացքին, որովհետեւ հայոց համար ռուսական տիրապետութիւնը անկի նպաստաւոր էր, կեանքի եւ ստացուածքի ապահովութեան, ներքին կարգ ու կանոնի եւ տնտեսական բարգաւաճման տեսակէտէն:

Ռուսիոյ նախկին ցարերը, ինչպէս Մեծն Պետրոս, Կատարինէ Բ., Ալեքսանդր Բ., իրենց հպատակ ժողովուրդներուն կրօնքի, մշակոյթի կամ վարչական գործերու ազատութիւնը ապահովեցին: 1881ին Ալեքսանդր Բ. ցարի սպանութենէն ետք, իր բռնակալ որդւոյն՝ Ալեքսանդր Գ.ի իշխանութեան օրերուն, ղեկը

12.1 Արեւելեան Հայաստանի գիւղերէն.

ձեռք առաւ յետադիմական կրօնամոլ խմբակ մը, որուն պարագլուխն էր Փոպետոնոսցեւ: 1881-1916 թուականներուն, ուրեմն, Ռուսիոյ մէջ որդեգրուեցաւ ռուսականացման քաղաքականութիւն մը՝ ոչ-ռուս ժողովուրդները բռնի կերպով ռուսացնելու եւ զանոնք ռուս օրթոտոքս եկեղեցիին կապելու սկզբունքներով: Այդ քաղաքականութեան թիրախը դարձան՝ արեւմուտքէն՝ ֆինլանտացիները, պալթեան երկիրներու

աւետարանականները, կաթոլիկ լեհերը, նոյնպէս հրեաները, իսկ արեւելքէն՝ հայերը, որոնց քաղաքակարթութիւնը հանդուրժելի չէր Ռուսիոյ ղեկավարութեան համար:

Հակառակ այս քաղաքականութեան, արեւելահայերը ո՛չ միայն իբրեւ կայսրութեան հաւատարիմ քաղաքացիներ մնացին, այլ օգնեցին անոր՝ զինուորական, պետական, վարչական գործերով, զարկ տալին տնտեսութեան եւ մշակութային յաջողութիւններ արձանագրեցին: Անոնք նոյնիսկ արտաքին աշխարհին մէջ ռուսական ազդեցութեան քարոզիչները դարձան: Ռուսիոյ համար քաղաքական, զինուորական մեծ դէմքեր հանդիսացան Լորիս Մելիքով, զօրավար Լազարեան, Արշակ Տէր Դուկասեան, եւայլն: Իսկ ազգայնամոլ եւ կրօնամոլ ռուս ղեկավարութեան համար հանդուրժելի չէին նման հայ ազդեցիկ դէմքեր:

Ցարական Ռուսիան նպաստաւոր եւ հանդուրժող դիրք բռնեց յետամնաց ժողովուրդներու եւ իսլամ ցեղերու հանդէպ, զանոնք լծելով իր քմահաճ ծառայութեան, ընդդէմ ոչ-օրթոտոքս քրիստոնեաներուն, յատկապէս՝ հայերուն: Ատրպէյճանի թաթարները մահմետական կրօնքով եւ յետամնաց վիճակով վայելեցին կողմնակալութիւնը Ռուսիոյ, որ իբրեւ գործիք ծառայեցնելով իր հայահալած քաղաքականութեան մէջ՝ զանոնք մղեց հայերուն դէմ:

Հայ Դատը՝ սերտող աշակերտի մը համար հետաքրքրական միտք է մտածելու եւ ուսումնասիրելու, թէ ինչու այս քաղաքականութիւնը շարունակուեցաւ խորհրդային իշխանութեան օրով եւ դեռ եւս կը շարունակուի մինչեւ այսօր:

19րդ դարու վերջերը թափ առած հայ յեղափոխական շարժումը մտավախութիւն պատճառեց Ռուսիոյ: Ան թշնամական դիրք բռնեց Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան հանդէպ մասնատրաբար, ընդհանրապէս ցարական իշխանութեան դէմ գոյութիւն ունեցող յեղափոխական խմորումներէն վախճալով:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ինչո՞ւ հայերը օգնեցին ռուսերուն, պարսիկներու եւ թուրքերու դէմ անոնց մղած պատերազմներուն:
- 2- Ի՞նչ էր պատճառը որ Ռուսիա անկի հանդուրժող դիրք բռնեց յետամնաց ժողովուրդներու եւ իսլամ ցեղերու հանդէպ:

Հակառակ հայ ժողովուրդի ծառայության եւ հաւատարմության, ուս կառավարութիւնը թափ տուաւ ճնշումներուն եւ հալածանքներուն, բռնաբարելով նաեւ այն կանոնագրութիւնը («Պոլոժենիա»), որ 1836ին Նիկոլա Ա. ցարի կողմէ շնորհուած էր Հայց. եկեղեցիին, ազգային ներքին գործերը վարելու որոշ

12.2 Արեւելեան Հայաստանի գիղերէն.

իրաւունքներով: Ան զլացաւ ժողովուրդին մասնակցութիւնը եկեղեցական համայնքային կեանքին:

1884էն սկսեալ, ուս կառավարութիւնը խիստ հսկողութեան տակ առաւ դպրոցները եւ 1885-1886ին պարբերաբար գոցել տուաւ զանոնք:

Հալածեց եւ ձերբակալել տուաւ բազմաթիւ հայ մտաւորականներ:

Հայկական շրջաններուն մէջ զօրացուց թաթար եւ քիւրտ թափառաշրջիկ ցեղերը եւ հայկական հողամասերու վրայ բնակութիւն հաստատելու իրաւունք տուաւ անոնց:

Հայերուն մշակելի հող տալու կամ ծախելու համար՝ օրթոտոքս դառնալը պայման դրաւ:

1894-1896ի համիտեան ջարդերուն հետեանքով, երբ 60 հազար հայեր գաղթեցին Անդրկովկաս, ուս կառավարութիւնը մերժեց անոնց տեղ եւ մշակելու հող տալ Կարսի նահանգին մէջ, պարտադրելով՝ Սիպերիա փոխադրուիլ:

Նոյն այդ կառավարութիւնը ուսերու վարած պատերազմներու մէջ կարեւոր մասնակցութիւն քերած եւ յաղթանակներ

ապահոված հայ բարձրաստիճան զինուորականները հեռացուց բանակէն:

Մասնատրաբար 1896ին, հարիւրաւոր դաշնակցականներ եւ հնչակեաններ արեւմտահայութեան դատին ծառայելու պատճառով բանտ նետուեցան կամ աքսորուեցան ցարական կառավարութեան կողմէ: Այդ օրերուն, կառավարութիւնը

12.3 Սեւանի ափին.

կ'աշխատէր ոչնչացնել իր երկրի սոցիալ դեմոկրատները, ազատականները եւ ընկերվար յեղափոխականները: Այսպէս, «բարեկամ թուրք պետութեան» դէմ յեղափոխական գործունէութեան լծուած ըլլալու յանցանքով՝ բազմաթիւ անմեղ հայեր Անդրկովկասէն արտաքսուեցան կամ Թիֆլիսի ու Պաքոյի բանտերը նետուեցան:

Այս բռնութիւններուն եւ հալածանքներուն ենթարկուելով հանդերձ, հայերը, մասնատրաբար քաղքենի դասակարգը եւ պահպանողական տարրերը, հաւատարիմ մնացին ուսական իշխանութեան, զայն նախընտրելով պարսկական եւ թրքական տիրապետութեան: 1903ին, սակայն, երբ ցարական իշխանութիւնը որոշեց հարուածել նաեւ Հայց. եկեղեցիին, որ արգելք կը նկատէր իր ուսացման քաղաքականութեան դէմ, ողջ հայութիւնը միահամուռ կերպով ոտքի կանգնեցաւ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ռուս կառավարութիւնը ինչպէ՞ս վարուեցաւ հայ դպրոցներու հանդէպ:
- 2- Ինչո՞ւ Ռուսիան կը հալածէր հայ յեղափոխականները, որոնք արեւմտահայերու ազատութեան համար կը պայքարէին:

1884ին, Նիկողա Բ. ցարը յաջորդեց Ալեքսանդր Գ. ցարին: Նիկողա Բ. ցարի օրով ներքին գործոց նախարար եղաւ հայատեւաց եւ հակահրեայ Փլեւէն, որ հետագային, 1904ին, ահաբեկուեցաւ ռուս ընկերվարական յեղափոխականներու կողմէ:

Փլեւէ եւ Անդրկովկասի փոխարքայ իշխան Կալիցին փակել տուին արեւելեան Հայաստանի մէջ 300 եւ Անդրկովկասի մէջ 100 հայկական դպրոցներ, մշակութային հաստատութիւններ, մատենադարաններ եւ հայկական թերթեր: Անոնք հալածեցին բարեսիրական միութիւնները, լրտեսական կազմակերպութիւն մը հաստատեցին Հայց. եկեղեցւոյ եւ հայ եկեղեցականութեան դէմ, նոյնիսկ այլ վարժարաններ ընդունելու համար սեղմումներ դրին հայ ուսանողութեան վրայ:

Այս ճնշումներն ու անարդարութիւնները ընդդիմութեան մղեցին հայերը, որոնք մինչ այդ Ռուսիոյ հովանաւորութեան ներքեւ իրենց ազգային-եկեղեցական կեանքը վարելու որոշ հնարաւորութիւն ունէին:

1903ի Յունիս 12ին, Նիկողա Բ. ցարի ստորագրած հրամանագրով, Փլեւէ բռնագրաւեց Հայց. եկեղեցւոյ կալուածներն ու ինչքերը, որոնք ոչ միայն արեւելահայոց, այլ ամբողջ հայութեան կը պատկանէին եւ զանոնք յանձնեց ռուս դիւանակալութեան:

Ազգային շարժում մը ստեղծուեցաւ համահայկական առումով, նոյնիսկ քաղքենի դասակարգը, որ ռուսական կրթութիւն ստացած՝ ռուսաճալու ճամբան բռնած էր, միացաւ այդ շարժումին:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը կազմեց համահայկական ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէ մը, որ գործի լծուեցաւ պաշտպան կանգնելու համար ազգային հարստութեանց եւ եկեղեցական կալուածներուն ու գոյքերուն:

Ծայր տուին ժողովրդական ցոյցեր. առաջին անգամ ըլլալով զինեալ դիմադրութիւն կազմակերպուեցաւ ցարական իշխանութեան բռնագրաւումներուն դէմ, Անդրկովկասի քաղաքներու, նոյնիսկ հայկական փոքր գիւղերու մէջ: Հակառակ Փլեւէի սպառնալիքներուն, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Խրիմեան Հայրիկ վճռականօրէն մերժեց կառավարիչ Նալաշիճէի յանձնել Ս. Էջմիածնի թանկագին գանձերը:

Ի վերջոյ, 1905ին, ցարը ետ վերցուց իր հրամանագիրը, բռնագրաւուած կալուածներն ու ինչքերը վերադարձուեցան իրենց օրինաւոր տիրոջ՝ հայ ժողովուրդին, եւ դպրոցները վերաբացուե-

ցան: Հայութիւնը իր միահամուռ պայքարով վերատիրացաւ իր իրաւունքներուն:

Տեղի ունեցածը Անդրկովկասի առաջին համահայկական շարժումն էր բռնապետութեան դէմ:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ պաշտօն ունէին Փլեւէ եւ Կալիցին եւ ի՞նչ ըրին հայերու դէմ:
- 2- Ի՞նչ հակազդեցութիւն ցոյց տուաւ արեւելահայութիւնը Հայց. եկեղեցւոյ կալուածներու գրաւման դէմ:
- 3- Ի վերջոյ ցարը ի՞նչ ըրաւ գոհացնելու համար հայերը:

Ցարական Ռուսիան 1904ին դժուարության մեջ էր ուսումնական պատերազմի անյաջող ընթացքին պատճառով։ Մանչուրիոյ ձախողություններուն իբրեւ հետեւանք, աւելի շեշտուեցան ուս սոցիալ-դեմոկրատ, սոցիալ-յեղափոխական եւ սահմանադրական-նամկավար կուսակցություններուն ընդդիմադիր շարժումները, որոնք սկսած էին վտանգաւոր համեմատություններու հասնիլ եւ սպառնալ ցարի իշխանութեան։

Եկեղեցական կալուածներու հարցով ի յայտ եկած հայոց դիմադրական ուժը, յատկապէս Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան հեղինակութիւնը, անոր գաղափարական-քարեկամական կապը ուս յեղափոխական կուսակցություններուն հետ, ցարական իշխանութեան համար վտանգ կը նկատուէին։ Հայութեան ընդդիմութիւնն ու ազգային-հաւաքական ուժը

12.4 Թաթարները սարերէն վար կ'իջնեն.

հակակշռի տակ պահելու միջոցը ցարական իշխանութեան համար թաթարներն էին, որոնք իրենց պաշտպան ցարի անկումէն վախճալով՝ թիկունք կը կանգնէին անոր իշխանութեան։ Միւս կողմէ, թաթարներուն համար տանելի չէին հայոց առաջադէմ վիճակը եւ տնտեսական վերելքը Անդրկովկասի, մասնաւորաբար իրենց մայրաքաղաք Պաքուի մէջ, ուր հայերը

աւելի բարձր կրթութեամբ, առեւտրական նախաձեռնություններով, նախահորերու ընկերութեանց մէջ գրաւած կարեւոր պաշտոններով սկսած էին ընկերային, հասարակական բարձր դիրքերու հասնիլ։ Բացի այդ, թաթարները ցեղով, լեզուով, մշակոյթով եւ կրօնքով կապուած էին Թուրքիոյ, որուն դէմ ուղղուած հայոց ազատագրական պայքարները իրենց դէմ ալ թշնամութիւն կը համարէին։

Անդրկովկասի այս լարուած մթնոլորտին մէջ, կառավարութիւնը թաթարները հրահրեց հայերու դէմ։ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը արդէն 1904ի Ընդհանուր Ժողովի որոշումով, ինքնապաշտպանութեան գործը ձեռք առած էր Կովկասի մէջ։ 1905ին Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Խորհուրդը «Կովկասեան Նախագիծ»ով որոշեց յեղափոխական գործունէութեան ձեռնարկել Անդրկովկասի մէջ՝ հայերը փրկելու թաթարներու վտանգէն եւ համառուսական ընդհանուր յեղափոխութեան շարժման մէջ հայութեան շահերը պաշտպանելու նպատակով։

Պաքուի մէջ, Փետրուարի սկիզբը, թաթարները լարուած մթնոլորտ մը ստեղծեցին, վախցնելով եւ գրգռելով ժողովուրդը,

12.5 Նիկոլ Դուման.

թէ հայերը կը պատրաստուին իրենց վրայ յարձակելու։ Կրօնապետները «Ճիհատ» (սրբազան պատերազմ) յայտարարելով, կոչ ուղղեցին ամբոխին՝ հայերուն դէմ ելլելու։ Բոլորն ալ

զինուած ոռու իշխանութեանց կողմէ, յառաջացան դէպի հայկական թաղամասերը, կողոպտեցին ու այրեցին հայոց խանութները, սպաննեցին անմեղ բնակիչներ, թալանեցին անոնց տունները: Զոհերը բազմաթիւ էին: Ռուս ոստիկանութիւնն ու զօրքը քաշուեցան հրապարակէն, ասպարէզը բաց ձգելով թաթարներուն առջեւ: Հայերը դիմեցին նահանգապետ Նակաշիձէին, որ մերժեց միջամտել:

Նիկոլ Դուման շուտով կազմակերպեց ինքնապաշտպանութիւնը. կատաղի կռիւներէ ետք, հայերը անցան հակա-յարձակողականի: Թաթարները պարտուելու վիճակին մատնուեցան: Այն ատեն, ոստիկանութիւնը եւ զօրքը հրապարակ իջան՝ իբրեւ թէ կարգ ու կանոնը վերահաստատելու համար: Կռիւները տեւեցին ամիս մը. թաթարներէն ինկան 111 հոգի, հայերէն՝ 205, որոնցմէ շատերը կոռուի սկզբնական շրջանին: Օգոստոսին թաթարները վերստին յարձակեցան հայերուն վրայ: Սպաննուեցան 230 թաթարներ: Հայերէն ինկան՝ 130 հոգի:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան որոշումով, զօր. Դրօ ահաբեկեց Նակաշիձէն Պաքուի մէջ, 11 Մայիս 1905ին, իբրեւ պատիժ հայ-թաթարական ընդհարումներու մէջ անոր կատարած դերին:

12.6 Արմէն Գարօ.

Նոյն ամսուն, հայ-թաթարական կռիւները սկսան Երեւանի եւ Նախիջեւանի մէջ: Դրօ եւ իր ընկերները կազմեցին ինքնա-պաշտպանութեան խումբեր, ղեկավարութեամբ Նիկոլ Դումանի: Հայերը հոն ալ փառաւոր յաղթանակ մը տարին:

Նոյն տարուան Յուլիսին, հայ-թաթարական կռիւները ծայր

տուին նաեւ Ղարաբաղի մէջ, որ տեւեց ամիս մը: Խանասորի Վարդանի հրամանատարութեամբ, դիմադրութիւնը յաջող ելք ունեցաւ: Թաթարները պարտուեցան, Շուշի քաղաքի հայութիւնը փրկուեցաւ:

Երկու ամիս յետոյ, Նոյեմբերին, Թիֆլիսի հայերուն վրայ յարձակեցան շրջակայ գիւղերէն եկած 2000 թաթարներ: Հայերը թիով մեծամասնութիւն էին Թիֆլիսի մէջ. 500 կամաւորներ, Արմէն Գարոյի (Գարեգին Փաստրմաճեան) ղեկավարութեամբ դէմ դրին թաթարներուն, որոնցմէ մեռան 500 հոգի, իսկ հայերը տուին միայն 11 զոհ: Ռուսերը անմիջապէս միջամտեցին՝ հաշտութեան առաջարկով:

1905ի հայ-թաթարական ընդհարումները եւ ցարական կա-ռավարութեան ընթացքը նիւթ մըն է, որ մտածել պիտի տայ իրազեկ աշակերտին, որ ծանօթ է 1988ի Սումգայիթի դէպքերուն եւ ազերի թուրքերու հալածանքներուն Խորհրդային Ատրպէյճանի եւ մանաւանդ Ղարաբաղի հայերուն դէմ: Աշակերտը պիտի գտնէ զուգահեռ վիճակներ եւ դէպքերու մամուլութիւններ: Պատմութիւնը կը կրկնուի: Ցարական եւ խորհրդային քաղաքականութեան մէջ այս պարագային մեծ փոփոխութիւն չկայ:

12.7 Համօ Օհանջանեան.

Այդ օրերուն, ոռու ընդդիմութիւնը պարտադրեց ցարին՝ որ փոխէ իր քաղաքականութիւնը եւ մոլեռանդ իշխան Կալիցինին փոխարէն Անդրկովկաս դրկուեցաւ նոր փոխարքայ՝ Վորոնցով Դաշկով, որ չափաւոր քաղաքականութիւն մը վարեց: Անոր հրաւերով գումարուեցաւ ժողով մը, ուր ոռուերը «հաշտարար»ի դեր ստանձնեցին:

Վորոնցով Դաշկով դիմեց ցարին եւ ժամանակաւոր կերպով յաջողեցաւ վերջ դնել կառավարութեան հակահայ քաղաքականութեան:

1908ի Դեկտեմբերին սակայն, ռուս կառավարութիւնը անգամ մը եւս ձեռնարկեց իր հին խաղին: Տեղի ունեցան զանգուածային ձերբակալութիւններ՝ աւելի քան 2000 հայերու, որոնցմէ քանի մը հարիւրը՝ մտաւորականներ:

Դաւադրութեան պատրուակով, ցարական կառավարութիւնը ձերբակալեց դաշնակցական ղեկավարներ եւ հրապարակային դատավարութեան մը ձեռնարկեց զանոնք դատելու համար:

1912ի սկիզբը, Ս. Փեթերսպուրկի Պետական Ատեանին առջեւ հանուեցան 146 ամբաստանեալներ: Կարող պաշտպան փաստաբաններ, որոնց մէջ նաեւ հայութեան համակիր պաշտպանել զանոնք: Ամբաստանեալներուն մէջ կը գտնուէր պաշտպանել զանոնք: Ամբաստանեալներուն մէջ կը գտնուէին Հայաստանի ապագայ վարչապետ եւ «Համազգային»ի հիմնադիր անդամ տոքթ. Համօ Օհանջանեան, որ իր կեցուածքով արժանացաւ նոյնիսկ դատաւորներու յարգանքին:

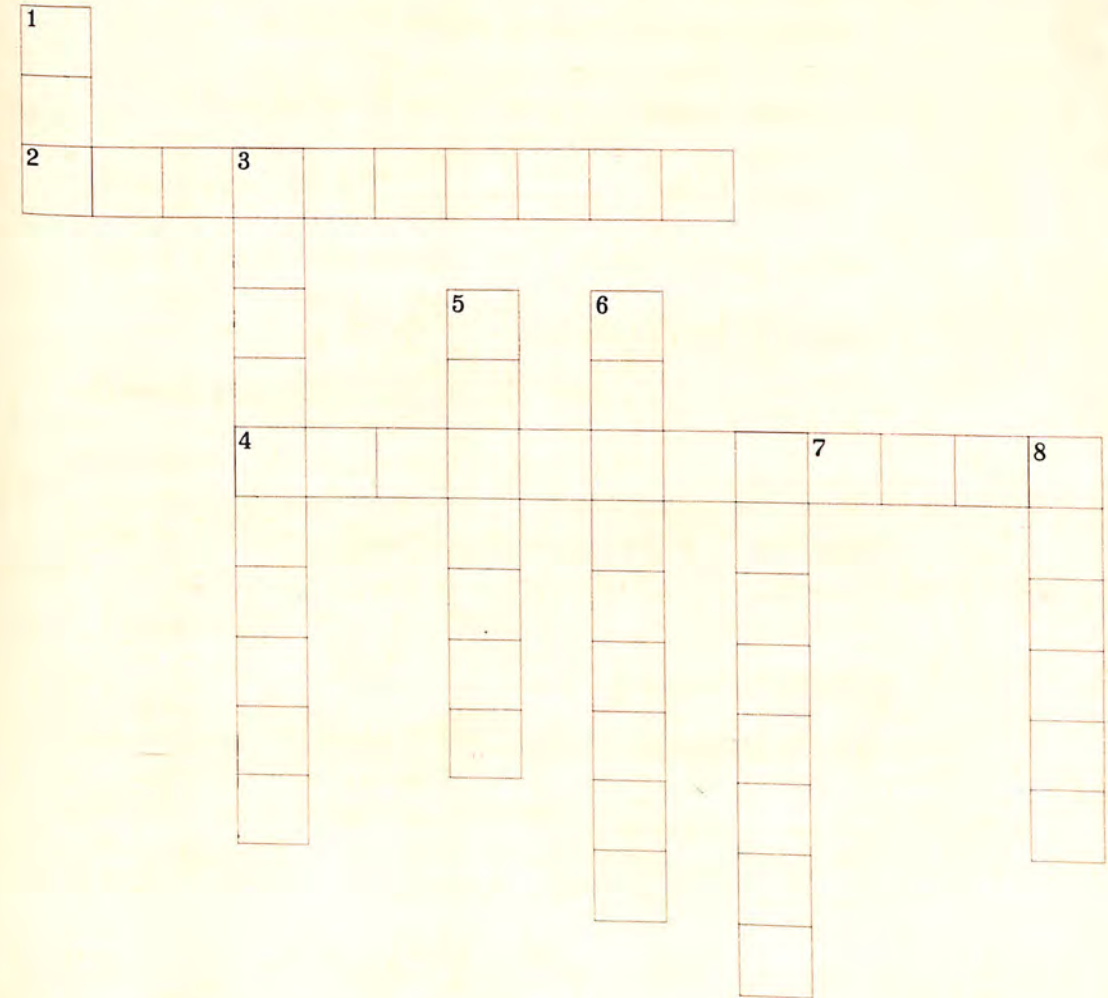
Ատեանը արձակեց վճիռ. 52 ականաւոր դէմքեր բանտարկուեցան կամ աքսորի դատապարտուեցան անտանելի պայմաններու տակ: Ցարական իշխանութեան հակահայ քաղաքականութեան դաժան մէկ իրագործումն էր այս մէկը:

Գիտե՞ս թէ

- 1- Ի՞նչ էին պատճառները հայ-թաթարական կոիւներուն:
- 2- Ի՞նչպէ՞ս սկսան թաթարներու յարձակումները հայերու վրայ:
- 3- Թաթարներու յարձակումներուն դէմ ի՞նչ եղաւ հայերու անմիջական հակազդեցութիւնը:

Դասանիւթը Սերտենք

Ա- Վարի խաչքառը լուծելու համար պէտք է ծանօթ ըլլաս այն անհատներուն, որոնք յիշուած են դասանիւթին մէջ իբրեւ կարեւոր դերակատարներ արեւելահայոց կեանքին մէջ:

Հորիզոնական

- 2- Դաշնակցական գործիչ, ապագային անկախ Հայաստանի վարչապետ, ձերբակալուեցաւ 1908ին եւ դատուեցաւ 1912ին Փեթերսպուրկի մէջ:
- 4- Հայ զօրավար՝ ցարական Ռուսիոյ բանակին մէջ:

Ուղղահայեաց

- 1- Դաշնակցական գործիչ, որ ահաբեկեց Նակաշիձէն Պաքուի մէջ, հայ-թաթարական ընդհարումներուն մէջ իր դերակատարութեան համար:
- 3- Դաշնակցական գործիչ-ֆետայի, որ ղեկավարեց արեւելահայերու պաշտպանութիւնը թաթարներու դէմ:

- 5- Հայոց Հայրիկը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս եկեղեցույ կալուածներու գրաման օրերուն:
- 6- Ղեկավարեց Թիֆլիսի հայերու ինքնապաշտպանութիւնը թաթարներու դէմ:
- 7- Հայ զօրավար ցարական Ռուսիոյ բանակին մէջ:
- 8- Խանասորի արշաւանքի ղեկավար ֆետայիներէն, որ հրամանատարը դարձաւ Ղարաբաղի հայկական ինքնապաշտպանութեան, թաթարներու դէմ:

Բ- Փորձէ վարի պարբերութիւնը ամբողջացնել:

Մինչեւ 1881, _____ ցարի սպանութիւնը, Ռուսիոյ ցարերը իրենց հպատակ ժողովուրդներուն կրօնքի, մշակոյթի կամ վարչական գործերու _____ : 1881-1916 սակայն քաղաքականութիւնը _____ էր, որուն թիրախ դարձաւ հայ ժողովուրդը: Ծայր տուին ճնշումներ եւ հալածանքներ: 1884էն սկսեալ, _____ : 1896ին հարիւրաւոր _____ եւ _____ արեւմտահայութեան դատին ծառայելու պատճառով _____ կամ _____ : 1903ին _____ ցարի ստորագրած հրամանագրով, _____ բռնագրաւեց _____ : Իբրեւ հակազդեցութիւն, հայ ժողովուրդը միահամուռ կերպով ոտքի ելաւ եւ զինեալ դիմադրութեան դիմեց: Ի վերջոյ, 1905ին, ցարը _____ իր հրամանագիրը:

Դասանիւթը Սերտենք

Գ- Այս դասին մէջ սորված նոր բառերդ ճշուած են վարը: Ընտրէ՛ այն բառը, որ վարի բացատրութիւններէն մէկուն կը համապատասխանէ եւ գրէ զծիկներու վրայ տառ առ տառ:

- ընդդիմութիւն
- քմահաճ
- ազդեցիկ
- ընկերվար-յեղափոխական
- միահամուռ
- դիմագրաւել
- ձախողութիւն
- հայատեաց
- կրօնամոլ
- ռուսականացում
- պարագլուխ

1- Բոլորը միասին, միասնական կամքով: Հայերը

_____ $\frac{4}{12}$ կերպով ոտքի ելան ռուս կառավարութեան դէմ:

2- Հայերը ատող անձ մը: Ռուսիոյ ներքին գործոց

ճախարար Փլեէն $\frac{20}{9}$ $\frac{3}{6}$ անձ մըն էր:

3- Գործողութեան անյաջողութիւն: Ռուսիա

$\frac{11}{10}$ կրեց ճափոնական ճակատներուն վրայ:

4- Ծայր աստիճան կրօնասէր: 1881ին ցարական իշխանութեան գլուխ անցաւ յետադիմական եւ

$\frac{5}{14}$ խմբակ մը:

5- Դժուարություն մը յաղթահարել, անոր դէմ դուրս գալ:

Կուսակցութիւնները կազմակերպուեցան

— — — — — $\frac{1}{15}$ — — — — — $\frac{8}{8}$ — — — — — ու համար

Թրքական բռնակալություն:

6- Հեղինակատոր դեմք մը, որ կրնայ մեծ ազդեցութիւն գործել: Ռոսս դեկապարութիւնը Լորիս Մելիքովի եւ

Միսն երուն պէս հայ — — — — —
7

դէմքերու չէր հաճութիւնք:

7- Իր վայրկեանական տրամադրութենէն կախուած,
անցողական ցանկութեամբ որոշած: Ցարական կա-

նավարությունը իսկամ ցեղերը իր _____
22

Ճառապոլթեան կը գործածէր:

8- Մեկու մը որոշումներուն եւ պահանջներուն չենթարկուիլը:
Ցարական իշխանութիւնը փորձեց թաթարներու միջոցով

հայերու — — — — — 17 2 — — — — — 13 — — — — — ը և

ազգային-հաւաքական ուժը չէզոքացնել:

9- Ռուսացնելու քաղաքականություն: Ռուսիոյ ոչ-ռուս

Ժողովուրդները բռնի կերպով

16

Կ'եմթարկուէի:

10- Ցարական Ռուսիոյ մէջ գործող կուսակցութիւն մը, որ
կը հաւատար յեղափոխութեան ճամբով սոցիալիզմի

հասցի: 18 19

.....

11- Խումբի մը կամ կուսակցութեան ղեկավար: Ռուս

յետադիմական խմբակի մը

21 — — — — — և էր՝ Փռպտտոնացել:

Իբրեւ Հայ Դատի դասարանիդ վերջին վարժութիւն,
քեզի համար պահուած պատգամ մը կայ: Պատգամը
գտնելու համար համարակալուած տառերը տրուած
շարքով գրէ էջին տակի գծիկներուն վրայ:

$$\overline{1} \quad \overline{2} \quad \overline{3} \quad \overline{4} \quad \overline{5} \quad \overline{2} \quad \overline{6} \quad \overline{7} \quad \overline{8} \quad \overline{9} \quad \overline{4} \quad \overline{10} \quad \overline{11} \quad \overline{10} \quad \overline{4} \quad \overline{12} \quad \overline{13}$$
$$\overline{10} \quad \overline{14} \quad \overline{15} \quad \overline{16} \quad \overline{7} \quad \overline{15} \quad \overline{13} \quad \overline{10} \quad \overline{17} \quad \overline{2} \quad \overline{10} \quad \overline{5} \quad \overline{18}$$
$$\overline{19} \ \overline{16} \ \overline{3} \ \overline{4} \ \overline{20} \ \overline{13} \ \overline{2} \quad \overline{20} \ \overline{4} \ \overline{9} \quad \overline{17} \ \overline{4} \ \overline{3} \ \overline{2} \ \overline{10}$$

$\overline{20} \quad \overline{7} \quad \overline{3} \quad \overline{4} \quad \overline{21} \quad \overline{10} \quad \overline{17} \quad \overline{13} \quad \overline{22} \quad \overline{18} :$

Յանկ Յաւելեալ Ընթերցանութեան

- «Արցախ-Ղարաբաղը՝ Իր Անցեալով եւ Ներկայով»,
Լ. Մկրտչեան (Աթէնք. Հրատ. Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի, 1988).
- «Ի՞նչ Պիտի Գիտնայ Երիտասարդ Դաշնակցականը»,
Համբարձում Տէրտէրեան (Թեհրան. Տպարան «Ալիք», 1958).
- «Հայ Ազատագրական Ծարժումներ», Խ. Գաբիկեան
(Անթիլիաս, Կիլիկիոյ Կաթող. Հրատ., 1976).
- «Հայաստան եւ Հայ Դատը», Գաբրիէլ Լազեան (Վերահրատ.
«Արմէն» Հրատ., Թեհրան, 1986).
- «Հայաստան, Հայ Ժողովուրդ եւ Հայկական Դատ», դոկտ.
Բ. Մինասեան (Պէյրութ. «Համազգային» Հրատ. 1979).
- «Հայ Դատ, Հայ Ժողովուրդի Ազատագրական Ծիգեր», Ա.
Ամուրեան (Թեհրան. Տպարան «Ալիք», 1977).
- «Հ.Յ. Դաշնակցութեան Պատմութիւն», (2 հատոր) Միքայէլ
Վարանդեան (Վերահրատ. Թեհրան, 1981).
- «Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը իր Կազմութենէն Մինչեւ Ժ.
Ընդհանուր Ժողով (1890-1924)», Հրաչ
Տասնապետեան (Աթէնք. «Դրօշակ» Տպարան, 1988).
- «Հայ Յեղափոխականի մը Յիշատակները», (8 հատոր)
Ռութէն (Պէյրութ. «Համազգային» Հրատ. 1975).
- «Հայոց Պատմութիւն», Հ. Փաստրմանեան (Պէյրութ.
«Համազգային» Հրատ. 2րդ Հրատ. 1980).
- «Միացեալ, Անկախ Թուրանիա», Զարեանդ (Աթէնք. Հրատ.
Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի, 1988).
- «Պատմութիւն Հայոց», Հայր Վահան Յովհաննէսեան
(Վենետիկ. Ս. Ղազար, 1980).

- «Պատմութիւն Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան», (2 հատոր)
Արսէն Կիստուր (Պէյրութ. Տպարան «Ծիրակ»,
1962-63).
- Armenia on the Road to Independence, Richard G.
Hovannisian (Univ. of Calif. Press, 3rd printing,
1974).
- Armenia, the Survival of a Nation, Christopher J. Walker,
(New York. St. Martin Press, 1980).
- The Armenians, (Report #32, Minority Rights Group) D.M.
Lang and Christopher J. Walker (London).
- The Armenian Question Today, International Documents
(1983-1987) (A publication of ANC Western
Region, 1987).
- The Armenian Revolutionary Movement, Louise Nalbandian
(Univ. of Calif. Press, 3rd printing, 1975).
- The Armenians, Their History and Culture, Ara Baliozian,
(Saddle Brook, New Jersey. AGBU, Ararat Press,
1985).
- The History of My Ancestors, (Venice, San Lazzaro, 1978).

**Յաւելեալ Վարժութիւններ,
Արտադասարանային Աշխատանքներ ու
Ծրագիրներ**

- 1- Դասանիւթի մը մէջ թէմա մը ընտրել եւ պարտականութիւն տալ աշակերտի մը զայն ուսումնասիրելու եւ դասարանին մէջ զեկուցելու համար:
- 2- Աշակերտը պարտականութիւն կը ստանձնէ՝ իր դպրոցի գրադարանին մէջ գտնուող Հայ Դատի հետ առնչութիւն ունեցող գիրքերու գրական ցանկը պատրաստելու:
- 3- Հրաւիրել դասախօսներ, թերթի խմբագիրներ, կուսակցութիւններու եւ Հայ Դատի ներկայացուցիչներ, այժմեական Հայ Դատի նիւթ մը փոխանցելու աշակերտներուն:
- 4- Օգտագործել դասանիւթին առնչուող սահիկներ կամ վիտէօ:
- 5- Կազմակերպել այցելութիւններ տեղւոյն հայ գաղութի կեդրոններուն՝ թերթի խմբագրատուն, միութիւններու կեդրոնատեղի, եւայլն:
- 6- Աշակերտը պարտականութիւն կը ստանձնէ՝ ուսումնասիրելու ցարդ Մ.Ա.Կ.ի մէջ արծարծուած հայկական հարցերու ժամանակագրութիւնն ու բնոյթը:
- 7- Աշակերտը պարտականութիւն կը ստանձնէ՝ ժամանակի մը համար (1-2 շաբաթ) տեղական օտար թերթերուն հետեւելու եւ առնուազն հայանպաստ եւ հակահայ մեկական յօդուած գտնելու: Յօդուածները դասարանին մէջ կը քննուին:
- 8- Աշակերտները պարտականութիւն կը ստանձնեն՝ հարցազրոյցներ կատարելու եւ ներկայացնելու դասարանին: Հարցազրոյցներու հարցերուն կազմութեան մէջ կ'օգնէ ուսուցիչը:

Հարցազրոյցները կրնան ըլլալ՝

ա. հայոց դպրոցի մը տեսուչին հետ՝ դպրոցի իրավիճակին եւ ստանձնած առաքելութիւններուն մասին.
բ. Եղեռնէն վերապրողի մը հետ.

գ. տեղւոյն զանազան հայ թերթերու խմբագիրներուն հետ՝ թերթին բնոյթին, նպատակներուն եւ առաքելութեան մասին:

- 9- Որոշ դասանիւթեր կրնան աւելի դիրքաւորուիլ իւրացուիլ դերակատարութեամբ: Օրինակ՝ Պերլինի Վեհաժողովը կրնայ բեմադրուիլ: Աշակերտները կը ստանձնեն մասնակցող պատուիրակութիւններու դերերը, Հայկական Հարցի վերաբերեալ իրենց կարծիքը յայտնելու համար:
- 10- Հանդիպում տեղւոյն երիտասարդական կազմակերպութիւններու հետ (կուսակցական, սկստական, մարզական, մշակութային):
- 11- Ուսուցիչը կը կազմակերպէ վիճաբանութիւններ եւ մտքերու փոխանակումներ՝ դասարանին մէջ, նիւթեր առաջարկելով: Նիւթերը կրնան ըլլալ՝
ա. հայ պատանին Սփիւոքի մէջ.
բ. օտար ամուսնութիւններ.
գ. հայերէն խօսելու կարեւորութիւնը.
դ. հայոց դպրոցի դերը, աշակերտին սպասելիքները ուսուցիչէն.
- 12- Դասարանին մէջ կրնան կազմուիլ զանազան յանձնախումբեր (3-4 աշակերտներով) հետեւեալ գործունէութիւնները տանելու համար.
ա. հրատարակութիւններու յանձնախումբ՝ պարբերաբար աշակերտներու մէջ ցրուելու համար թերթիկներ, որոնք կրնան պարունակել աշակերտներու լաւագոյն գործիւնները կամ կարեւոր տեղեկութիւններ, միշտ՝ Հայ Դատին առնչուող:
բ. հանդէսներու յանձնախումբ՝ տարուան մէջ մէկ կամ երկու արտասանական ելոյթներ կազմակերպելու համար: Հանդէսին կը մասնակցին դպրոցի ամբողջ աշակերտութեան ընտրուած կատարողներ: Արտասանութեան նիւթերը պիտի ըլլան հայրենասիրական, Հայ Դատին առնչուող.
գ. յեղափոխական երգերու յանձնախումբ՝ դպրոցի երգի ուսուցիչին օգնութեամբ երգչախումբ մը պատրաստելու համար: Երգչախումբը ելոյթ կ'ունենայ տարբեր դասարաններու մէջ, երգերը անոնց ալ սորվեցնելու համար:
դ. Հայ Դատի մրցոյթներու յանձնախումբ՝ ուսուցիչի օգնութեամբ պատրաստելու հարցերը եւ դասարանի կամ դպրոցի մէջ Հայ Դատի մրցոյթներ կազմակերպելու համար:

13- Տեղւոյն հալոց դպրոցներու Հայ Դատի ուսուցիչները կրնան կազմակերպել աշակերտներու փոխադարձ այցելութիւններ: Օրուան յայտագիրը կրնայ ըլլալ՝ Հայ Դատի մրցոյթ, յեղափոխական երգերու եւ հայրենասիրական արտասանութիւններու ելոյթներ եւ դասախօսութիւն:

3000

5735

0001732

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0001732

A publication of the

**Western Prelacy of the
Armenian Apostolic Church of America**

4401 Russell Avenue

Los Angeles, California 90027

(213) 663 8273